

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (KELAM)
ANABİLİM DALI

HAVF (KAYGI) VE RECA (ÜMİT) KAVRAMLARININ
SEMANTİK VE TEOLOJİK TAHLİLİ

Yüksek Lisans Tezi
Sibel KAYA

Ankara - 2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (KELAM)
ANABİLİM DALI

HAVF (KAYGI) VE RECA (ÜMİT) KAVRAMLARININ
SEMANTİK VE TEOLOJİK TAHLİLİ

Yüksek Lisans Tezi
Sibel KAYA

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN

Ankara – 2012

ÖNSÖZ

İnsan bir yandan istek ve arzularına kavuşmayı ümit ederken, diğer yandan bu istek ve arzularına kavuşamamaktan dolayı kaygı duymaktadır. Geleceği düşünmek ve geleceği ile ilgili kararlar almak, yalnızca insana özgü bir olgudur. Aynı zamanda insan, geleceğine ilişkin bir karar alırken, kendini güven içinde hissetmek ister. Her iki durum da geleceğe yöneliktir ve insanın tutum ve davranışları üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu nedenle insanın temel duygularından birisi kaygı, diğeri de umuttur.

Biz bu çalışmamızda insanın temel duygularından olan kaygı ve ümidi, bu duylarla ilişkili olan hüznün, sıkıntı, işfak, kolaylık, ferah, felah, emel vb. diğer kavramlarla ilişkilerini de değerlendirerek açıklamaya çalıştık. Bu duygular insanı yaşamaya ve hayatta kalmaya yöneltecek dinamikleri de içinde barındırmaktadır. Çünkü insan içinde yaşadığı evrende pek çok iyi ve kötü koşullarla birlikte bulunmaktadır. Ölüm, açlık, susuzluk, başarısızlık, sevdiklerini kaybetme, doğal felaketler ve diğer pek çok olumsuz koşullar nedeniyle yaşanan kaygılar insanı kendini korumaya almaya yönelik faaliyetlerde bulunmaya yöneltmektedir. Bu durum doğuştan getirilen bir kontrol sistemidir aynı zamanda. Benzer şekilde, yaşamın, iyi ihtimalleri de her zaman içinde barındırması bizleri ümitli olmaya yöneltir.

Çalışmalarım esnasında değerli görüşleriyle yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün hocama ve destekleri ile her zaman yanımda olan aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Ankara 2012

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

HAVF (KAYGI) VE RECA (ÜMİT)'NİN KAVRAMSAL ANALİZİ

A. Psikolojide Kaygı ve Ümit	3
1. Bir Heyecan Hâli Olarak Kaygı.....	3
2. İnsanî Yeteneklerin Bir Gereği Olarak Ümit.....	11
B. Modern Felsefede Kaygı ve Ümit	14
1. Kaygı: Var Olma Bilinci.....	18
2. Umutsuzluk: Ölümcül Hastalık	21
C. Kaygı ve Kriz Teolojisi	24

II. BÖLÜM

HAVF VE RECA TERİMLERİNİN SEMANTİK ANALİZİ

A. HAVF ve RECA'NİN KELİME ANLAMI.....	29
1. Havf (خوف).....	29
1.1. Kur'an'da <i>Havf</i> 'in Anlam Alanı	32
1.1.1. Kaygı	32
1.1.2. Korku.....	33
1.1.3. İlim (Bilmek).....	35
1.1.4. Takva.....	36
1.1.5. Azaltma	38

1.2. <i>Havf</i> 'in İnsanda Ortaya Çıkardığı Durumlar	39
1.2.1. <i>Havf</i> 'in İnsanda Ortaya Çıkardığı Olumsuz Durumlar	39
1.2.2. Hüzn (حزن)	40
1.2.3. <i>Dîk</i> (ضيق).....	45
1.2.4. <i>Havf</i> 'in İnsanda Ortaya Çıkardığı Olumlu Durumlar	47
2. Reça (رجا):.....	48
B. KUR'AN-I KERİM'DE HAVF VE RECA İLE İLGİLİ KELİMELER.....	50
1. Havf İle İlgili Kelimeler	50
1.1. H-Ş-Y (خشي).....	50
1.2. R-A-B (رعب)	53
1.3. R-H-B (رهب)	54
1.4. R-V-A' (روع).....	56
1.5. Ş-F-K (شفق)	56
1.6. U-S-R (عسر)	58
1.7. Ğ-M-M (غَم).....	60
1.8. F-Z-A' (فزع)	61
1.9. H-Y-B (هيب)	63
1.10. V-C-S (وجس)	64
1.11. V-C-L (وجل)	65
1.12. V-K-Y (وقي)	67
2. Reça İle İlgili Kelimeler	70
2.1. E-M-L (امل)	70
2.2. S-K-N (سكن)	71
2.3. T-M-A' (طمع)	73
2.4. F-R-H (فرح)	74
2.5. F-L-H (فلاح).....	75
2.6. Y-S-R (يسر)	77

III. BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE HAVF VE RECA TERİMLERİNİN BAĞLAMLARI

A. KUR'AN-I KERİM'DE HAVF TERİMİNİN BAĞLAMLARI	79
--	----

1. Peygamberlerin Kaygıları	79
2. İmtihan Aracı Olarak Kaygı ve Ümit.....	86
3. Hesap Verme Kaygısı	89
4. Allah Korkusu	91
5. Kur'an'a Göre Kaygıdan Emin Olmanın Yolları.....	96
5.1. Kaygı Unsurlarından (<i>Rücz</i>) Kurtulmak	100
5.2. Yaşadığımız Zaman (Ûlâ) ve Gelecek (Ahiret) Karşıtlığı	105
B. KUR'AN-I KERİM'DE RECA TERİMİNİN BAĞLAMLARI.....	108
1. Ümit Edilene (Rab) Ulaşma Yolları	109
2. Sağlam Bir İmanın Gereği Olarak Ümit	113
SONUÇ.....	118
KAYNAKÇA	120

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İA	: İslâm Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığı)
Neşr	: Neşreden
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme

GİRİŞ

İnsan; aklî, ruhsal ve bedensel özellikleri ile bir bütünlüğe sahiptir. Bu özellikleri onun hayata katılmasını, ondan etkilenmesini ve aynı zamanda yaşadığı hayatı etkilemesini sağlamaktadır. Yaratılışın bir gereği olan bu durum insanı düşünmeye, bir takım sonuçlara ulaşmaya ve ulaştığı sonuçlara çeşitli duygu durumları yüklemeye sevk etmektedir. İnsanın gelişmesinde ve kişilik kazanmasında önemli etkileri bulunan kaygı, korku, ümit duygu durumları da yaşanan düşünme süreçlerinin bir sonucu olarak hayatın her döneminde insana eşlik etmektedir.

Kendisini doğru algılama ve hayatını anlamlandırmaya yönelik bir çaba içinde bulunan insan bu başarıya ulaşabilmek için, üzerinde bu denli etkileri bulunan kaygılarını ve ümitlerini doğru tahlil etmelidir. Biz bu tezimizde Kur'an'ı Kerim'in *havf* ve *reca*' kelimeleri ile kavramsallaştırmış olduğu kaygı ve ümit duygularını, bu duyguların çeşitli yönlerini, insan yaşamına olan etki ve sonuçlarını araştırdık. Kur'an'ı Kerim'de pek çok ayette insanın yapısına olumlu ve olumsuz etkileri bulunan kaygı ve ümit duygularına atıfta bulunmaktadır. Yaratıcısı olarak insanı en iyi tanıyan varlık olan Allah; hangi durumlarda kaygı ve ümit duygularının ortaya çıktığını, istenmeyen bir heyecan olarak kaygı hallerinden nasıl uzak kalınacağını ve ümidin hangi yollarla canlı tutulması gerektiğini bu ayetlerde ifade etmektedir.

Bu bağlamda tezimizin I. bölümü *havf* (kaygı) ve *reca*' (ümit)nin kavramsal bir analizidir. Psikoloji ve Modern Felsefede bu kavramların ele alınış biçimleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. İkinci Bölüm; Kur'anî birer kavram olan *havf* ve *reca*'nın semantik bir tahlilini içermektedir. Aynı zamanda bu kavramları bize daha kapsamlı bir şekilde tanıttak olan yakın anlamlı başka kavramlara yer

verilmektedir. Son bölümde ise Kur'an merkezli bir inceleme yaparak *havf* ve *reca'nın* Kur'anî bağlamlarını ortaya koymaya çalıştık. Birer insan olarak peygamberlerin kaygı ile baş etme yöntemlerini, bu merkezden yola çıkarak tespit ettik. Kaygıların hangi şekillerle insanın yapısında yer aldığını ve bunlardan uzaklaşma noktasında Kur'an'ın işaret ettiği yolların neler olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Son olarak ise ümitli olmak ile sağlam bir imana sahip olmanın ilişkisini Kur'an'dan aldığımız referanslarla açıklamaya çalışmış bulunmaktayız.

I. BÖLÜM

HAVF (KAYGI) VE RECA' (ÜMİT)'NİN KAVRAMSAL ANALİZİ

A. Psikolojide Kaygı ve Ümit

Yaratılışı itibariyle insan ruhu hem kaygı hem ümit duyguları ile doludur. Bu duygular insanın gelişmesinde ve kişilik kazanmasında oldukça etkilidir. Ruh bilimi olarak tabir ettiğimiz Psikolojide, insanın yaşadığı kaygı ve ümit tecrübeleri, onun, ruhsal sağlığını tespit etme noktasında çok önemli bir yere sahiptir. Kaygılarımız ve ümitlerimiz düzeyinde hayata katılmakta ve hayattan etkilenmekteyiz. Bu bağlamda biz bu bölümde; insan psikolojisinde kaygı ve ümit nedir, nelerden kaynaklanmaktadır, hangi düzeylerde ortaya çıkmaktadır, insan yaşamına etkileri neler olmaktadır sorularına cevap arayacağız.

1. Bir Heyecan Hâli Olarak Kaygı

Ani ve şiddetli sevinçler, korku ve kaygılar, öfke ve şiddetli haz duyumu gibi haller heyecan hâlidir. Heyecanlar da duygusal yaşantıyı oluşturmaktadır. Bunların çeşitli belirtilerinin başında duygulanma ve duygular gelmektedir. Bu nedenle psikolojinin konusudurlar.

Heyecanlar sadece bir duygu veya sadece bir tepki değildir. Karmaşık bir ruh hâli ile tepkiler ve davranışlar bütünüdür. Belli başlı yaşantı şekilleridir. Heyecansal yaşantıyı oluşturan ve yöneten, beynin ortasındaki esas merkezlerdir. Yaşam dengesine ve isteklere (iç dengeye) önemli bir etki yapacak olan uyarıları hipotalamus alır ve değerlendirerek içsalgı bezlerine, otonom sinir sistemine ve korteks'e aynı anda yeni düzenleme uyarıları yapar. Bu uyarılar heyecan ve korku

hâlini başlatmış olur. Aynı zamanda hem fizyolojik hem de ruhsal bir alarm niteliği taşımaktadır.¹ Kişi yolunda gitmeyen bu şeye yönelir ve davranışlarını bu doğrultuda şekillendirir.

İnsanın yaşamı boyunca karşılaşılabileceği olumlu ve olumsuz durumlar kaygı, korku, ümit ve diğer heyecan hâllerini ortaya çıkarırlar. Yaşamın tehdit altında olması, isteklerin elde edilememesi yahut haksızlığa uğrama durumları kaygı yaratan hâllerdir. Bu noktaya gelindiğinde insanın bilincinde savunma ve telafi mekanizmaları işlemeye başlamaktadır. Amaç ise yaşam dengesinin korunması veya bozulanların telafisidir. Bu tip bir tehdit algılanmadığında ise birey sakin ve uysal bir ruh hâline sahiptir.

Heyecan hâli, her bireyin sinirsel ve ruhsal niteliklerine, etkilenme derecesine, yaşına ve çevre etkilerine göre değişiklikler gösterir. Her insanın heyecansal yaşantısı farklıdır. Bizi uyaran şeylerin türüne, şiddetine, iç dengenin bozulma düzeyine, bilinçlilik halimize göre heyecan ve korkular; acı veya haz verici, şiddetli veya hafif olabilmektedir.² Aynı türden olaylara farklı tepkiler verilmesinin nedeni budur.

Bir heyecan türü olan kaygı psikolojide *anksiyete (anxiety)* olarak isimlendirilmekte ve nedeni belirsiz ve bilinmeyen korku olarak tarif edilmektedir.³ Bu anlamda kaygı, Kur'an'î bir kavram olan *havyf* ile eş anlamlıdır. Psikolojik bir terim olarak kaygıyı kavramak bize Kur'an'daki bağlamlarını anlama noktasında fayda sağlayacaktır.

¹ M. Nail Karakuşçu, *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar*, 1988 Ankara s. 155.

² Karakuşçu, a.g.e., s. 157.

³ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., 2000 Ankara, s. 437.

Kaygı terimini Freud, olması beklenen şey ile ilgili bir tedirginlik olarak tanımlamaktadır. Kaygıda belli bir sonsuzluk ve nesnesizlik fikri mevcuttur. Bu noktada kaygı korkudan ayrılmaktadır. Doğru kullanım sonucu kaygı kendisine yönelecek bir nesne bulduğu anda korkuya dönüşmektedir. Burada gerçek bir tehlike söz konusudur. Kaygı gerçekçi olabileceği gibi nevrotik de olabilmektedir. Gerçek tehlike, bilinen tehlike, gerçek kaygı ise bu tür tehlike ile alakalı kaygıdır. Nevrotik kaygı ise bilmediğimiz bir tehlikeye işaret etmektedir.⁴ Buna göre kişinin yüzme bilmeden suya girdiğinde yaşadığı gerçek bir kaygı, teşhis edilmemiş ve yakalanmadığı bir hastalıktan dolayı öleceği kaygısını yaşaması ise nevrotik bir kaygıdır. Nevrotik kaygılar tedavi edilmesi gereken bir hastalık niteliğindedir.

Kaygının ortaya çıktığı yeri ego olarak tespit eden Freud, kaygı krizinde meydana gelen etkiyi doğum olayına benzetmektedir. Çünkü hem insanların hem de hayvanların yaşadığı ilk kaygı tecrübesi doğum olayında yaşanmaktadır. Kaygının bilinen veya bilinmeyen pek çok sebebi mevcuttur. Bu duygu, bastırma yoluyla içgüdüsel sebebin zedelenmesi sonucu belirtilerini (*septom*) göstermektedir. Eğer ego tarafından içgüdüsel sebep susturuluyorsa kaygıya neden olan sebepleri doğru bir şekilde tespit etmek mümkün değildir. Yalnızca kaygının belirtilerinin bastırılmadığı durumlarda sebepleri hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Bunun için de kaygı belirtilerini tek tek araştırmak gerekmektedir. Bu noktada, atlardan korktuğu için evden dışarıya çıkamayan bir çocuk olan Hans hakkında yapılan inceleme güzel bir örnektir. Sebebi bilinmeyen bu at korkusu belirti (*septom*), sokağa çıkmama ise egonun kaygıya meydan vermemek için kendi kendine empoze ettiği bir engelleme olarak kabul edilmektedir. Bir at tarafından ısırılma kaygısının neden olduğu bu olayı

⁴ Sigmund Freud, *Endişe*, çev. Leyla Özcengiz, İstanbul 1992, s. 93.

Freud detaylı bir incelemeye tabi tutarak asıl nedeni ortaya çıkartmaktadır. Buna göre Hans babasına karşı düşmanca bir duyguya sahiptir. Annesini çok seven Hans, hem korktuğu hem hayranlık duyduğu baba figürüne karşı kıskançlık beslemektedir. Hans'ın daha önceden şahit olduğu düşen bir at ve yaralanan insan figürleri zihnindeki baba figürü ile birleşmektedir. Egonun bastırması sonucu atlara karşı bir fobi oluşturmuştur.⁵ Bu analiz var olan kaygıların aslında nelere yönelik olduğunu belirlemek adına önemli bir tespittir. Psikolojide “fobik bozukluk (phobic disorders)”⁶ olarak nitelendirilen ve pek çok türü bulunan rahatsızlıklar incelendiğinde temelinde çok farklı hikayeler ortaya çıkmaktadır. Bunların arasında otorite konumunda bulunan bir insana, yaşanmış acı bir tecrübeye, ürkütücü bir hayvana yahut dini figürlere (ahiret, cehennem, azaba uğrama vs.) yönelik tutumlar da yer almaktadır. Kişinin duygu ve düşüncelerini doğru tahlil etmesi, onu, bu tür saplantılı düşüncelerden uzaklaştıracaktır.

İnsanların yaşamlarındaki heyecanlar dikkate alındığında kaygı heyecanının oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Kaygılı insanlar başka birine ya da başka bir şeye sığınarak kendilerini korumaya çalışırlar. Karşı karşıya kalınan tehlikeyle baş edebilecek gücü buluncaya kadar kendi kendilerini güçlendirmeye çalışırlar. Esasen bu durum bütün canlı varlıkların çok yakınında olan ilkel korkuların bir ürünüdür. İnsanlar, tabiat içerisindeki güvensizliklerinden ve zayıflıklarından ötürü böyle bir korkuyu yaşamaya özellikle meyillidirler. Bu duygu ilk çocukluk döneminden yaşlılık çağına kadar adeta insanın peşini bırakmaz, onu, insani ilişkilerden

⁵ Freud, a.g.e., s. 28.

⁶ Fobik bozuklukların temel özelliği, kaygı bozukluklarında serbest olan kaygının bir duruma, kişiye, olaya, olguya bağlanmasıdır. Hastada, kaygının bağlandığı durum, kişi, nesne, olay, olgu dışında, korkuyla ilgili, ilişkili belirti ve yakınma bulunmaz. Korku, söz konusu koşulların bulunduğu çevreye, ortama yaklaştıkça artar. Detaylı bilgi için bkz. Özcan Köknel, *Günlük Hayatta Ruh Sağlığı*, İstanbul 1999, s. 345.

uzaklaştırır, sakin bir hayat yaşama ve dünyaya verimli bir katkıda bulunma motivasyonunu yok eder. Kişi bu kaygıyı dış dünyaya ya da kendi iç dünyasına karşı geliştirebilmektedir. Bu nedenle biri toplumdaki korktuğu için ondan kaçarken başka biri yalnız kalmaktan ürkebilir. Hayatından güçlüklerinden kaçmak gibi bir görüş açısına sahip olunduğu andan itibaren kaygı hali her an insanın yanında belirebilmektedir.⁷

Psikolojide kaygıya neden olan faktörler *bilinçaltı anı (unconscious memory)* ve *uyarıcı genellemesi (stimulus generalization)* olarak tespit edilmiştir. *Bilinçaltı anı* ile kast edilen bastırılmış düşüncelerdir. Korkunun öğrenildiği belirli durum çoğu kez kolaylıkla unutulmaktadır. Korkutucu olan durumla ilk çocukluk yıllarında, olaylara ilişkin belleğin çok iyi olmadığı dönemlerde karşılaşmış olabilir. Yahut daha ileriki dönemlerde meydana gelmiş fakat üzerinde düşünmek istemediğimiz korkutucu bir yaşantı da olabilir. Muhtemelen yaşanmış bu olay bilinçsiz bir şekilde bastırılmıştır. Böyle bir durumda psikolojik tedavinin bir yöntemi olan *deşme* olmaksızın hatırlamak mümkün değildir. Öğrenilmiş korkular olarak isimlendirilen bilinçaltı kaynaklı korkular, korkunun koşullandığı her durumla karşılaşıldığında huzursuzluk verici bir kaygıya neden olmaktadır.⁸

Kaygıya kaynaklık eden bir diğer durum ise *uyarıcı genellemesi*'dir. Belirli bir duruma karşı bir davranışta bulunmayı öğrendiğimizde, ilk duruma benzeyen bütün durumlara karşı bir davranış öğrenmiş oluruz. Uyarıcı genellemesi biz farkına varmadan meydana gelebilmektedir. Örneğin sert bir babaya korku geliştiren bir çocuk, daha sonraları diğer erkeklerle birlikteyken de huzursuzluk ve kaygı

⁷ Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, çev. Dr. Ayda Yörükhan, 1995 İstanbul, s.382.

⁸ Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, çev. Sibel Karakaş, 1980 Ankara, s. 228.

duyabilmektedir. Bu durumda çocuk o insanları babasına benzetmekte ve belli belirsiz bir korku uyarıcı genellemesi yoluyla bu kişilere aktarmaktadır.⁹

Kaygı normal düzeyde her insanda bulunması gereken bir duygudur. İçinde yaşadığımız hayat karşımıza her an için pek çok tehlike çıkarabilmektedir. Bu nedenle en alt düzeyde de olsa yaşanan kaygı insanı daha temkinli ve kontrollü kılmaktadır. Ancak aşırı düzeyde yaşanan kaygı insana zarar vermektedir. Bu kaygı, bir süre sonra yaşam kalitesi düşürmekte ve sağlık problemlerine dönüşmektedir. Öyle ki, kaygı düzeyi çok yüksek olan bu insanlar diğer insanlarla birlikteyken sürekli tedirgindirler. Bu duyguyu öylesine benliklerinin bir parçası haline getirirlerdir ki, onu “korku” olarak tanımlayamazlar. Genellikle tedirginliklerini maskeledikleri için diğer insanlar onların ne yaşamakta olduğunu fark edemeyebilir. Bu duyguları yaşayan insanların çocukluk dönemleri incelendiğinde; kısıtlayıcı, aşırı koruyucu, reddedici, cezalandırıcı, tutarsız vb. ana-baba tutumlarının varlığı fark edilmektedir. Açık ya da üstü kapalı olsun, bu tutumların ortak yönünü, saygı ve sevgiden yoksun olmaları oluşturmaktadır. Bu noktadan sonra insanın içinde yaşadığı ve kendisinin de bilincinde olmadığı düşmanca dürtülerden kaynaklanan korkusu, suçluluk ve değersizlik duyguları, ileriki yaşamında tüm insanlara ve hayata yönelik yaşanmak üzere yerleşmektedir. Bir başka deyişle kaygı, sadist ve mazoşist eğilimlerin eşlik ettiği bir duyguya dönüşmektedir.¹⁰ Bu düzeyde yaşanan kaygılar “kaygı bozuklukları” adı altında klinik tablolar oluşturmaktadır. *Genel kaygı bozukluğu, panik bozukluğu, agorafobi, toplumsal (sosyal) fobi, basit fobi, saplantı-takıntı bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu* aşırı düzeyde yaşanan kaygının neden olduğu hastalıklardandır.¹¹ Psikanaliz, nevrotik

⁹ Morgan, a.g.e., s. 228.

¹⁰ Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, 1999 İstanbul, s. 49–50.

¹¹ Köknel, a.g.e., s. 333.

kaygıların dışarıdan gelen ve doğal olayların etkisiyle ortaya çıkan hastalıklar değil, hastanın içgüdüsel tepkilerince bilinçaltında kendi kendine üretildiğini ortaya çıkartmıştır.¹² Bu tespit bize göstermektedir ki kaygı bozukluğu düşünce bozukluğunun bir sonucudur.

Freud'un nevrotik anksiyete olarak tanımladığı bu hastalıklar hiçbir nedene bağlı olmayan, her zaman mantık dışı olan hallerdir. Kökenini yetişkin yaşamdan çok bebeklik ve çocukluk yıllarının yaşantılarından almaktadır. Freud'un bu olaya getirdiği farklı bir yaklaşımı ise nevrotik anksiyetenin kullanılmayan ruhsal enerjinin dolaylı bir belirtisi olduğunu düşünmesidir. Yaşam içgüdüleri dolaysız bir anlatım yolu bulamadıkları taktirde enerjileri yön değiştirmekte ve anksiyeteye dönüşmektedir.¹³

Bireylerin korku dolu ve kendini güçlü ya da bağımsız hissetme yeteneğinden yoksun olduğu toplumlarda dini yaşantı da otoriter ve baskıcı bir karaktere bürünmektedir. Böyle toplumlarda azınlık yönetime hakimdir ve kitleler zorunlu bir teslimiyet altındadır.¹⁴ İnsanların sahip oldukları ruhsal enerjileri ifade edemedikleri bu toplumlarda kişilik gibi dini hayatta da bozukluklar ortaya çıkmaktadır. Sağlıklı bir Tanrı ve evren algısı gelişmemektedir. Din bireyin kaygılarını artıran, hareketlerini sınırlayan bir baskı aracına dönüşmektedir.

Bir insanın kaygı ve korkularından kurtulabilmesi için tek yol kendi varoluş sorumluluğunu üstlenebilmesidir. Bunun için de sahip olduğu yetenekleri fark etmesi ve kullanması gerekmektedir.¹⁵ Bu anlamda insana verilen en önemli yetenek akıldır.

¹² Walter Schulz, *Çağdaş Felsefede Kaygı Sorunu*, (Hoimar von Ditfurt'un düzenlediği "Korku ve Kaygı" başlıklı çalışma içinde), çev. Nasuh Barın, 1991, s.74.

¹³ Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, 1998 İstanbul, s. 49.

¹⁴ Eric From, *Psikanaliz ve Din*, çev. Aydın Arıtan, 1993 İstanbul, s. 84.

¹⁵ Geçtan, *İnsan Olmak*, s. 96.

Akıl doğru ile yanlış ayırt edebilmeyi ve hakikate ulaşmayı sağlamaktadır. Sorumlu bir varlık olarak insanın aklını kullanması ve kaygılarından uzaklaşması hususunda aktarılan Buddha'nın şu öyküsü güzel bir örnektir.

Bir mango altında uyuyan bir tavşan, birden büyük bir gürültü duyar ve dünyanın sonunun geldiğini düşünerek koşmaya başlar. Onun böyle koştuğunu duyan diğer tavşanlar: “Neden koşuyorsun?”, diye sorduklarında, koşan tavşan: “Dünya batıyor da ondan.” cevabını verir. Buna inanan tüm tavşanlar da, çılgınca bir koşu ile kaçmaya başlarlar. Onları gören diğer hayvanlar: “Ne oluyor?” diye sorarlar ve aldıkları cevap da: “Dünyanın sonu geldi, dünya batıyor.” olur. Böylece tüm hayvanlar birbirlerine sora sora, korku içinde bir koşuya başlarlar. Buddha, hayvanları panik içinde kaçarken görünce, son gruptaki hayvanlara bu kaçışın nedenini sorar. “Dünya batıyor derler.” “Hayır, bu doğru olamaz.” diye karşılık verir Buddha. “ Dünya batmıyor. Gelin bu korkuya neden kapıldığınızı birlikte araştıralım. Ardı ardına tüm hayvan türlerini soruşturan Buddha, sonunda tavşanlara denk gelir. Onlar da Buddha'ya dünyanın battığı haberini hangi tavşanın ortaya attığını gösterirler. “Neredeydin ve ne yapıyordun, dünyanın battığı düşüncesi aklına geldiğinde?” diye sorar Buddha tavşana. Tavşan: “Mango ağacının altında oturmuş, uyuyordum.” Deyince Buddha: “Sanırım sen bir mango meyvesinin düştüğünü duydun. Gürültü seni uyandırdı ve sen de dünyanın battığını sandın. Şimdi altında uyuduğun ağaca gidelim ve bakalım, gerçekten böyle mi oldu anlattıklarımız.” der. Birlikte mango ağacının araya vardıklarında, tam tavşanın yattığı yerde bir mango

*meyvesi görürler. Böylece Buddha bu akılcı çözümlemesi ile hayvan soyunun yok olmasını önler.*¹⁶

Düşünebilen ve sorgulayabilen bir varlık olarak insan için anlamsız kaygılar ve korkular psikolojisinde yer edinmemesi gereken duygulardır. İnsanlık tarihi boyunca yaşanmış olan neredeyse her tecrübe başka insanlar tarafından da tadılmıştır. Bu anlamda ancak insan topluluğuna ait olduğunun bilincine varmış bir kimse hayat yolunda endişesiz yürüyebilecektir.¹⁷

2. İnsanî Yeteneklerin Bir Gereği Olarak Ümit

İnsan kendisini ve çevresini algılamaya başladığı andan itibaren, kendi dışında akıp giden doğal bir düzenin olduğunu fark etmeye başlamaktadır. Yaşama şeklimiz, ömrümüz ve sahip olunan her şey bu doğal süreçten etkilenmektedir. İnsanın kendi iradesiyle yön verdiği olaylar olmakla birlikte yaşam, çoğunlukla irademiz dışında gelişen olayların bir bütünüdür. Yaşamın insanın kontrolü dışında kalan bu niteliği pek çok sorunlar, sıkıntılar ve zorluklar yaratabilmektedir. Buna rağmen bilgilendirme ve bilgileri kullanma, çevre koşullarına uyarak zorlukları yenebilme ve böylece yaşantıyı kolaylaştırma ve şekillendirme olanakları da mevcuttur. Böyle çeşitli problemleri ve tehlikeleri karşılayabilme olasılığının bilinmesine ve sezilmesine ümit demekteyiz.¹⁸

İnsan yapısı gereği hayvanlarda var olan kaçma ya da saldırma güdülerine yeterli düzeyde sahip değildir. Som balığının, yumurtalarını bırakmak üzere ırmağın neresine döneceğini ya da çoğu kuş türünün kışın güneyin hangi yöresine gideceğini,

¹⁶ From, a.g.e., s. 67.

¹⁷ Adler, a.g.e., s.385.

¹⁸ Karakuşçu, a.g.e., s. 331.

yazın da nereye dönüp geleceğini bildiği gibi şaşmaz bir şekilde bilmek yetisinden yoksundur. Kararları güdüsel olarak onun adına verilmiş değildir. Seçeneklerle karşı karşıya geldiğinde her an başarısızlığa uğrama tehlikesini yaşayabilmektedir. İnsanın bilinç sahibi olarak diğer varlıklardan üstün olmakla ödediği bedel güvensizliktir. Güvensizlik kaygı yaratan bir duygudur. Bu güvensizliği ortadan kaldırabilmek için ise, insan olmanın getirdiği koşulların farkında olmak ve kabullenmek, başarıya ulaşacağı garantisinden yoksun olmasına karşın, başarısızlığa ulaşmayacağını ummak durumundadır.¹⁹ Çünkü insanın geleceği kesin olarak bilme gibi bir imkanı bulunmamaktadır.

Yarının iyi olanaklar getireceği umudu yaşam gücüdür. Bu güç zihin çalışmalarının devamını sağlamaktadır. Ortaya çıkacak olanaklardan faydalanma imkanı sunmaktadır.²⁰ Umut kendi içinde çelişkili bir görünüme de sahiptir. Çünkü ne edilgin bir bekleyişi ne de gerçekleşmesi olanaksız koşulların gerçekçi olmayan bir şekilde zorlanmasını ifade etmektedir. Aslında atlama anı geldiğinde sıçrayacak olan çömelmiş bir kaplana benzemektedir. Umut etmek, henüz doğmamış şey için her an hazır olmak, ama doğumun, bizim yaşam süremiz içinde gerçekleşmemesi durumunda umarsızlığa ve ümitsizliğe düşmemek demektir. Hâlihazırda var olan yahut hiçbir zaman olmayacak bir şeyi ümit etmek anlamsızdır. Umutları zayıf olan insanlar, ya vurdumduymazdırlar yahut şiddete eğilimlidirler. Umutları güçlü olanlar ise yeni yaşamın tüm belirtilerini görür, bundan sevinç duyarlar ve doğmaya hazır olan şeyin varlık kazanmasına yardımcı olmaya her an hazır bulunurlar.²¹

¹⁹ From, *Umut Devrimi*, çev. Şemsa Yeğin, 1995 İstanbul, s.73.

²⁰ Karakuşçu, a.g.e., s. 332.

²¹ From, a.g.e., s. 23.

Umut, yaşamaya ve büyümeye eşlik eden, onunla birlikte bulunan bir ruhsal öge durumundadır. Güneş almayan bir ağaç, gövdesini güneşin geldiği yöne eğerse, ağacın, aynen bir insan gibi “umut ettiğini” söyleyemeyiz. Çünkü insandaki umut, bir ağaç için söz konusu edilemeyecek duyguları ve farkında olmayı içermektedir. Bu durum yeni doğmuş bir bebek için dahi geçerlidir. Farkında olmasa da onun etkinliği doğmak ve bağımsız olarak solumak, yürümek, konuşmak umudunu dile getirmektedir. Aynı şekilde hasta iyileşmeyi, tutuklu özgür olmayı, aç yemek yemeyi umut eder.

Umut yok olduğunda, yaşam olgusal ya da gizil (potansiyel) olarak yok olmaktadır. Umut, yaşamın doğasında, insan ruhunun dinamiğinde var olan bir ögedir. Umutla çok yakından ilişkili olan ve insan ruhunun dinamiğinde bulunan bir başka öge ise “inanç”tır. İnanç, henüz kanıtlanmamış şeyin doğru olduğuna inanmak, bir olasılığa inanmak, gebeliğin farkına varmaktır. Umutta olduğu gibi geleceğe dair kehanette bulunmayı değil; şimdiki zamanın gebelik durumundaki görüntüsünü ifade etmektedir. Umut, bu noktada, inanca eşlik eden ruh halidir. Umut olmaksızın inanç dayanaksız kalır. Umut da ancak inanç temeli üzerinde ayakta kalabilmektedir.²² Sağlam dini inançları olan kimseler umutlarını asla yitirmezler. Bu onlardaki sabır ve tahammül gücünü artırmaktadır. İnançları ve umutları onları cesaretlendirmektedir ve benliklerinde korkaklığa asla yer bulunmamaktadır.

Bu anlamda korku ve ümit insan psikolojisinde yer eden iki çizgi olarak kabul edilmektedir. Yan yana ve aynı yönlere birlikte hareket etmektedirler. Henüz bebekken dahi hem korku hem de ümit bir arada yaşanmaktadır. İnsan benliğinde bu denli bütünleşmiş olan bu duygular gerçek hayatta da ona yön verir. İnsanın hareket ve hedefini belirler. Duygu ve düşüncelerini ayarlar. İnsan korktuğu kadar ve korktuğu

²² From, a.g.e., s. 27.

şekilde, ümit ettiği kadar ve ümit ettiği şekilde bir hayat planı çizer kendisine. Davranışlarını korku ve ümitlerine göre düzenler. İnsan ruhundaki korku ve ümit çizgisi diğer çizgilerden hem daha köklü hem daha geniştir. İnsanın ilk karşılaştığı duygu ikilidir ve benliğine en yakın olanlarıdır. Tıpkı ruh ile beden gibi birbirine bağlı ve iç içe olarak faaliyet göstermektedirler.²³ Yaşam boyunca birbirini karşılayarak ve telafi ederek veya tamamlayarak güdücü ve dürtücü etkiler yaparlar.²⁴

B. Modern Felsefede Kaygı ve Ümit

İnsanoğlu var olduğu günden itibaren düşünen ve sorgulayan bir varlık olmuştur. Bir varlık olduğu bilincine ulaşması, kendisini de nesne yaparak bu varoluşa bir anlam verme çabasını beraberinde getirmiştir. İnsan daima kim olduğunu, dünyadaki yerinin ne olduğunu sorgulamıştır.

Felsefi, psikolojik ve teolojik bağlamları bulunan kaygı, korku ve ümit kavramlarının, kendi varlığını anlamlandırma çabasında olan insanlık için önemli bir yeri vardır. Antik çağda doğa olaylarıyla yoğun bir mücadele içerisinde olan insan için bu duygular basit anlam içeriklerine sahipti. Aç kalma, yırtıcı ve vahşi hayvanların saldırısına maruz kalma ve barınma gibi unsurlar korku ve kaygı, yaşamın bütün bu risklerden uzak devam etmesi ise ümit nedeniydi. Antik dönemin sona ermesi ve Orta Çağ'ın başlaması ile özellikle kaygı kavramının teolojik bir anlam içeriğine büründüğünü görmekteyiz. Hıristiyanlık düşüncesinin yoğun etkilerinin bulunduğu bu süreçte dünya Tanrı tarafından reddedilmiş, üzerinde düşmanimsı, şeytansı ve karanlık güçlerin egemen olduğu bir yer olarak algılanmaktadır. Bu kaygı Hıristiyanlığın ön koşulunu oluşturmaktaydı. Yeni Ahit

²³ Muhammed Kutup, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*, çev. Bekir Karlığa, 1987 İstanbul, s. 105.

²⁴ Karakuşçu, a.g.e., s. 332.

anlayışında yer alan İsa'nın inancı sayesinde, bu dünyayı açacağı ve böylelikle dünya kaygısından kurtulacağı fikri Hıristiyan din algısında kaygının yerini ifade etmektedir.²⁵ Devam eden süreçte kaygı olgusu varoluşçu filozoflar²⁶ tarafından yoğun bir şekilde işlenerek varoluşsal bir içerik kazanmıştır. Bu dönemle birlikte kaygı kavramı, insanın özgür ve olanaklı bir varlık olmasından ya da Tanrı tarafından dünyaya atılmasından kaynaklanan bir varoluş psikolojisi ya da hali olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Bu kapsamda korku kavramının iki farklı tarihsel bağlamda teolojik bir anlam kazandığı görülmektedir: Birincisi, antik dönemin sona ermesi ve Hıristiyanlığın doğuşuyla başlayan Orta Çağ'dır. Burada beliren dünya kaygısı, Hıristiyanlık teolojisinde dünyaya karşı mesafe bilinci olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kaygı, sadece İsa'ya inanç ile ortadan kaldırılabilen bir durum olarak kabul edilmiştir. İkinci bağlamda ise, 19. yüzyılda aydınlanmanın akla ve dünyaya tam bir güvenle yaklaşan bakış açısının zayıfladığı süreçte Kierkegaard'a dayanmaktadır.²⁷ Ona göre aydınlanma düşüncesinin ürünleri olan rasyonel ve doğal teoloji insanları inançsızlığa sürüklemektedir. Esasen inanç Tanrı'ya ulaşmak için akli yitirmeyi gerekli kılan bir paradoks niteliğindedir.²⁸ Hıristiyan öğretide yer alan asli günah, düşüş, Tanrı'ya İshak'ın kurban edilmesi öğretileri bu paradoksun ana eksenleridir. Bu nedenle Kierkegaard, kaygı kavramından yola çıkarak, Hıristiyanlığın özü olan

²⁵ Walter Schulz, *Çağdaş Felsefede Kaygı Sorunu*, s.8-9.

²⁶ Schelling(1775-1854), Kierkegaard(1813-1855), Heidegger(1889-1976), Sartre(1905-1980), Jaspers, gibi varoluşçu filozoflar kaygı kavramı üzerinde durmuşlardır.

²⁷ İbrahim Aslan, "Kadı Abdülcebbar'da ve Kierkegaard'da Korkunun Teolojisi," *Felsefe Dünyası*, sayı 51, 2010 Ankara, s. 191.

²⁸ Soren Kierkegaard, *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*, çev. M. Mukadder Yakupoğlu, Doğubatı Yay., 2010 Ankara, s. 49.

asli günah dogmasını ve düşünüş üzerine kurulu teolojik yapısını psikolojik bir hal içerisinde açıklamaya çalışmaktadır.²⁹

Kierkegaard'a göre kaygı öznel ve nesnel olmak üzere iki türdür. Öznel kaygı bireyde ve onun günahının sonucu olarak tespit edilen kaygıyı ifade eder. Diğer yandan nesnel kaygıda ise soyun günahkârlığının tüm dünyadaki yansıması vardır. Yaratılıştaki bulunan bu kaygı, yaratılış tarafından değil, yaratılışın Âdem'in günahı nedeniyle tamamen farklı bir konuma yerleştirilmesiyle ortaya çıkmaktadır.³⁰ Bu noktada kaygı kavramı Tanrı'nın Âdem ve Havva'ya, yalnızca hayrın ve şerrin bilgisini taşıyan ağaçtan yemeyeceksin, yasağının getirilmesi ile ortaya çıkmış bir yazgıdır. Çünkü yasak öncesinde tam bir masumiyet ve bilgisizlik içinde bulunan Âdem ve Havva, Tanrı'nın, ne anlama geldiğini bilmedikleri ve anlamadıkları yasaklama iradesi ile kaygıya sürüklenmişlerdir. İnsan özgürlüğü de bir olanak olarak Tanrı'nın getirdiği bu yasakla uyanmıştır.³¹ Âdem ve Havva'nın yaşadığı ilk günaha dayanan bu kaygı tecrübesi, insanın sonlu ve ölümlü bir dünyaya atılması ile sonuçlanmaktadır.

Tanrı'nın emri ile tam bir teslimiyet içerisinde oğlu İshak'ı Tanrı'ya kurban etme girişiminde bulunan İbrahim'e bunu yaptıran güç sahip olduğu imandı.³² Her şeyden önce bir insan olan İbrahim oğlunun kurban edilmesi görevinden kaçabilirdi. Fakat o bunu yapmadı. İbrahim bu girişimi ile etik olanı teolojik olarak askıya almaktaydı.³³ Bu durum İbrahim'i bir katil olmaktan kurtarıp "trajik kahraman" haline getiren Tanrı'ya olan güvenini ortaya koymaktadır. Onun imanı Tanrı'nın

²⁹ Aslan, a.g.m., s.194.

³⁰ Kierkegaard, *Kaygı Kavramı*, çev. Vefa Taşdelen, Hece Yay., 2004 İstanbul, s. 126.

³¹ Aslan, a.g.m., s.195.

³² Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Ağaç Kitabevi Yay., 2009 İstanbul, s.64.

³³ Kierkegaard, a.g.e., s.105.

İshak'ı ona bağışlayacağını umudunu da içinde barındırıyordu.³⁴ Diğer taraftan bu ağır görevi yerine getirip imanını ispatlayabilmenin kaygısı da iliklerine kadar işlemiştir. Bu noktada, aklın sınırlarını aşan ilk günah hadisesi ve bunun tüm insanlığın bir yükü haline gelmesi, diğer taraftan İshak'ın kurban edilişinde Hıristiyanlığın temel inanç esaslarının akıl ile değil yalnızca iman ve sonsuz teslimiyet olarak ele alınması Kierkegaard'ın paradoks olarak nitelendirdiği sorgusuz imanın bir gereğidir. O korku kavramını kaynağını bu öğelerden alan bir psikoloji ve varoluş olarak temellendirmektedir.

İslam düşüncesinde ise korku kavramına farklı bir bakış açısı getirilmektedir. Buna göre kaygı kaynağını insanın ölümlü ve sonlu oluşundan alan zorunlu bir varoluş biçiminden almamaktadır. Kaygıya epistemolojik bir yaklaşım getirmeye çalışan bu düşüncenin temsilcisi Kadı Abdülcebbar (932-1025)'dir.³⁵ Ona göre kaygı insanda düşünceye yol açan bir haldir. Bu hal insanı derinden sarsan endişeden kurtulmaya ve düşünmeye iten bir psikolojidir.³⁶ İnsan, tarih boyunca kendisini tehdit eden ve onda kaygı yaratan unsurlardan bu şekilde kurtulmuştur. Hayvanlardan ve insanlardan gelebilecek düşmanca saldırılara karşı silahlar, açıklıkla baş edebilmek için üretim teknikleri, sıcaktan ve soğuktan korunmak için barınaklar geliştirmiştir. Bütün bu çabalar kaygıların sonucu ortaya çıkan düşüncelerin sonucudur. Sağlam düşüncenin meyveleri olan bilgiler insanları kaygılarından uzaklaştırmaktadır.

³⁴ Kierkegaard, a.g.e., s.114.

³⁵ Aslan, a.g.m., s. 200.

³⁶ Kadı Abdülcebbar, el-Muğni, c. 12., s. 366, (İslam düşüncesinde yer alan Selefi ekolün "usulu'd-dîn" yani inanç ile ilgili konularda aklın kullanılmasını yasaklayan bakış açısının aksine dinin, aklın kavrama kapasitesi içerisinde düşünce ve bilgi ile insanı, içerisinde bulunduğu korku, kaygı ve endişeden uzaklaştıran bir güven hakikati olduğunu savunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz., Aslan, a.g.m., s. 201.)

Kadı Abdülcebbar'a göre din konusunda insanların hareket ettirici gücü de kaygıdır. Peygamberler getirdikleri haberler ile bu kaygıya neden olurlar. Bir itici güç olarak yaşanan kaygı insanların aklını kullanmasını, düşünmesini ve hakikate ulaşmasını sağlamaktadır.³⁷ Ona göre dini korku üç temele dayanmaktadır. Bunlar; toplumsal gerçeklik³⁸, peygamberin getirdiği haber ve hâtır olarak nitelendirilen kişinin fitratından gelen yeterlilikleridir³⁹. Bir toplum içerisinde yaşıyor olmak korkunun ilk biçimidir. Çünkü din, kişiyi olumlu ya da olumsuz anlamda ilgili hale getiren bir bağıdır.⁴⁰ İnsanlarla olan sayısız ilişki türü bu ilgiyi dinin bir unsuru yapmaktadır. Peygamberlerin getirdiği mesajlar da insanı muhatap almaktadır, dolayısıyla insanların buna ilgisiz kalma şansı bulunmamaktadır. Bu durum bireyde korku yaratan diğer unsurdur. İnsanın fitratından gelen yeterlilikleri de diğer bir korku sebebidir. Bunların tam olarak belirlenmesi, ortaya çıkartılması ve kullanılması insanın bir görevidir. Bunu gerçekleştirme noktasında insan kaygı duymaktadır. Fakat bu korku türlerinin hepsi düşünerek ve sorgulayarak doğru bilgi sayesinde ortadan kaldırılabilir. Kadı Abdülcebbar'da kaygı, Batı düşüncesinin aksine insanın yakasına yapışan adeta onun bir yazgısı haline dönüşen bir olgu değil, insanın değerini ortaya çıkaran, onu, Tanrı'nın muhatabı haline getiren bir güçtür.

1. Kaygı: Var Olma Bilinci

Varlık felsefesinin önemli temsilcilerinden biri olan Heidegger varlığı, *Dasein* olarak kavramsallaştırdığı kaygıyla temellendirmektedir. Ona göre varoluş kesin bir veri olarak ortadadır. Descartes'in *cogito* (düşünce/bilgi) üzerine yaptığı

³⁷ Kadı Abdülcebbar, a.g.e.,c.12, s.390-391.

³⁸ Kadı Abdülcebbar, a.g.e., c.12., s.373.

³⁹ Kadı Abdülcebbar, a.g.e., c.12., s.374-375.

⁴⁰ Aslan, a.g.m., s. 207.

vurguyu, bu nedenle o, *sum* (varlık) üzerine yapmaktadır. Çünkü varlık düşünce kadar asli bir unsurdur.⁴¹ Ona göre varlık sorununu çalışmak, bir varolanın (soruyu soranın) kendi varlığı içinde şeffaf kılınması demektir. Bu sorunun sorulması, bir varolanın varlık hali olduğu için, bizatihi neyin sorulduğu (yani varlık) tarafından belirlenmektedir. Heidegger, başka varlık imkanlarının yanı sıra soru sorma varlık imkanına da sahip olup, hep bizzat bizler olan bu var olanı *Dasein* olarak isimlendirmektedir.⁴² *Dasein* kendini kendi varlığı içinde anlamak suretiyle bu varlığa bağlanan bir varolan durumundadır.⁴³ Bu anlamda kendisine karşı yönelimsel olan tek varlık insandır. Heidegger’de, kendisini bu şekilde anlayan *Dasein* artık kaygı olarak anılmaktadır. Kaygı, “ilişkide olmak”, “bir tarihsel durum içerisinde eylemek”, “tavır almak”, “kendisine ve şeylere yönelmek” yüklemeleriyle anılan *Dasein*’dir. Kaygının en önemli yönü kendisine ve en önemlisi varlığa soru yöneltebilen *Dasein* olmasıdır. Kaygı bu nedenle faaliyetlidir. Kalıcı bir öze sahip olmayan *Dasein* hep sonunu göremediği bir yolda olduğu için kaygıdır.⁴⁴ Heidegger bu kaygıyı bulunuşun bir hali olarak nitelendirmektedir. Korkunun diğer varyasyonları arasında utangaçlık, çekingenlik, tedirginlik de vardır. Korkunun bütün değişkenleri, kendimin-bulunuş imkanları olduğundan dolayı, dünya-içinde-varolma olarak *Dasein*’ın “korku içinde” olduğuna işaret etmektedir.

İnsan, başkaları arasına atılıp, gündelik bir-başka-biri ile varlık olarak kendi *Dasein*’ını canlandırmak ve gerçekleştirmekle kendisi olmamaya başlamaktadır. Bu durumda kendi şartları içinde ve üzerinde değil de başkalarına atfen ve başkalarına

⁴¹ Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten, 2008 İstanbul, s.18.

⁴² Heidegger, a.g.e., s. 7.

⁴³ Heidegger, a.g.e., s. 55.

⁴⁴ Heidegger, a.g.e., s. 49, Ayrıca bkz. Doğan Özlem, “Kaygı ve Tarihsellik,” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı 6, 1999 Ankara, s. 18.

ilişkin varolmaya başlamaktadır. Sahici olmayan bu *Dasein* kendi gibi değil ‘onlar’ın yaşadığı gibi yaşar. Dayatılmış anonim değerlerin göçük iskelesinde yaşatılır. Sahici olmayan bu varoluşta insan daima korkar. Başka insanların görüşlerinden, onların bizim için kararlaştıracaklarından, maddi ve psikolojik başarının standartlarına uymamaktan kaygılanır. Bu düzen korkusudur.⁴⁵

İnsana vaolmanın içine atılmış olayı en güçlü duyumsatan şey kaygıdır. İnsan kaygılıdır çünkü bu dünyaya özüyle birlikte gelmemiştir. O dünyaya atılmış ve terk edilmiştir. Varoluş kendisinin aslında bir ‘hiç’ olduğunu yaşamak için bu güvensizliği yüklenmek ve taşımak zorundadır. Kaygıyı öğrenmek olumlu olarak değerlendirilir. Çünkü insan bu şekilde, varolduğunun bilincine varmaktadır. Ancak insanoğlu bu kaygıyı sürekli beraberinde taşıyamaz, onun üstesinden gelmeli ve cesur olmalıdır.⁴⁶ İnsan bunu gerçekleştirecek olanaklara ve özgürlüğe sahiptir. *Dasein* kendi varoluşunda varlığın hakikatini ortaya çıkartabilecek tek varlıktır. Ancak Heidegger’e göre, *Dasein*’in hem dünya-içinde- varlık olmadan önceki durumu hem de zorunlu ve kesin geleceği olan ölümden sonraki durumu bilinemez. Çünkü her iki durumda da orada-varlık olan *Dasein*, artık bir-dünya-içinde varlık değildir.⁴⁷

Varoluşçu anlayışa göre, insan olarak dünyamızda üç ilişki düzeyi bulunmaktadır. Bunlardan ilki doğa-içerisinde-varlık olarak bizizdir. Bu yönümüz dünyanın, biyolojik ve fiziksel görünümüleriyle olan ilişkimizi ifade etmektedir. İkincisi başkalarıyla-olan-varlık olarak bizizdir. Bireylerin toplumun dünyasıyla

⁴⁵ George Steiner, *Heidegger*, çev. Süleyman Sahra, Hece Yay., 2003 Ankara, s.129.

⁴⁶ Schulz, *Çağdaş Felsefede Kaygı Sorunu*, s.15.

⁴⁷ Talip Karakaya, “Martin Heidegger Felsefesinde Ölüm Problemi,” *Felsefe Dünyası*, sayı 38, T.D.V. Yay., 2003 Ankara, s. 28.

birlikte olan yanına işaret eder. Son olarak kendisi-için-varlık olarak biz ise kendi kendimiz üzerinde düşünen, değerlendiren ve yaşayan yanımızdır. Bu ilişki düzeylerinde yer alan dünya-içindeki-varlık'ımızı konumlandırma biçimimizle sağlıklı olma biçimimiz arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. Her zaman karşı karşıya olduğumuz, hangi yanımıza ağırlık vereceğimiz sorusuna uygun yanıt bulmak ve yine bu yanıtla tutarlılık gösteren tutumlar takınmak insanın varlığına yer edinen kaygıdan uzaklaşmanın bir yolu olarak tespit edilmektedir.⁴⁸

2. Umutsuzluk: Ölümcül Hastalık

Yakından bakıldığında nasıl ki tam olarak sağlıklı bir insan yoksa içinde bir tedirginliğin, bir uyumsuzluğun, nereden kaynaklandığı bilinmeyen ve hatta bilmeye cesaret edilemeyen bir korkunun bulunmadığı ve umutsuzluktan bağımsız tek bir insan da yoktur.⁴⁹ Kierkegaard “Ölümcül Hastalık Umutsuzluk” adını verdiği eserinde, bu umutsuzluğu, insanın varoluşunun temel dinamiklerinden biri olarak ele alır. İnsan diyalektik bir varlıktır ve karşıtların bir sentezidir. Sonlu ile sonsuz, geçici ile kalıcı, özgürlük ile zorunluluk sentezleri arasında sıkışıp kalan insan kendisi olma sürecini bu umutsuzluk içinde yaşamaktadır. İnsanlığın ortak kaderi olan bu duygu evrenseldir.⁵⁰

Duygusal ve maddi koşullarımız ne olursa olsun herkesi saran bu umutsuzluk duygusu günümüzün bilgisel ve bilimsel paradigması içinde açıklanamamaktadır. Var olan paradigma içerisinde umutsuzluk bir uyumsuzluğun sonucu gibi görünmektedir. Ancak Kierkegaard'ın felsefesinde umutsuzluk, uyumsuzluğun değil,

⁴⁸ Erol Göka, “Hümanistik Psikoloji Açısından Kaygı Sorunsalı ve Kendini Gerçekleştirme Kavramı,” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı 6, 1999 Ankara, s. 173.

⁴⁹ Kierkegaard, *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*, s. 31.

⁵⁰ Kierkegaard, a.g.e., s. 8.

kendine yönelen bir ilişkinin sonucudur.⁵¹ Bu nedenle kendi varlığına yöneldiği vakit insanın karşılaştığı hâkim duygunun umutsuzluk olduğu tespit edilmektedir.

Sıradan insanın benliğinde somutlaşan ve “bilinçsiz umutsuzluk” adını verdiği duyguyu Kierkegaard, kendi olmayı istememenin umutsuzluğu olarak tarif etmektedir. Bilinçli olarak yaşanan umutsuzluk ise kişinin kendi olmaya olan istencini ifade etmektedir. Bilinçsiz umutsuzluk güçsüzlüğün umutsuzluğu, bilinçli umutsuzluk ise meydan okumanın umutsuzluğudur. İnanç için gerekli olan birinci koşul, kendi olmaya yönelen ve bilinç taşıyan umutsuzluğu yaşamaktır. Bu nedenle ben’ine sahip çıkamayan sıradan insanın gerçek bir inanç edinmesi olanaksız olarak kabul edilmektedir.⁵²

Kierkegaard’da umutsuzluğu yaşamak; kendi varlığının farkında olmak, gerçek bir inanç geliştirebilmek ve mutlu olmak için gerekli olan bir araçtır. Bu nedenle esas olan umutlu olmaktır. Ancak bunu başarabilenlerin sayısı oldukça azdır. Kierkegaard bu kişileri kutsal bir şans yakalamış insanlar olarak kabul etmektedir.⁵³ Umutlu olmaya giden yol umutsuzluk yaşayarak belli bir bilince erişmekten geçmektedir. Umutsuzluk bu nedenle insanların tinsel yazgılarının ve bir varlık olarak ne anlam taşıdıklarının bilincinde olamamalarından kaynaklanmaktadır. İnsanlar hayatlarının en parlak dönemlerinde dahi bu umutsuzluğu yaşamaktadırlar. Çünkü sadece sonlu olanla ilişki kurmaktadırlar. Ancak bu ilişkiyi sonsuz olana yöneltebildikleri takdirde umutsuzluktan uzaklaşabileceklerdir. Bu anlamda umutsuzluk kişinin varlığının her yönüyle bilincine varması anlamında bir

⁵¹ Kierkegaard, a.g.e. , s. 9.

⁵² Kierkegaard, a.g.e., s. 10.

⁵³ Kierkegaard, a.g.e., s. 36.

avantajdır.⁵⁴ İnsanı hayvanlardan ayıran ve varlığına değer yükleyen de bu bilince ulaşmasıdır. Yine insanı kötülükten ve günahattan da bu bilinç uzak tutmaktadır. Umutsuzluğuyla yüzleşebilen ve kendi olma bilincine erişen insan yaşadığı dünyanın daha iyi bir yer haline gelmesine de katkı sağlayacaktır. Sahip olduğu hakiki inanç sayesinde sorumluluk bilincini geliştirecek ve Tanrı'nın onu var etme amacına uygun gerçekliklerin peşine düşecektir.

İnsanlar yaşamları boyunca baş edemeyeceklerini fark ettikleri durumlarla karşılaştıklarında çaresizlik duymaktadırlar.⁵⁵ Kierkegaard'a göre birey kendisini bırakılmış, terk edilmiş gibi hissettiği bu gibi durumlarda karamsarlığa da kapılmaktadır. Sınırları belli olan insan ne doğa güçlerine karşı koyabilmekte ne de belli bir noktadan sonra onunla baş edebilmektedir. Bu çaresizlik ve karamsarlık duyguları kişiyi umutsuzluğa sürüklemektedir.⁵⁶ Kutsal ile canlı bir iletişime sahip kişilerin umutsuzluğa düşmeleri bu anlamda zordur. Aşkın olan bu alan kişiye güven vermektedir. Ona dünyada yalnız olmadığını hissettirmektedir. Böylece sahip olunan güven duygusu kişiyi kaygılardan ve umutsuzluktan uzaklaştırmaktadır.⁵⁷ Bilinmektedir ki aşkın olan bu güç (Tanrı) bütün acizliklerden uzaktadır. Her şeye gücü yetmektedir ve O'nun katında bütün olasılıklar mümkündür.

Umutsuzluk tamamen yok olduğunda ben'in durumu Kierkegaard şu şekilde betimlemektedir: *“Ben, artık kendine yönelerek, kendi olmayı isteyerek, kendi*

⁵⁴ Kierkegaard, a.g.e., s. 23.

⁵⁵ Geçtan, a.g.e., s. 86.

⁵⁶ Kierkegaard, a.g.e., s. 36, Ayrıca Bkz. Selda Ataer, *Kierkegaard'ın Tanrı Anlayışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006 İstanbul, s. 33.

⁵⁷ Kierkegaard, a.g.e., s. 32.

saydamlığı içinde onu var eden gücüne dalar.”⁵⁸ Artık bu noktada umutsuzluk ortadan kaybolmakta yerini ümit ve mutluluğa bırakmaktadır.

C. Kaygı ve Kriz Teolojisi

Teolojik dilin, bu dünyanın ötesi ve içindekiler hakkında anlamlı ve mâkul/rasyonel hükümler koyulamayacağı iddiası modern problemlerden biridir. Bu iddianın dayanağını insanın sınırlılığı oluşturmaktadır. Sınırlı olması kendisini tecrübe eden insanın, tecrübe edilemez hakkında kurduğu teolojik içerikli hükümlerine güveni sarsmaktadır.⁵⁹ Bu noktada sorgulanması gereken, teolojik dilin içeriği ve değeridir. Öncelikle insanın algısı dışında kalan alan ile ilgili konuşurken, Ortaçağ boyunca birbirine karıştırılan iki alan olan, Teoloji ve Metafizik arasında bir ayrıma gidilmesi gerekmektedir. Teolojide verili olan ‘tecrübe’ ve bu tecrübeye rengini vermekte olan ‘iman’dır. Metafiziğin ise verili bir alan olarak kabul edilebilecek ve etrafında kavramsal örgüsünü kuracağı yapısı tamamen kapalıdır.⁶⁰

Teolojide insanın, sınırlı bir varlık olsa dahi, sınırsız ve sonsuz olan Tanrı ile doğrudan karşılaşması söz konusudur. Burada Tanrı zamansız ve zaman dışı cevherler kanalıyla iş yapmaktadır. Olayların dili ile konuşmakta ve Kendini bu olaylarda göstermektedir. Buradan, teolojik kavramların tarihsel bir alanda hayat buldukları söylenebilmektedir. Bundan dolayı Metafiziğin aksine Teoloji tecrübî bir disiplindir.⁶¹

⁵⁸ Kierkegaard, a.g.e., s. 23.

⁵⁹ Şaban Ali Düzgün, “Egzistansiyel Bir Teolojinin Önündeki Engel: Metafiziksel İçerik ve Yöntem,” *Düşünen Siyaset Dergisi*, 2003, say. 18, s.22.

⁶⁰ Düzgün, a.g.m., s. 20

⁶¹ Düzgün, a.g.m., s. 23

Tanrı'yı tanımlamamız; yücelerdeki bir varlık, özel bir varlık gibi klasik terminolojinin bir yansıması olduğu takdirde, bu bizi, klasik metafiziğin kapalı alanına çekecektir. Tanrı'nın, kendi dışındaki varlıklarla ilişkisi dikkate alınarak, yarattığı insanlardaki yetkinlikler, eksiklikler, kaygılar ve daha pek çok özellikler göz önüne alınarak yorumlanması gerekmektedir.⁶² Yeryüzünü insan için güvensiz bir mekâna dönüştüren ve Tanrı'yı insana tahakkümlerde bulunan bir varlık olarak tasavvur eden Hıristiyan Teolojisi bu anlayışın oldukça uzağındadır. Karl Barth (1886/1968)'ın "Kriz Teolojisi" olarak yorumladığı bu teolojide insan, sonlu ile sonsuz arasındaki ilişkide, sonlu olan olarak sürekli bir zayıflık duygusu yaşamaktadır. Asli günah ve düşüş doktrini, İbrahim'e emredilen oğlu İshak'ı kurban etmesi olayı, şeytanın insan benliği üzerinde sahip olduğu etki vs. gibi hususlar insanın kendisini aciz ve zayıf hissetmesine neden olan doktrinler olarak öne çıkmaktadır. Bunlar insan benliğinde bir kriz yaşanmasına neden olmaktadır. Varoluşsal anlamda bütün asli değeri insana yükleyen Varoluş teolojisi, bu krizi aşma yollarından biri olarak ortaya çıkmaktadır.⁶³

Varoluş teolojisine göre insan bütün zorlukların üstesinden gelebilecek, başka bir varlığa ihtiyacı olmayan bir konuma getirilmektedir. Hâlbuki insanın üstünlüğü, insanın her şeyi başarabilme gücüne sahip olmasının kendisine verdiği gururla, bu gücün kaynağının sonluğunun getirdiği alçakgönüllülük arasındaki dengeyi sağlamasında yatmaktadır. Bu dengeyi sağlayan ise, kendi benliğimizle ve sahip

⁶² Düzgün, a.g.m., s. 24

⁶³ Düzgün, "Gnostik Akımlar ve Okültizm Sempozyumu'na Sunulan Müzakere Metni," Malatya 2012.

olduklarımızla yaratıcıya temelden bağı olma hususunda sonlu varlıklar olduğumuz gerçeğini kabul eden bir alçakgönüllülüktür.⁶⁴

Hıristiyan din algısında asli günah sonucu dünyaya atılan insan bir trajediyi yaşamaktadır. Yaşanan bu trajedi dinin ve Allah'ın reddedilmesi ile insanın şuurunda ve yaşam tecrübesinde gözlemlenen hayat dramıdır. En önemli dinamiklerinden bir tanesi ise kaderdir. Kader türlü oyunlarla insana hayatı zehir etmekte ve onu korku dolu bir varlık haline dönüştürmektedir. Bu fenomen batı insanının bilincinde ve tecrübesinde oldukça derin izler bırakmıştır. Böyle bir bilinçte dünya, insanın korku ve sefalet hissinden kurtulmak için yolunu bulmaya çalıştığı, eylemlerde bulunduğu ve kendi varlık dramasını seyrettiği bir sahne haline gelmiştir.

Yine Varoluşçu Teoloji'de olduğu gibi Hümanist Felsefe ve sekülerizasyon süreci de tam da bu trajedi üzerinden yola çıkarak yükselme imkânı bulmaktadır. Bu noktada insanın yaşadığı korku ve içinde bulunduğu kriz duygusu Allah'a iman ile değil, aksine Allah'ın dünyadan sürülmesi ile kaldırılması gereken bir durum olarak algılanmaktadır.⁶⁵

Konuyu İslam Teolojisi açısından ele alacak olursak Kur'an-Kerim'in Allah, insan ve evren tasavvurları, mitolojik evren anlayışlarının yaratmış olduğu bu krizi aşma noktasında, insan için güçlü bir destek niteliğindedir. Öncelikle Kur'an Âdem'in şeytan tarafından ayartılıp isyana sürüklenmesi olayını farklı bir yaklaşım ile sonlandırmaktadır. Rahmet sıfatıyla yarattıklarına karşı çok merhametli olan Allah, yaptığından dolayı pişmanlık duyan Âdem'i affetmektedir. Ayrıca Allah, Âdem'e ve soyuna hidayet vereceğini ve bu hidayete uyanların hiçbir sapmaya ve

⁶⁴ Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, Lotus Yay., Ankara 2012, s. 74.

⁶⁵ Düzgün, a.g.e., s. 201.

sefalete uğramayacağını sözünü vermektedir.⁶⁶ Görüldüğü gibi İslam terminolojisinde insan ile Alah arasında bir krize neden olabilecek herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Aksine Allah yarattığı varlıklar içerisinde insana oldukça değer vermekte, onu, “eşref-i mahlûkat” (varlıkların en şerefli) ve “ekrem-i mahlûkat” (varlıkların en saygını) olarak nitelendirerek kendisine olan güvenini perçinlemek istemektedir.

İnsanın kendine güvenmesini ve yaratıcı varlık karşısında bir ezilmişliğe düşmemesine neden olacak bir diğer veri ise Kur’an’ın *na'im* ifadesi ile kavramsallaştırdığı nimetlere (donanımlar) sahip olmasıdır.

*“Sonra, yemin olsun ki, o gün (size verilen) her nimetten sorulacaksınız”*⁶⁷ ayetinde ifadesini bulan bu nimetler aslında, insanın iyi hal yaratma çabasını ve kendisini her türlü darbeden, kötü söz ve eylemden koruyacak kalkanı ifade etmektedir. Bu kalkan bir güç olarak insana verilmiş ve onu Tanrı karşısında sorumlu bir varlık haline getirmiştir.⁶⁸

İnsan yaratıldığında ona ruhundan üfleyen Allah bundan dolayı meleklerin insana secde etmesini, onu tanımasını istemiştir.⁶⁹ Aslında Allah’ın insana ruhundan üflemesi insanın hem kendi varlığını hem yaratıcısını hem de diğer varlıkları bilmesini mümkün kılan bilgisel bir donanıma işaret etmektedir.⁷⁰ Bu donanım *na'im*’dir. İnsanın bilgiye sahip olması ve onu kullanabilmesi, kendi varlığını doğru algılama ve evrenle düzgün bir ilişki kurma noktasında onu sorumlu kılmaktadır. Teolojiji

⁶⁶ A'râf 7/19-25, Tâhâ 20/117-124. Ayrıca bkz. Düzgün, a.g.e., s.202

⁶⁷ Tekâsür, 102/8.

⁶⁸ Düzgün, a.g.e., s.63.

⁶⁹ Sa'd, 38/ 71-72.

⁷⁰ Düzgün, a.g.e., s.40.

mitolojik öğelerin esiri haline getirerek hakiki ve gerçek bir evren algısından uzaklaşmak, insanın varoluş amacıyla çelişmekte, onu dipsiz bir kuyuya itmektedir. Bu bağlamda teolojinin görevi, dini düşünceyi mitolojiden ayırmaktır. Bernard Shaw'ın Tanrı hakkında; yıldırımlar yağdırıp, depremler yaratan, kıtlık, açlık, hastalık ve pek çok olumsuzluklarla insana korku salan algıyı eleştirmesi ve Tanrı'nın tüm evreni insanın hizmetine sunmuş, iyiliksever bir varlık olarak farklı bir algılayışa işaret etmesi⁷¹, teolojiyi mitolojik öğelerden ayırma çabasının bir örneğidir.

İslam öncesi dönemde inanılan cinler, sirenler (peri kızları), musalar/müzler (ilham tanrıçaları) gibi gabya dair mitolojik unsurların, İslam'a rağmen tamamen ortadan kaldırılmaması mümin zihinlerde korku, kaygı, acizlik ve umutsuzluk fikirlerinin yerleşmesine neden olmakta ve adeta gerçekçi olmayan inanışlar üzerine yükselen Hıristiyan teolojinin Hıristiyanlar üzerinde yarattığı etkiye benzer bir krize neden olmaktadır. Kur'an'ın insanın bilinmeyen karşısındaki bu zayıflığına hitaben söylediği: “*Kim Rabbine inanırsa kendisine bir kötülük edilmesinden korkmaz.*”⁷² ayeti insana, hakikate yönelmesi ve kendisini bu tip acizliklere yöneltmemesi adına bir uyarı niteliğindedir. Ayetin orjinalinde yer alan *rehak* terimi; korku, zafiyet, zillet gibi bağımlı insan psikolojilerini tanımlamaktadır. Bunlar tam da kendini cinlere, perilere yönelten insanlarda ortaya çıkan özelliklerdir.⁷³

⁷¹ George Bernard Shaw, *Kara Kız*, Cem Yay., 1999 İstanbul, s. 25.

⁷² Cin, 72/13.

⁷³ Düzgün, Gnostik Akımlar ve Okültizm Sempozyumu'na Sunulan Müzakere Metni, Malatya 2012.

II. BÖLÜM

HAVF VE RECA' TERİMLERİNİN SEMANTİK ANALİZİ

A. HAVF ve RECA'NIN KELİME ANLAMI

1. Havf (خوف)

Mastarları خيفة-خيفا-مخفة olan *havf* (خوف) kelimesi sözlükte, varsayılan veya şüphelenilen, ya da bilinen, hakkında bilgi sahibi olunan bir emareden hareketle nahoş, kötü, fena ya da iğrenç bir şeyin vuku bulacağını beklemek, ummak anlamına gelir.⁷⁴ Kötü olan bir olayın gerçekleşeceği hissi, insandaki kaygı ve endişe duyguları ile ifade edilmektedir.⁷⁵ Hüseyin Atay'a göre *havf*; bir tehlike karşısında ne olacağı endişesi içinde olmak manasındadır.⁷⁶

İnsan fitratı gereği sevinme, üzülme, heyecanlanma, sinirlenme gibi duyguları olan bir varlıktır. Kaygı, endişe ve korku duyguları da insanın fitratında bulunmaktadır. Diğer tüm duyguların olduğu gibi bu duyguların da insan yaşamı üzerinde belirleyici etkileri bulunmaktadır. İbni Hazm'a göre kaygı ve bu duygunun ortaya çıkardığı üzüntü ve sıkıntıdan kurtulma, âlemin Allah tarafından yaratılmasından hesap gününe kadar tüm insanların üzerinde ittifak ettikleri bir amaç olagelmıştır. İnsanlığın hüzünden, kaygıdan kurtulma yönündeki bu ortak amacını Hazm, “*Tard’ul-hemm*” olarak ifade etmektedir.⁷⁷ Bunun dışında insanların üzerinde ittifak ettikleri başka bir ortak amaç bulunmamakta ve diğer tüm gayelerde farklılıklar görülebilmektedir.

⁷⁴ Ragıb el-İsfahani, *Müfredât Kur’an Kavramları Sözlüğü*, çev. Yusuf Türker, Pınar yay., İstanbul 2007, s. 524.

⁷⁵ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 2011, s. 1482.

⁷⁶ Hüseyin Atay, *Arapça-Türkçe Lügat*, c. II, s. 303.

⁷⁷ İbn Hazm, *El-Ahlâk Ve’s-Siyer Fi Müdâvâti’n Nüfûs*, Çev: Cemaleddin Erdemci, Hasan Hüseyin Bircan, İstanbul 2005, s. 37.

Havf iki türlü olabilir. Birincisi, Allah'ı reddedenleri geleceğe ilişkin saran kaygıdır. Diğeri ise; Allah'a teslimiyet gösterenlerin, O'na karşı duydukları saygının yarattığı kaygıdır. Bu kaygı itaatsizlikte bulunma, Allah tarafından yasaklanan bir eylemi işleme, şer bir varlığa dönüşme, Allah ile arasına mesafe girmesi ve ona yakın olamama kaygısıdır.⁷⁸ Müminlerin taşıdığı bu kaygı duygusu Kur'an bütünlüğünde *havf* ile ilişkili olan *haşyet* terimi ile de ifade edilmektedir.

Kaygıyı güven duygusunun karşıtı⁷⁹ olarak kabul eden Fîruzâbâdî'ye göre kalp Allah'ın va'd ve vaid'inden haberdardır. Bu bilgi insanı sükûnet, gönül huzuru ve güven duygusundan uzaklaştırır.⁸⁰ Çünkü insan kötülük yaptığı taktirde tüm işlerinin boşa çıkacağını bilir. Kaygı tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. İnsanın her an teyakkuzda olmasını, yapıp ettiklerini sorgulamasını, kendine çeki düzen vermesini sağlamaktadır.

Dini bir terim olarak yaptığı ibadetlerden gurura kapılmama, işlediği amellerin her an yok olma endişesi içinde olma, Allah'ın azabına uğrayacağını düşünme anlamlarına gelen *havf*, *Kur'an*-ı Kerim'de pek çok ayette geçmektedir. Farklı köklerden türeyen ve aynı anlama gelen diğer fiil ve isimlerle beraber 124 yerde kullanılmaktadır.⁸¹ Bunların yarısına yakını dünyevi kaygı ve korkuları içermektedir, diğerleri ise Allah korkusu, azap kaygısı, âhiret kaygısı, günah işleme

⁷⁸ M. Sait Kavşut, "İnsan: Teolojik Antropoloji," *Mâturîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün, Ankara 2011, s.240.

⁷⁹ *Havf*'in güvenin karşıtı olarak ifade edildiği ayetler için bkz: Kasas 28/31, Kureyş 106/4.

⁸⁰ Mecdüddîn muhammed b. Yakûb El-Fîruzâbâdî, *Besâir Zevî't-Temyîz fi Letaifi'l-Kitabi'l-Aziz*, tahk. Muhammed Ali en-Neccar, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, c.II, s.577. Ayrıca bkz. Ali Galip Gezgin, "Eşanlamlılık Bağlamında Kuran'da 'Korku' İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme," *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 16, sayı 1, Ankara 2003, s.42, Kavşut, a.g.m., s.240.

⁸¹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mucem 'ul-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâri'l-Kitabü'l-Mısır, Kahire, s.246-248.

endişesi gibi dinî kaynaklı kaygıları ifade etmektedir.⁸² Türkçe meallerde *havf*, genellikle korku kelimesi ile ifade edilmektedir.

Korku, yaşantının bir tehlike ile karşılaştığının anlaşılması veya tehlike olasılığı halinde korunma içgüdüsünün yarattığı duygu ve tepkilerdir.⁸³ Bu anlamda insan bir aslanla karşılaştığında ya da üzerine doğru yaklaşan bir tren gördüğünde korkar. Korku durumunda tehlike görünen ve nesnel bir şeydir. Tehlike gerçekten vardır ve çaresizlik gerçeklik tarafından belirlenmiştir. Kaygı durumunda ise tehlike öznel ve gizlidir, çaresizlik kişinin kendi tutumlarıyla belirlenmiştir.⁸⁴ Kur'an bütünlüğüne baktığımızda ise *havf* çoğunlukla kıyametin, ahiret hayatının, Allah'ın gazabının anlatıldığı bölümlerde geçmektedir. Bu nedenle *havf* 'ın gelecekte yaşanma olasılığı bulunan olaylarda kullanıldığında kaygı ve endişe kavramları ile ifade edilmesi etimolojik açıdan daha doğru olacaktır.

Allah'a karşı hem *havf* hem *haşyet* (*derin saygı*) duymamıza rağmen, sadece azabından *havf* duygusuna sahip kapılırız. Çünkü Allah bize azabıyla muamele edebileceği gibi aynı zamanda bizi affedebilir. Azap etme ve affetme daima ihtimal dahilindedir. İşte insanın bu ikisi arasındaki kaygısını, endişe ve tereddüdünü anlatmak için genellikle *havf* kelimesi kullanılmaktadır.⁸⁵

Arap toplumunda İslam öncesi bedevi yaşamın bir gereği olan mücadele ortamının ve tehlikeli koşulların yarattığı endişeler, Kur'an ile farklı bir alana aktarılmaktadır. Kur'an afetlerden, açlıktan, kabile saldırılarından endişelenen toplumu bunlarla mücadeleye çağırmaktadır. Asıl endişeyi ise, yeryüzündeki

⁸² İslam Ansiklopedisi, c. 16, s. 529.

⁸³ M.Nail Karakuşçu, a. g. e., s. 163.

⁸⁴ Karen Horney, *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, çev. Selma Koçak, 2003 Ankara, s. 39

⁸⁵ Gezgin, a.g.m., s.57.

bozgunculukla mücadelesinde vurdumduymaz olan insanın Tanrı karşısında göreceği muamelede ortaya çıkartmaktadır.⁸⁶

1.1. Kur'an'da *Havf*'in Anlam Alanı

Kur'an-ı Kerim'de *havf*'in anlam alanını incelediğimizde kaygı, korku, ilim (bilgi), takva ve azaltma gibi anlamlara geldiğini görmekteyiz. *Havf* sebep olduğu davranışlara, başka bir ifadeyle yarattığı sonuçlara göre ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Örneğin insanı ümitsizliğe düşüren elini kolunu bağlayan bir duygu olarak eleştirilmektedir:

“...Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz. Allah bütün günahları bağışlar...”⁸⁷ Allah'ın insana mutlaka bir çıkış yolu göstereceğinin ifadesi olan bu ayet kaygının belli bir ölçüyü geçmemesi gerektiğine işaret etmektedir. *Havf*'in anlam alanını incelemeye kaygı duygusu ile başlayacağız.

1.1.1. Kaygı

Havf kavramı, Kur'an-ı Kerim'de, gelecekte gerçekleşmesi muhtemel olumsuz olayların insanlar üzerindeki etkilerinin anlatıldığı yerlerde kaygı anlamında kullanılmaktadır.⁸⁸ *Havf* ve türevlerinin geçtiği 124 ayet içerisinde en çok bu anlamı ifade edecek şekilde kullanılmıştır.⁸⁹

Allah kıyamet günü için, ahiret azabından kaygı duyanlara ibretler olduğunu buyurmaktadır. O gün Allah'a inanmayıp iyi işler yapmayanların

⁸⁶ İsmail Hilmi Bilgi, *Kur'an'a Göre Korku*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000, s. 29.

⁸⁷ Zümer 39/53.

⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Mizan yay., İstanbul 2006, c. 7, s. 157.

⁸⁹ Örneğin bkz. Mâide 5/28, En'am 6/15-48, Yunus 10/62, Hûd 11/84-103, İbrahim 14/14, Meryem 19/45, Ahkaf 46/13, Rahman 55/46.

cezalandırılacağıının gerçek olduğunun en açık habercisidir. Ve o gün mutlaka gelecektir ve bütün insanlar onun için toplanacaktır.⁹⁰ Allah dostlarının, geleceği muhakkak olan bu günden ve azaptan kaygıları yoktur. Çünkü onlar dosdoğru bir hayat sürmelerinin neticesi olarak kaygı ve üzüntü duygularını yaşamayacaktır.⁹¹ Kur'an'da geçen bu ifadelerde kaygı duygusu *havf* terimi ile belirtilmektedir.

1.1.2. Korku

Korku; gerçek, beklenen ya da zihinsel olarak yaratılan bir tehlike karşısındaki duygusal yaşantı olarak ifade edilmektedir.⁹² *Havf* Kur'an bütünlüğünde incelendiğinde, korku kavramının karşılığı olacak şekilde bazı ayetlerde geçmektedir.⁹³ Bu ayetlerde korkunun nesnesi ile birebir bir yüzleşme olduğu görülmektedir. Örneğin Hz. Musa asasını yere atıp onun bir yılan gibi olduğunu gördüğü zaman tam olarak bir korku yaşamıştır. Ayette, arkasına bakmadan kaçan Hz. Musa'nın korkmaması gerektiği belirtilerek uyarıldığını görmekteyiz.⁹⁴ Allah ayetin devamında peygamberlerin kendi huzurunda korkmamaları gerektiğini söylemektedir. Bu olayda görmekteyiz ki, *havf* kavramı yaşanan ana yönelik bir duygu ise korku boyutuna ulaşmaktadır.

Havf'ın korku ile ifade edilebileceği bir başka olayda Ebû Süfyan'ın bir casusu, Müslümanları hazır bekleyen bir ordu ile korkutmaktadır.⁹⁵ Ayette: *“İnsanlar onlara: ‘Düşmanınız size karşı bir ordu topladı, onlardan korkun.’ dediklerinde, bu, onların imanını artırdı ve şöyle dediler: Allah bize yeter. O ne*

⁹⁰ Hûd 11/103.

⁹¹ En'am 6/48.

⁹² Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, İstanbul 1985, s.61.

⁹³ Örneğin bkz. Âl-i İmran 3/173, Taha 20/67-68, Neml 27/10, Zümer 39/16.

⁹⁴ Neml 27/10.

⁹⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, c. 2, s. 1233.

güzel vekildir.” buyrulmaktadır.⁹⁶ Devamında Müslümanların cesaretlerinin övüldüğü bu ayetlerde⁹⁷ görmekteyiz ki cephede hazır bekleyen büyük bir ordu korkunun nesnesi durumundadır.

Havf kelimesinin Kur’an-ı Kerim’de anlam alanlarından bir diğeri ise savaş korkusudur. Nisâ suresinde münafıklardan bahsedilen bölümde⁹⁸; onların, güven ya da korku (savaş) hakkında bir haber aldıklarında, doğruluğunu araştırmadan hemen yaydıklarına değinilmektedir. Bu durum toplumda bazı fitneler meydana getirmekteydi. Hamdi Yazır bu ayetteki *havf* kelimesinin savaş ve askeri durumları kastettiğini belirtmektedir.⁹⁹

Bir başka ayette yine münafıklar hakkında, korku (Hendek savaşı) esnasında, ölümden baygınlık sarmış kimseler gibi oldukları belirtilir. Münafıklar hiçbir ganimet umutları olmadığı için gönülsüzdürler. Ne zaman ki zafer kazanılıp ganimet elde edilse hemen pay istemeye başlarlar. Allah onların amellerini boşa çıkardığını ifade etmektedir.¹⁰⁰ Burada da *havf* kelimesi kullanılmıştır ve savaş durumunu ifade etmektedir.

Bilinmeyen, yalnızlığın, ölümün ve ölüm ötesinin yarattığı korku sürekli bir zihin halini aldığında, bunun kaygı olarak anlamlandırılmasını daha doğru görülmektedir.¹⁰¹ *Havf* kelimesi Kur’an bütünlüğünde ürperme, dehşete kapılma, ürkme anlamında bir korku türü olarak geçmemektedir. *Havf* ile kastedilen korku, kalbin duymuş olduğu yıkıcı bir ıstırap şeklinde insanın içinde beliren, ruhu rahatsız

⁹⁶ Âl-i İmran 3/173.

⁹⁷ Âl-i İmran 3/174-175.

⁹⁸ Nisa 4/83.

⁹⁹ Yazır, a.g.e, c.2, s. 1404.

¹⁰⁰ Ahzap 33/19.

¹⁰¹ Kavşut, a.g.m., s. 240.

eden, kişiyi devamlı teyakkuz halinde tutan, dış belirtilerine nispetle daha çok gönülde tesirini gösteren bir korku türüdür. Dünyevi korku ve kaygıları, azap kaygısı, ahiret kaygısı, günah işleme endişesi gibi dini kaygıları ifade etmektedir.¹⁰²

1.1.3. İlim (Bilmek)

Kur'an-ı Kerim'de *havf*'in anlam alanlarından bir diğeri de ilim (bilgi)'dir.¹⁰³ Mâturîdî başkaları adına duyulan kaygının gerçek anlamda bu duyguya tekabül etmeyeceğini ileri sürmektedir.¹⁰⁴ Bu düşüncesini;

*“Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Doğrusu ben sizin adınıza elem dolu bir günün azabından kaygı duyuyorum.”*¹⁰⁵, ayetini açıklarken şu şekilde ifade eder:

Ayette Hz. Muhammed müşrikleri uyarmakta ve onlar adına kaygı duymaktadır. Mâturîdî bu kaygı duygusuna iki anlam yüklemektedir. Birincisi bilmek anlamındadır. Müşriklerin karşı karşıya kalacağı azabın bilinmesi ifade edilmektedir. Mâturîdî'ye göre diğeri bir anlamı ise acıma ve şefkattir. Müşriklerin çekeceği sıkıntılar peygamberimizde bu duyguları ortaya çıkartmaktadır.¹⁰⁶

Havf bir başka ayette ilim anlamında şu şekilde yer almaktadır: *“Her kim, vasiyet edenin, bir hata işlemesinden veya bir günaha girmesinden kaygı duyar da tarafların arasını düzeltirse, ona bir vebal yoktur.”*¹⁰⁷ Râzi'ye göre Allah'ın bu sözünün manası “Kim bilirse” şeklindedir. Çünkü *havf* ve *haşyet* ilim manasına gelebilmektedir. Ona göre kaygı özel bir zandan kaynaklanan özel bir halden

¹⁰² Ali Galip Gezgin, “Eşanlamlılık Bağlamında Kuran'da ‘Korku’ İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme,” *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 16, sayı 1, 2003 Ankara, s.45.

¹⁰³ Bu anlamda geçtiği ayetler için bkz: Nisa: 4/3–35, Bakara: 2/182–229, Hûd: 11/26.

¹⁰⁴ Mâturîdî, a.g.e, c.7, s. 157.

¹⁰⁵ Hûd 11/26.

¹⁰⁶ Mâturîdî, a.g.e, c.7, s. 157.

¹⁰⁷ Bakara: 2/182.

ibarettir. İlim ile zan arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bundan dolayı birbirlerinin yerine kullanılmıştır.¹⁰⁸

1.1.4. Takva

Havf ve *takva* kaynakların pek çoğunda bir diğerinin yerine kullanılagelmiştir. Bazı kullanımlarda *takva* *havf* 'in anlam alanına yakınlaşmış, bazılarında ise *havf* *takva*'yı ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bu iki terimin aralarında belirgin anlam farkları olmasına rağmen birbirlerinin yerine kullanılabilmesinin nedeni kaygı ve sakınma duygularının yakınlığıdır. Kaygı sakınmayı beraberinde getiren bir duygudur. Sakınma ise arka planında var olan bir kaygıyı barındırır. Cehennem ateşine atfen, Allah kullarını bununla kaygılandırmakta (*yuhavvifu*) ve benden (azabımdan) sakının (*ittekû*) buyurmaktadır.¹⁰⁹ Burada kaygı ve sakınma duygularının birbirlerine yakınlığı anlaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de *havf* 'in *takva* anlamını ifade ettiği ayetlerden bazıları ise şunlardır:

“...Eğer mümin iseniz benden sakının (*hâfûnî*)”¹¹⁰ Ayette Allah şeytandan değil kendi azabından sakınılması gerektiğini belirtmektedir. Habil ve Kabil'in kıssalarında, kendisini öldürmeye çalışmasına rağmen kardeşi Kabil'e el kaldırmayan Habil, buna gerekçe olarak âlemlerin Rabbi olan Allah'tan sakınmasını (*ehâfu*)

¹⁰⁸ Fahrüddîn Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, c.4, s.315-316.

¹⁰⁹ Zümer 39/16.

¹¹⁰ Âl-i İmran 3/175.

göstermektedir.¹¹¹ Izutsu ayetlerde geçen *havf* kelimesinin takvanın eşanlamısı olduğunu belirtmektedir.¹¹²

Bir başka ayette; “Allah’a kaygı ve ümit içerisinde dua edin.” buyrulmaktadır.¹¹³ Allah’ın Kuran’ı- Kerim’de övdüğü/teşvik ettiği kaygı takva sahiplerinin kaygısıdır. Bu kaygı insanı Allah’ın rahmetinden ümitsizliğe düşürmediği gibi günah ve kötülöklere dalmasını da engeller.¹¹⁴ Bu anlamda *havf* teriminin *takva* anlamını içerdiğini görmekteyiz. Râzi bu ayeti, kusur ve hataya düşme endişesi içinde dua edin, şeklinde yorumlamaktadır.¹¹⁵ Bu şekilde *havf* ’ı *takva* anlamına yakınlaştırmaktadır. Çünkü kusur ve hataya düşme endişesi içinde hareket etmek, sakınmak ve kendini bunlardan korumak anlamına gelmektedir. *Takva* da tam olarak bu anlama gelmektedir.

Yazır, bu konuda şu açıklamayı yapar: “İnsan muhtaç olduğu her hangi bir şeyin, bir lokma ekmeğın, bir yudum suyun yokluğundaki fecaati düşünmeli, bastığı yerin nizamı bozulup çalkalanmaya başlamasındaki dehşetin şiddetini hesap etmeli de her çeşit bozgunculuktan sakınmalıdır. Böyle yapınız ve hem kaygı, hem ümit halinde Rabbinize dua ediniz. Çünkü Allah hem celal sahibi hem de ikram sahibidir.”¹¹⁶ Bozgunculuktan sakınarak iyiliğın devamını istemek duayı makbul hale getirmekte ve Allah’ın insanlara olan ihsanının devam edeceğini müjdelemektedir.

¹¹¹ Mâide 5/28.

¹¹² Toshihiko Izutsu, *Kuran’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, 2010, s.305.

¹¹³ A’raf 7/56.

¹¹⁴ Dini Kavramlar Sözlüğü, *Diyanet İşleri Başkanlığı*, Ankara 2006, s 242.

¹¹⁵ Râzi, a.g.e, c. 10, s.447–448.

¹¹⁶ Yazır, a.g.e., c. 3, s. 2195.

Havf’ın *takva* ile anlam yakınlığını bize gösteren bir başka kanıt ise *havf* ile eşanlamlı kabul edilen *rehebe* fiilinin *takva* anlamında kullanılmasıdır.¹¹⁷

“...Öyleyse yalnızca benden korkun(*irhebû*)...Böyleyken O’ndan başkasından mı korkuyorsunuz? (*tettekûne*).” Ayetinde “*irhebû*” sakınma anlamını ifade etmektedir. Bu anlamda *takva* hem *havf*’ın hem de *havf* ile yakın anlamlı diğer kelimelerin anlam alanına dahil olmaktadır.

1.1.5. Azaltma

Havf’ın anlam alanına giren bir başka kelime ise “azaltmadır”.¹¹⁸ Kur’an-ı Kerim’de sadece bir ayette bu anlamın örneği bulunmaktadır. Ayette: “*Yahut da kendilerini azar azar eksilterek (tehavvufîn) alivermesinden emin mi oldular?*”¹¹⁹ denilmektedir. Râzi bu ayette, Allah’ın azab etmede acele etmeyeceğini, onların en yakınlarına varana değin (etraflarına, yakın köy ve beldelerine kadar) noksanlaştıracağıının vurgulamakta olduğunu belirtmektedir. Allah müşrikleri yeryüzünde yere batırma, gökten inen bir azap veya bir afet ile en son kişiye ulaşınca değin, azar azar meydana gelecek afet ve belalarla endişe içine sokmaktadır. Ayette geçen *tehavvufîn* kelimesi bu anlamda derece derece eksiltmek manasında kullanılmıştır.¹²⁰

¹¹⁷ Izutsu, a.g.e, s.304.

¹¹⁸ Fîruzâbâdî, a.g.e, c. II, s.579.

¹¹⁹ Nahl 16/47.

¹²⁰ Râzi, a.g.e, c. 14, s.229-231.

1.2. *Havf*'in İnsanda Ortaya Çıkardığı Durumlar

İnsan yaratılışı gereği kaygı ve korku duygularını hayatının hemen her döneminde yaşamaktadır. Bu duyguların temelinde ruhun güçsüzlüğü yatmaktadır.¹²¹ Yaşantının tehlikeye girmesi ya da öyle sanılması, güçlü isteklerin engellenmesi veya tahrik edilmesi, güçlü bir inanca veya tutkuya karşı çıkılması, aile yaşamının tehdit altına girmesi, yaşantı için zorunlu olan bir hakkın kaybedilme durumu gibi haller korku, kaygı ve çeşitli heyecan halleri yaratmaktadır. Böyle heyecan ve korku hallerinin bir anlamı da savunma ve telafi mekanizmasının işlemeye başlamış olmasıdır. Böylece bireyin yaşam dengesinin korunması veya bozulanların telafisi işlevleri başlamaktadır. Kaygı, korku gibi heyecanlar duygularımızı harekete geçiren uyarının türüne, şiddetine; iç dengenin bozulma derecesine, bireyin bilinçli olmasına ve algı düzeyine göre değişiklikler göstermektedir.¹²² Bu değişkenler *havf* (kaygı)'ın olumlu ya da olumsuz sonuçlarını belirlemektedir.

1.2.1. *Havf*'in İnsanda Ortaya Çıkardığı Olumsuz Durumlar

Korku insani faaliyetlerin tümünü etkilemektedir.¹²³ Genelde telaş, heyecan, panik, öfke ve kızgınlık halleri yaratır. Burada zihnin çalışması ve düşünce yapısı normal değildir. Bunlar korkunun olumsuz ürünleridir. Şiddetli korkular ise fizyolojik fonksiyonları ve ruhsal dengeyi bozmaktadır.¹²⁴ Bu özellik, insanların kişilik gelişmesini ve dünyanın daha iyi, daha mutlu olmasına katkıda bulunma yeteneklerini göze çaracak derecede engellemektedir.¹²⁵

¹²¹ Spinoza, *Etika II*, çev. Hilmi Ziya Ülken, 1947 İstanbul, s.100

¹²² M. Nail Karakuşçu, a.g.e., s. 156.

¹²³ Adler, a.g.e., s.382.

¹²⁴ Karakuşçu, a.g.e., s.163.

¹²⁵ Adler, a.g.e., s.382.

Kur'an-ı Kerim'de ilahi mesaj ile görevlendirilen Hz. Musa'nın Firavundan ve yapacaklarından bir hayli kaygıya kapıldığı belirtilmektedir:

*"Musa: Rabbim dedi, ben, onların beni yakalayacaklarından kaygılanıyorum. Göğsüm daralıyor, dilim açılmıyor, onun için Harun'a da elçilik ver."*¹²⁶

Hz. Musa'nın içinde bulunduğu bu durum onun iç dünyasını olumsuz etkilemekte ve fizyolojik sıkıntılar yaşamasına neden olmaktadır.¹²⁷

Havf sadece bireyler için değil toplumlar için de olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Kur'an, Musa kıssasında korkaklığın, bir toplumun karakteristiği haline gelebileceğine işaret etmektedir. Bu anlamdaki toplumsal korkaklık ise atalet, girişim eksikliği, esaret, boyun eğme, kolaycılık, fedakârlıktan kaçınma gibi olumsuz özellikleri beraberinde getirmektedir.¹²⁸

1.2.2. Hüzn (حزن)

Hüzn (الْحُزْنُ) kelimesi arazide, yerde bulunan katılık, sertlik (*erzu'l-hazn*) veya üzüntü, keder nedeniyle ruhta ortaya çıkan bir katılık ve sertlik anlamlarına gelmektedir. *Ferah* kelimesinin zıt anlamlısıdır.¹²⁹ *Hüzn* kederin şiddetini ifade eden bir kelimedir. Vücudu eritecek kadar süresi uzayan *hüzn*, *hemm* (tasa) olarak isimlendirilmektedir. Hoşlanılmayan şeyin ortadan kaldırılmasına ve sevilen şeyin açığa çıkarılmasına yönelik bir fikir olan *hemm*, hüznü kişiyi zayıflatıp bedeni zayıf

¹²⁶ Şuarâ, 26/12-13

¹²⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, "Hz. Musa Kıssasında Korku Fenomeni," *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2008 Samsun, sayı 1, s. 129.

¹²⁸ Kasapoğlu, a.g.e., s.146.

¹²⁹ İsfahani, a.g.e., s. 390.

düşürdüğünde *hemme's-şahmu* (iç yağı eridi) şeklinde kullanılmaktadır.¹³⁰ Türkçedeki mühimmat kelimesi bu kökten gelir ve zorluklara karşı alınan tedbiri ifade eder. *Hemm* Kur'an'da bir ayette şu şekilde geçmektedir:

“*Yeminlerini bozan, Peygamber'i yurdundan çıkarmaya azmeden ve üstelik ilk önce size saldırmaya başlayanlara karşı savaşmaz mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz?*”¹³¹

Bu ayette Allah, başka insanlardan yani müşriklerden duyulan korkuya, tasaya işaret etmektedir. Devamında ise mümin olanların ancak Allah'tan korkacakları ifade edilmektedir.

Hüzn görülmez ancak belirtileri insanın yüzünden, davranışlarından anlaşılabilir. Bu belirtilerin ortaya çıkması Arapçada *keâbe* olarak isimlendirilmektedir.¹³²

Hüzn, kaygı hali sürekli bir ruh halini aldığı zaman beraberinde ortaya çıkan duygulardan biridir. Gazali'nin *havf'ı* (kaygı), ileride kötü bir durumla karşılaşılacağı beklentisinin insan ruhunda sebep olduğu elem (*hüzn*) ve huzursuzluk¹³³, şeklindeki tanımlaması bu iki kavramın insan ruhundaki ilişkisini ortaya koymaktadır. Buradaki hüzn/üzüntü/elem hali sevilenlerin kaybindan ve isteklerin gerçekleşmemesinden kaynaklanan psikolojik bir rahatsızlık olarak nitelendirilmektedir.¹³⁴ Çünkü sürekli bir şekilde kaygılı ve onun doğurduğu hüznü

¹³⁰ Ebu Hilal el-Askerî, *Arap Dilinde ve Kuran'da Farklar Sözlüğü (el-Furûq fi'l-Luğa)*, çev. Veysel Akdoğan, İstanbul 2009, s. 396.

¹³¹ Tevbe, 9/13.

¹³² Askerî, a.g.e., s.397

¹³³ İslam Ansiklopedisi, c. 16, s. 529.

¹³⁴ Kindî, *Üzüntüden Kurtulmanın Yolları*, neşr. ve terc. Mustafa Çağrıncı, İstanbul 1998, s.51.

bir ruh halinde olan insanlar sağlıklı bir şekilde hayatlarına devam edememekte, bireysel ve toplumsal anlamda pek çok sıkıntı yaşamaktadır.

Filozoflar tabiat âlemine “acılar âlemi”, akıl âlemine ise “lezzet âlemi” demişlerdir. Çünkü tabiat âlemi hareket âlemi, akıl âlemi ise dinginlik âlemidir. Akıl ve tabiat âleminde her dinginlik bir bakıma ilahidir.¹³⁵ Akıl âlemi ve bu âlemdeki akli kavramlar birbirleriyle bağlantılıdır ve değişmeden sabit kalan, ortadan kalkmayan yani sürekli idrak olunan şeylerdir. Tabiat âlemi ise, hareket ilkesine göre işlediğinden dolayı, sürekli bir oluş ve bozuluş döngüsünün içinde yer almaktadır. Bu nedenle de değişmezlik ve süreklilik taşımamaktadır. Tabiat âleminde bulunan duyu edinimleri, duyu haz ve istekleri herkes için gelip geçici olup herkesin ulaşabileceği nesnelere. Onları korumak, bozulma, değişme ve ortadan kalkmalarını önlemek imkânsızdır. Bu nedenle hiçbir kimsenin bütün isteklerini elde etmesi mümkün olmadığı gibi sevdiği her şeyi (sonuna kadar) elde tutması da mümkün değildir.

İnsan isteklerini, hedeflerini belirlerken bunların mümkün şeyler olup olmadığına öncelikle dikkat etmelidir. Tabiatı olmayanı isteyen kimse var olmayı istemiş olur. Var olmayı isteyen arzusunu gerçekleştiremez. İstedğini gerçekleştiremeyen kimse ise mutsuz olur.¹³⁶ Dünya hayatında insana düşen sorumluluk seçimlerini doğru yapmaktır. Kendisi olarak belirlediği öncelikler geçici olana dair değil kalıcı/sürekli olana dair olmalıdır. İsteklerimizin imkan dahilinde olması üzüntünün devamıdır sevincin devamını sağlayacaktır. Böyle bir tutum insanın dünya hayatının geçici kaygılarını hafifletecek ve yaşam kalitesini düşüren hüznlerden uzaklaştıracaktır.

¹³⁵ İbn Miskeveyh, *Lezzet ve Elem Üzerine*, neşr. ve terc. Mustafa Çağrıncı, İstanbul 1988, s. 262.

¹³⁶ Kindî, a.g.e., s.51.

Kur'an'ı Kerim'de Allah, "*Gevşemeyin, üzölmeyin (hüzn), eğer hakikaten inanyorsanız, muhakkak üstün olan sizsiniz.*"¹³⁷ buyurmaktadır.

Bu ayette insan, dünyanın karakteri üzerinde düşünmeye teşvik edilmektedir ki böylece başına ani bir kaza, talihsizlik, musibet veya felaket geldiğinde, dünyanın bu karakterini bildiğinden dolayı, başına gelen bu kazanın, talihsizliğin vd. karşısında fazla bir endişeye düşmesin. Ayrıca burada insanın, nefsinin küçük kazalara, talihsizliklere vd. dayanmaya alıştırılması da teşvik edilmektedir ki bu sayede, insan nefsinin büyük kazalara, talihsizliklere vd. dayanacak bir noktaya ulaştırabilsin.¹³⁸ İnsanın bunu başarması gerçek bir imanla mümkün olacaktır. Allah'a sağlam bir iman, O'nun her an insanın yanında olduğu, yapılanları gördüğü, istenilenleri işittiği ve bunlara cevap verdiğı bilgisini beraberinde getirmektedir. Böylece üzüntü ve ümitsizlikten uzaklaşan mümin başarı kazanıp üstün olacaktır.

İslam dini hüznün ortaya çıkmasını yasaklamamaktadır. Çünkü bu insanın elinde olan bir şey değildir. Fakat İslam'ın yasakladığı *hüznü* doğuracak işlerle meşgul olmak ve çabayı bu yönde sarf etmektir.¹³⁹ Kur'an'ı Kerim'de: "*Sakin o kâfirlerden bazılarına verip de kendilerini zevklendirdiğimiz şeye (mal ve servete) heveslenip göz dikeyim deme. Onlardan dolayı üzölme.*"¹⁴⁰ buyrulmaktadır. Kafirlerin sahip olduğu mal ve servet insanın imrenip göz dikeceğı yahut kıskanıp üzüleceğı bir hal olmamalıdır. Zira Allah'ın Fâtîha sûresinde işaret ettiğı üzere gazaba uğrayan ve sapıtmışların yolunda gidilmemelidir.¹⁴¹ Bu mal ve servet ne kadar zevkli ve faydalı görünse de insana *hüznü* yaşatacaktır. Çünkü hem elde

¹³⁷ Âl-i İmran, 3/139.

¹³⁸ İsfahani, a.g.e., s. 391.

¹³⁹ İsfahani, a.g.e., s.390.

¹⁴⁰ Hicr 15/88.

¹⁴¹ Yazır, a.g.e., c.5, s.222.

edemediği sürece bunun için, hem de elde edildiği vakit, kâfirlerin yaptığı gibi bu mallara hak ve hukuk gözetilmeyerek sahip olunduğu için insana *hüznü* yaşatacaktır. Bu nedenle insan kendisine *hüznü* yaşatacak her türlü istek ve işten uzak durmalıdır.

Kindî'ye göre ruhunu üzen ona zarar vermektedir, ruhuna zarar vermek ise insanı cahil ve zalim yapmaktadır. Aynı zamanda bu şekilde insan kendine karşı suç işlemektedir. Aklıyla bedenine ve ruhuna hükmetme yeteneğine sahip olan insan bu gücünü olumlu yönde kullanmalıdır. Üzüntüye kapılmamak için çaba sarf etmelidir. Üzüntüyü bölümlere ayırarak ortadan kaldırmaya çalışmak bu çabalardan bir tanesidir. İlk olarak; şayet üzüntünün sebebi bizsek bizi üzen şeyleri yapmamamız gerekmektedir. Çünkü üzüleceğimizi bile bile bunları yapmak insanın aklıyla çelişen bir durumdur. İkinci olarak ise; üzüntünün sebebi bir başkası ise onu önlemek için mücadele etmek gerekmektedir. Fakat buna gücümüz yetmiyorsa üzücü olay gerçekleşene kadar kendimizi üzmemeliyiz. Çünkü belki de Allah'ın yardımı ile bu olay gerçekleşmeyecektir. Böyle olursa yok yere üzülmüş oluruz. Son olarak da; kaçınılmaz bir üzüntü halinde ise bu halin sebepleri ortaya çakarken yaşadığımız üzüntü yeterli olacaktır. Çünkü bu kadarı dahi bir çeşit kötülüktür. Ayrıca üzüntüyü gidermenin çabası yeteri kadar gösterilmeden olayın tasası çekilmemelidir.¹⁴² Kindî'nin bu önerileri üzüntüyü yenme konusunda oldukça pratik görünmektedir. Bu şekilde hüznü ortadan kaldırmak kaygı duygusunun ortaya çıkmasına da engel olacaktır. Çünkü insanın kaygıları ve üzüntüleri arasında oldukça yakın bir ilişki bulunmaktadır. Kaygı duyduğumuz her şey aynı zamanda bizi üzmektedir de. Kur'an'ı Kerim'de Allah'a ve ahiret gününe inanan, peygamberlerin gösterdiği yoldan gidip, mallarından gönül incitmeden infak eden, namaz kılıp zekat verenlerin

¹⁴² Kindî, a.g.e., s. 55.

kaygılarının giderileceğinin bildirildiği ayetlerde, bunları yapanların hüznlerinin de giderileceği belirtilmektedir.¹⁴³ Bu ayetlerdeki anlatım kaygı ve *hüzn* birlikteliğini ortaya koymaktadır. Kindî'nin ortaya koyduğu anlamda *hüzn* konusunda olumlu bir motivasyona sahip olmak ve ayetlerde geçen hususları hayata geçirmek dünya ve ahiret hayatında kaygıları ve hüznleri azaltıp insanı daha mutlu bir ruh haline yöneltecektir.

1.2.3. *Dik* (ضيق)

Dik; dar, ensiz olmak ya da daralmak anlamlarına gelmektedir. Ayrıca fakirlikle, cimrilikle, üzüntüyle, keder vb. şeylerle de kullanılmaktadır.¹⁴⁴ *Dik* (ضيق) mastar, *dayk* (ضيق) ise isim halidir. *Dayk* göğüste sıkıntı ve mekânda darlık; *dik* ise cimrilik ve kötü ahlak konusunda kullanılır. *Dâqa* 'ş-şey'ü, *daygan* ve *huve'd-diyqu* (bir şey dar oldu, dar olmak ve o dardır) denilmektedir. *Dayk*'a (darlığa) yol açan şey nefyedilirken, genişlik sağlayan şey ise üstün sayılmaktadır.¹⁴⁵

Kalp ve zihin sıkıntısı ve kuşatılmışlık anlamındaki *dayk* (darlık) hissi *havf* 'ın (kaygı) ortaya çıkardığı olumsuz durumlardan biridir. Kaygı duyulan şey aynı zamanda insanın daralmasına, sıkıntı yaşamasına da neden olmaktadır. Lut peygamberin yaşadığı duygu tam da bu türdendir. Ayette: “*Ne zaman ki elçilerimiz Lut'a geldiler, o bunlar yüzünden kaygıya düştü ve göğsü daraldı. (وَصَاقٌ)*”¹⁴⁶ denilmektedir. Burada bahsedilen elçiler Hz. İbrahim'e çocuk müjdesi veren elçilerdir. Hz. Lut gelenlerin Allah'ın elçileri olduğunu bilememiştir. Sapıtılmışlardan

¹⁴³ Bakara, 2/ 38-62-112-262-274-277, Mâide 5/69, Yunus 10/62, Zümer 39/61, Fussilet 41/30, Ahkaf 46/13.

¹⁴⁴ İbn Manzûr, a.g.e., c. 2, s. 562, İsfahani, a.g.e., s. 911.

¹⁴⁵ Askerî, a.g.e., s. 471.

¹⁴⁶ Hûd, 11/77.

olan kavminin gelen misafirlere zararı dokunacağı endişesini taşımakta ve bu nedenle göğsü daralmaktadır. Buradaki darlık takatten ve güçten düşmek anlamını taşımaktadır.¹⁴⁷ Gelenler Allah'ın elçileri olduklarını bildirdiklerinde endişesi ve iç sıkıntısı ortadan kaybolmuştur.

Bir başka ayette ise Hz. Muhammed içinde bulunduğu sıkıntı, darlık halinden dolayı teselli edilmekte ve bu durumdan kurtulması için tavsiyeler verilmektedir:

*“Ey peygamber, sabret! Sabrın da ancak Allah'ın yardımı ile dir. Olanlardan dolayı üzülme! Kurdukları tuzaklardan telaş edip sıkıntıya düşme.”*¹⁴⁸

Ayette Hz. Muhammed'in Allah tarafından bu şekilde tavsiyeler almasının sebebi, yaşadığı toplumda Allah'ın emirlerini yerine getirme ve insanların bu yönde hareket etmelerini sağlama konusunda çok ciddi sıkıntılar yaşamış olmasıdır. Kur'an'ın getirdiği bütün güzelliklere, insan onurunu yükselten ilkelere; hakikat, adalet, merhamet, sağduyu vd. rağmen dine küfreden ve sapkınlıklarına devam eden insanlarla mücadele etmek durumunda kalmıştır.¹⁴⁹ Kendisine verilen peygamberlik görevini en iyi şekilde yerine getirmek isterken müşriklerin bu tutumları ile karşılaşması kaygılarının artmasına ve sıkıntıya düşmesine neden olmuştur. Ayette Allah peygamberi teselli etmekte ve sabretmesini, üzülmemesini öğütlemektedir. Böyle anlarda yanlış şeyler yapmaktansa sabretmek, kaygı ve sıkıntının geçmesi için Allah'a sığınmak en doğrusudur. Çünkü bu noktada elden gelen ne varsa yapılmıştır. Bu sığınma ve sabretme hem insanın sakinleşmesini ve akl-ı selim düşünmesini sağlayacak hem de yanlış iş ve davranışlarda bulunmaktan alıkoyacaktır.

¹⁴⁷ Râzî, a.g.e., c. 13, s. 79.

¹⁴⁸ Nahl 16/127.

¹⁴⁹ Râzî, a.g.e., c. 14, s. 380.

Aşırı kaygı hali insanın göğsündeki darlığı artıran unsurlardandır. Psikolojik bir rahatsızlık olarak bu durum “panik atak” olarak isimlendirilmektedir. Genel olarak, panik atakta ileri derecede endişe, kaygı, korku ve aşırı duyarlılık vardır. Böyle durumlarda kişinin kan basıncı yükselir, kılcal damarları ve bilinç alanı daralır. Duygulanım alanını birden bire büyük bir korku kaplar. Bu korku çoğu kez kalp ya da ruh hastası olma, denetimini yitirme, delirme düşüncelerini içerir. Temelinde ölüm korkusu yatmaktadır. Bu korku göğüste sıkışma (darlık), soluk alıp vermede zorluk gibi bedensel belirtilere bağlandıkça kaygının, korkunun düzeyi artar.¹⁵⁰ Kaygının normal düzeyinde ve ileri seviyesinde (panik atak) yaşanan bu darlık hissi kaygının ortaya çıkardığı olumsuz durumlardandır.

1.2.4. *Havf*'in İnsanda Ortaya Çıkardığı Olumlu Durumlar

Havf'in bilinç tarafından yönetilemeyen ve aşırı hali olumsuz duygulara neden olsa da insan yaşamı için olumlu olarak nitelendirilebilecek pek çok duygunun ve davranışın ortaya çıkmasını da sağlamaktadır.

Korku ve kaygılar aynı zamanda korunma ve telafi güçlerini ve araçlarını yaratan çok etkili güçlerdir. Ümitsizliğe düşülmediği sürece yaşantıyı, mücadele ve girişim gücünü geliştirici etkileri bulunmaktadır. Dozu doğru ayarlandığında insanları eğitici ve toplu yaşamaya itici etkileri vardır.¹⁵¹

İnsanın yaratıcı varlık ile olan ilişkisinde de kaygı duygusunun insan hayatına yansıyan olumlu yönleri bulunmaktadır. Örneğin Tanrı'nın yasaklarından birini yapmak, O'na layık ve yakın olamamak gibi duygular, insanın davranışlarında

¹⁵⁰ Köknel, a.g.e., s. 339.

¹⁵¹ Karakuşçu, a.g.e., s.164.

dikkatli olmasını, yanlış işlerden kaçınmasını sağlamaktadır. Böyle bir kaygı mümin kulda *adalet, takva, siddk, vera* (haramlardan kaçınma), *iffet* gibi erdemlerin gelişmesinin de yolunu açmaktadır.¹⁵²

Dini içerikli kaygılar insana ahlaki anlamda daha bilinçli hareket etmesini sağlamaktadır. Örneğin, kaygıyla yakın bir anlam içeriğine sahip olan *takva* duygusu, Gazali'ye göre, insan için öyle önemli bir özelliktir ki, ona sahip olan kimse güzel ahlakın tümünü toplamış ve çirkin ahlaktan uzaklaşmış demektir.¹⁵³ Bu anlamda sakınma duygusu *havf*'in ortaya çıkardığı duyguların en önemlilerinden biridir.

2. Reca' (رجا):

Reca', içinde bir sevincin veya mutluluk sebebinin bulunacağı bir şeyin, bir olayın meydana gelmesini gerektiren bir zandır. İsfahani bu tanımına *reca*'nın bir belirtiden hareketle iyi, hoş bir şeyin olacağını beklemek, ummak anlamını da eklemektedir.¹⁵⁴

Arapçada *ercüvan* (الأَرْجُوَانُ); ümidin sevindirici, mutlu edici gibi insanı sevindiren mutlu eden kırmızı renk anlamına gelmektedir. Bir başka ifadede *reca*'nın kullanımı, "أَرْجَتِ النَّاقَةَ"; *dişi devenin yavrulaması yaklaştı*, şeklindedir. Burada kastedilen anlam ise, deve yavrulamasının yaklaşmasıyla birlikte sahibine, kendisiyle ilgili bir ümit (*rica'un*) verdi şeklindedir.¹⁵⁵

¹⁵² Kavşut, a.g.m., s.240.

¹⁵³ Gazali, *Mizan'ul-ahlak (Ahlak Ölçüleri)*, Çev: Ahmet Arslantürkoğlu, İstanbul 1974, s. 247.

¹⁵⁴ İsfahani , a.g.e, s. 605.

¹⁵⁵ İsfahani, a.g.e, 606.

Reca' ummak, beklemek anlamında Kur'an-ı Kerim'de değişik fiil türevleriyle birlikte 28 yerde geçmektedir.¹⁵⁶ Bu ayetlerde Allah'a kavuşmayı ümit edip buna göre hazırlık yapanlar övülmekte, Allah'a kavuşmayı ummayıp kötülükte devam edenler ise yerilmektedir.¹⁵⁷

Gazali *reca'*yı, insanın gücü yettiğince ibadetlerini yerine getirdikten sonra Allah'tan ümit kesmemesi olarak tarif etmektedir. Ona göre daima ümit içinde olmak gereklidir. Ümit duygusu olan insanın Allah'ın yasaklarından uzak durması gerekmektedir. Hem günah işleyip hem de ümit dolu olmak ahlaki açıdan doğru görülmez.¹⁵⁸ Allah'ın merhameti de ancak sakınarak rahmetini umanlara olacaktır:

*“Benim merhametim her şeyi kuşatmıştır. Onu sakınıp zekat verenler, ayetlerimize inananlar için göstereceğim.”*¹⁵⁹

Bu nedenle ümit, ancak gerçekleşmesi için kulun ihtiyarına giren bütün sebepleri hazırlanmış, geriye sadece kulun ihtiyarı altına girmeyen sebepler kalmış olan bir isteğin gelmesini beklemeye denir ki, artık onun gelmesi engellerin bertaraf edilmesinden sonra Allah'ın bir lütfudur. Hakiki bir ümit, ölünceye kadar mağfiret sebeplerini tamamlamaya, imanın gereklerini yapıp, o yolda devama bir saiktir.¹⁶⁰ Kur'an'da da ümitli olmanın ancak gerekli sebepleri yerine getirdikten sonra bir anlamı olacağına dikkat çekilmektedir:

¹⁵⁶ Bunlardan bazıları için bkz. Bakara 2/218, Nisa 4/104, Yunus 10/7-15, Kehf 18/110, Furkan 25/21, Ankebut 29/5, Ahzap 33/2, Fâtır 35/29.

¹⁵⁷ İslam Ansiklopedisi, T.D.V., İstanbul 2007, c.34, s. 502.

¹⁵⁸ Gazali, a.g.e., s. 161.

¹⁵⁹ Â'raf 7/156.

¹⁶⁰ İmam Gazali, *Zübdet'ül-İhya*, Zübdeyi yapan: Muhammed Cemaleddin el-Kasımî, çev. Ali Özek, İstanbul 1973, s. 525.

“Ancak iman edenler, Allah yolunda hicret ve cihatta bulunanlar Allah’ın rahmetini ümit(yercûne) ederler.”¹⁶¹

Buna göre ümitli olmak hak edilecek bir duygudur. Allah’ın kitabını okumak, namazı doğruca kılmak ve kendisine verilenlerden yardımda bulunmak güzel şeyler umabilmek için gerekçelerdir.¹⁶² Ümit ettiği şeyin gereklerini yapmayan insanın istekleri ise boş bir temenniden başka bir şey değildir.

B. KUR’AN-I KERİM’DE HAVF VE RECA İLE İLGİLİ KELİMELER

1. Havf İle İlgili Kelimeler

1.1. H-Ş-Y (خشى)

Haşyet, büyük saygı veya hürmetle karışık şekilde korkmak anlamına gelmektedir.¹⁶³ “على” harf-i ceri ile kullanıldığında; kaygılanmak, tedirgin olmak ve kaygı anlamı taşımaktadır.¹⁶⁴ Diğer türevleriyle birlikte Kur’an-ı Kerim’de 48 yerde geçmektedir.¹⁶⁵ Farklı bir kökten türemiş olan *huşû* da haşyetle yakın anlamlı bir kelimedir. Buna göre *huşû*; korkmak, ürpermek ve alçalmak anlamlarında kullanılırken, *haşyet* saygıyla birlikte bulunan korkuyu ifade eder.¹⁶⁶ Namaz kılan bir müminde *huşû*, namazı rükunlarını eksiksiz yerine getirmeyi ve gönülden yapılan bir ibadeti ifade etmektedir ki Kuran’da:

¹⁶¹ Bakara 2/218.

¹⁶² Fâtır 35/29.

¹⁶³ İsfahani, a.g.e, s.486.

¹⁶⁴ Fîrûzâbâdî, a.g.e, c.2, s.544-545, İbn-i Manzûr, *Lisan’ul- Arab*, Daru’l-Fikr, 3. Baskı, Beyrut 1994, c.8, s.71.

¹⁶⁵ Abdülbâkî, a.g.e., s.233-234.

¹⁶⁶ İbn Manzûr, a.g.e., c.8, s.71.

“...Allah’a gönülden boyun eğerek (*kânitin*) namaza durun.”¹⁶⁷ ayetiyle müminler bu konuda uyarılmaktadır. Mâtürîdî buradaki *kânitin* sözcüğünü *huşû/haşîin* ile anlamlandırmaktadır.¹⁶⁸

Izutsu’ya göre *haşyet* kelimesi anlam etkileyiciliğine sahip kelimeler sınıfına aittir. Kur’an’daki kullanımları, aşırı korkudan kaynaklanan duygu coşkunu ifade eder ve genellikle Allah için kullanılır.¹⁶⁹

Haşyet bir başka tanımda, kendisinden korkulan varlık hakkında edinilen bilgi sonucunda saygı içeren bir korkuyla ondan korkma, çekinme türü olarak ifade edilmiştir.¹⁷⁰ Bu daha çok, kendisinden *haşyet*, korku duyulan şeyle ilgili bir bilgi sahibi olduğunda olur. Bundan dolayı Allah aşağıdaki ayetlerde *haşyet*’i bilginlere tahsis ederek kullanmıştır¹⁷¹:

“Kulları içinde Allah’tan ancak âlimler korkar.”¹⁷²

“Cennet Allah’tan korkan ve O’na yönelen bir kalple gelenlere mahsustur.”¹⁷³

“Onlar, Allah’ın gönderdiklerini tebliğ ederler ve O’ndan korkarlar, Allah’tan başka kimseden korkmazlardı.”¹⁷⁴

Birbiriyle yakın anlamlı olan *haşyet* ve *havf* kelimeleri arasında anlam bakımından şu gibi farklılıklar bulunmaktadır: *Havf*, çirkinlik ve bu çirkinliği terk ile

¹⁶⁷ Bakara 2/238.

¹⁶⁸ Mâtürîdî, a.g.e., c.2, s.125.

¹⁶⁹ Izutsu, a.g.e., s.302.

¹⁷⁰ İsfahani, *İslam’ın Ahlaki İlkeleri* (ez-Zeri’a ilâ mekârîmi’ş-şerî’a), çev. Abdi Keskinsoy, İstanbul 2003, s.315.

¹⁷¹ İsfahani, *Müfredât Kur’an Kavramları Sözlüğü*, s.486.

¹⁷² Fâtır 35/28.

¹⁷³ Kâf 50/33.

¹⁷⁴ Ahzap 33/39.

ilgili iken, *haşyet* kötülüğün bulunduğu yer ile ilgilidir. Örneğin; “*Üstlerinde Rabb’lerinin korkusunu duyarlar.*”¹⁷⁵ ayetinde tüm canlılar ve meleklerin Rabb’lerine verecekleri hesapta başarısız olma kaygısı ifade edilmektedir. Bir başka ayette “*Rabb’lerine saygı gösterirler (haşyet) ve hesabın kötüsünden/kötülüğünden endişelenirler (havf)*”¹⁷⁶ buyrulmaktadır.¹⁷⁷ Bu ayetlerde de işaret edildiği gibi *havf* Rabb’den, hesap vermekten, başına kötü bir şey gelmesinden vs. duyulan kaygıyı ifade ederken, *haşyet* saygı duyulan varlıktan çekinme, korkma anlamı taşır. Bu anlamda Allah Kur’an’da korkulan şeyin, kendi azabı ve va’idi olduğunu belirtirken *havf* kelimesini kullanmış, korkutan şeyin bizzat kendi yüce zatı olduğunu belirtirken ise *haşyet* kelimesini kullanarak “*Benden haşyet duyun.*”¹⁷⁸ buyurmuştur.¹⁷⁹

Mâturîdî’ye göre müminlerin Allah’tan korkmalarının iki sebebi vardır. İlki Allah’ın heybet ve celali karşısında duyulan korkudur. İkincisi ise işlenen günahlar karşısında Allah tarafından cezalandırılma korkusudur.¹⁸⁰ Her iki neden de Allah’ı tanımayı ve bilmeyi gerektirdiğinden O’ndan ancak alimlerin hakkıyla korkmasının nedeni de ortaya çıkmaktadır.

“*Sen ancak Kur’ân’a tâbi olan ve görünmediği halde Rahman olan Allah’tan korkan kimseyi sakındırırsın.*”¹⁸¹ ayeti de Kuran’a tâbi olan, onu bilen kimsenin Allah korkusuyla sakınanlardan olacağını belirtmektedir.

¹⁷⁵ Nahl 16/50.

¹⁷⁶ Râ’d 13/21.

¹⁷⁷ Askerî, a.g.e., s.356.

¹⁷⁸ Bakara 2/150.

¹⁷⁹ Râzi, a.g.e., c.20, s.328.

¹⁸⁰ Mâturîdî, a.g.e., 12/36-66.

¹⁸¹ Yâsin 36/11.

Mâturîdî'nin kalpteki korkunun bedene yansması olarak ifade ettiği *huşû* kelimesi, Kur'an-ı Kerim'in inkarcıların durumlarını tasvir ettiği ayetlerinde de bu anlamda kullanılmaktadır.¹⁸²

“O gün bir takım yüzler vardır ki zillete bürünmüşlerdir(*hâşietün*).”¹⁸³

“Gözleri yerde, kendilerini zillet kaplamıştır(*hâşieten*).”¹⁸⁴

Bu insanlar Rabb'lerini tanımayıp onun isteklerini yerine getirmemelerinin sonucuyla yüzleşmiş ve tüm benliklerini saran korkuyla hesapları görülmeye başlanmıştır.

1.2. R-A-B (رعب)

Ru'b kelimesi *re'abe* fiilinin mastarıdır. Fiil olarak *ferabe-reabtühü* (رَعِبْتُ) şekillerinde kullanılır. Kalbin korkuyla dolmasından dolayı, herhangi bir harekete, işe kalkışamayacak ya da herhangi bir şeye cüret edemeyecek derecede, güçten kuvvetten kesilip kalması, yılması anlamındadır. *Tirâbetü*, çok ya da şiddetli derecede korkan kişi demektir.¹⁸⁵ Bu anlamda *havf* ile ilişkili bir kavramdır.

Kur'an-ı Kerim'deki anlam alanına bakacak olursak *ru'b* kelimesi bir çok ayette inkârcıların kalplerine kaygı düşmesi¹⁸⁶ ve dehşet veren bir durumdan dolayı kalbin korku ile dolması¹⁸⁷ anlamlarında yer almaktadır.

¹⁸² Mâturîdî, a.g.e, 1/117;10/8.

¹⁸³ Gâşiye 88/2.

¹⁸⁴ Kalem 68/43.

¹⁸⁵ İsfahani, a.g.e, s.623.

¹⁸⁶ Âl-i imran 3/151, Enfâl, 8/12, Ahzap, 33/26, Haşr, 59/20.

¹⁸⁷ Kehf, 18/18.

Bu anlamlarıyla *ru'b* Kur'an'da geçen ve bir tür korku duygusunu anlatan kelimelerden birisidir. Bu korku türü; Allah'a ahiret gününe ve yeniden dirilmeye inanmayan, inkâra şartlanmışların iradeleri dışında, onların kalplerine atılan, tanımlanamayan ve ancak bu duyguyu hissedenlerin bilebileceği bir korkudur. Bu kavramı diğerlerinden ayıran en önemli fark ise, Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlar ile tevhid akidesinden sapan Ehli kitaba izafe edilen ve insanın içinden doğmayıp, Allah'ın kalplerine attığı bir korkuyu ifade etmesidir.¹⁸⁸

1.3. R-H-B (رهب)

Dördüncü babdan olan *rahibe-yerhebu* (رَهْب-يَرْهَبُ) kelimesinin mastarları: *Rahaben, rahbeten, ruhben* kelimeleridir. Bu kelime iki manaya işaret etmektedir. Birincisi kaygı (*havf*), ikincisi ise azlık (*hiffet*) veya önemsizliktir. Bir şeyden korkulduğu ifade edilirken *Rahibtu'ş-şey'e* denilmektedir. Fiilin if'al babından *irhab* kelimesi korkutmak manasındadır.¹⁸⁹ İsm-i faili *râhibun* kelimesi korkan kişi manasındadır. *Rahebut* kelimesi ise şiddetli korkuyu ifade etmektedir.¹⁹⁰

İsfahani ise *rehbe* kelimesini sakınmayla, tedbirli veya ihtiyatlı olmayla ayrıca kargaşayla, kafa karışıklığıyla veya tedirginlikle karışık bir şekilde korkmak, şeklinde tanımlamaktadır.¹⁹¹ Kur'an-ı Kerim'de bu kelime 12 yerde geçmektedir.¹⁹² Münafıkların anlatıldığı bölümlerde, onların, Allah'tan daha çok insanlardan bir kötülük geleceğine ilişkin kaygılandıkları belirtilerek içinde buldukları sahte

¹⁸⁸ Gezgin, a.g.m., s.51.

¹⁸⁹ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriya İbn Faris, *Mu'cemu'l-Mekayısı'l-Lüga*, tahk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Beyrut, c.2, s. 447.

¹⁹⁰ İbn Manzûr, a.g.e, c. 1, s. 1237.

¹⁹¹ İsfahani, a.g.e, s. 642.

¹⁹² Bakara 2/40, Mâide 5/82, A'râf 7/116-154, Enfâl 8/60, Tevbe 9/31-24, Nahl 16/51, Enbiyâ 21/90, Kasas 28/32, Hadîd 57/28, Haşr 59/13.

durum ortaya konulmaktadır.¹⁹³ Bu durum münafıkların sahte inanışlarının ortaya çıkmasından dehşet duyduklarını göstermektedir.

Bir başka ayette ise Allah Hz. Musa'ya: “*Korkudan (açılan) ellerini kendine çek.*”¹⁹⁴ buyurarak onun içinde bulunduğu korkuyu ve dehşeti ifade etmektedir. Musa'nın kıssasında, firavunun, hünerlerini göstermeleri için emrettiği büyücüler yaptıkları ile insanları dehşete düşürmüşlerdi.¹⁹⁵ Yani insanları kargaşa ve kafa karışıklığı ile karışık duygularla korkutmuşlardı. Bu şekilde seslenerek Allah Hz. Musa'nın korkusunu gidermek istemektedir.

Rehbe, sakınma ve ıstırapla birlikte duyulan korku olarak da ifade edilmektedir.¹⁹⁶ Korkunun bu türü sakınmayı da içerdiği için, yüce Allah bu kavramı şu şekilde kullanmıştır: “*Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım ve sadece benden korkun!*”¹⁹⁷ Ayette Allah İsrailoğullarından sakınma duygusuna sahip olmalarını ve kendisinden bu şekilde korkmalarını istemektedir. Özellikle Allah'a verdikleri sözden geri dönmeleri sakınmaları gereken bir durum olarak onlara hatırlatılmaktadır.

Rehbe, *havf*'ın uzaması ve sürekliliğini ifade eder. Bu anlamda *havf*'ı (kaygısı) devam ettiği için rahibe bu isim verilmiştir. *Rehbun* kelimesinin kökeni de korkunun sürekliliğini ifade edecek şekilde örnek bir kullanımı: *Cemelun rehbun* (korku veren bir deve) dir. *Havf*, bir zarar gerçekleşeceği şüphesi ile *rehbe* ise, bir

¹⁹³ Haşr, 59/13.

¹⁹⁴ Kasas, 28/32.

¹⁹⁵ Â'raf 7/116.

¹⁹⁶ İsfahani, *İslam'ın Ahlaki İlkeleri*, 316.

¹⁹⁷ Bakara, 2/40.

şarta bağlı olarak gerçekleşeceği bilgisi ile birlikte bulunmaktadır. Söz konusu edilen şart gerçekleşmediğinde, *rehbe* de gerçekleşmemektedir.¹⁹⁸

1.4. R-V-A' (روع)

Rav', kalbe dokunma veya vurmaya ifade eder. Ayrıca, kalbin içine atılan, bırakılan veya düşürülen korkuyla ilgili de kullanılmıştır.¹⁹⁹ Bu kullanımın en güzel örneği Hûd suresi 74. ayette geçmektedir. Ayette Hz. İbrahim'in evine gelen melekleri tanıyamaması ve kalbinde oluşan kaygıdan bahsedilmektedir. Hz. İbrahim, kaygısı yatışınca meleklerle Lut kavmi hakkında konuşmaya başlamaktadır. Ayetten anlaşıldığına göre *rav'* kelimesi uzun süreli olmayan, gelip geçici ve aniden ortaya çıkan kaygıları ifade etmekte kullanılan bir kelimedir.²⁰⁰ Kelime bu anlamda *havf*'ın korku anlamından ziyade kaygı anlamına daha yakındır.

1.5. Ş-F-K (شفق)

"شفق" *şafak*, güneşin batışı esnasında, gündüzün ışığının gecenin siyahlığıyla birbirine karışması anlamına gelmektedir. Bu kelimedenden türemiş olan الإشفاق *İşfak* ise korku, korku ile karışık ihtimam, ilgi göstermek; acımak, endişelenmek anlamındadır.²⁰¹ Buradaki anlama baktığımızda şefkat gösteren kişinin karşısındakine sevgi ve endişe duygularıyla karışık bir yaklaşıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Askerî ise bu görüşe karşı çıkar ve şefkat kelimesinin *havf* ve *haşyet* türü bir kelime olmadığını vurgular. Ona göre şefkat kalbin zaafıdır. Bir annenin

¹⁹⁸ Askerî, a.g.e, s.358.

¹⁹⁹ İsfahani, a.g.e, s. 654.

²⁰⁰ Gezgin, a.g.m., s.54.

²⁰¹ İsfahani, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 810, İbn Manzûr, a.g.e, c. 10, s.180.

çocuğuna olan şefkati de bu türdendir ve annenin rikkatinin (incelik ve yumuşaklığının) bir sonucudur.²⁰²

İşfak aynı zamanda hem kaygı hem de ümit içeren bir duygudur.²⁰³ Ortaya çıkan tüm tanımlamalar değerlendirildiğinde *şefeka*'nın içinde endişeyi de barındıran bir anlama sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bir annenin çocuğuna şefkati, onun başına bir şey gelmesi endişesi ile beraber bulunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de ş-f-k ve türevleri 10 yerde geçmektedir.²⁰⁴ Allah takva sahiplerinden bahsederken onların Rablerine candan saygı gösterdiklerini ve kıyametin dehşetinden endişe duyduklarını ifade etmektedir.²⁰⁵ Ayette geçen "*Min essâati müşfikûn*" ifadesi kelimenin endişe anlamını ortaya koymaktadır. Dünya hayatında akıbetlerinden endişe duyan müminler ise cennet nimetlerine kavuştuklarında Allah'ın merhameti ile sevinmektedir.²⁰⁶ Onlar yaşadığı bu kaygı nedeniyle Kur'an'da *müşfik* kelimesi ile nitelendirilmektedir. Râzi *işfak*'ı *haşyet'in* en üst derecesi olarak görmekte ve *müşfik* kimsenin dünyada Allah'ın gazabından, ahirette ise azabından çok korkup böylece günahlardan olabildiğince sakınacağını belirtmektedir.²⁰⁷

Müşfik kelimesi ile bir başka ayette, zalimlerin yaptıkları kötülükler nedeniyle öteki dünyada karşılaşacakları muameleden duydukları endişeden bahsedilirken karşılaşmaktayız. Ayet zalimlerin endişelendikleri bu şeyin mutlaka başlarına

²⁰² Askerî, a.g.e s. 357.

²⁰³ İbn Kayyim el-Cev-ziyye, Medâricü's-sâlikîn, Tahk. Muhammed Reşit Rıza, 1331 Mısır, c. I, s. 293.

²⁰⁴ Ayetlerin geçtiği yerler için bkz. Kehf 18/49, Enbiyâ 21/28-49, Mü'minûn, 23/57, Ahzap 33/72, Şurâ 42/18-22, Tûr 52/26, Mucâdile 58/13, Meâric 70/27.

²⁰⁵ Enbiyâ, 21/49.

²⁰⁶ Tûr, 52/26.

²⁰⁷ Râzi, a.g.e., c.16, s.437.

geleceğini de bildirmektedir.²⁰⁸ Burada kelime *havf* 'in endişe anlamını taşımaktadır. Zalimler yaptıklarının yanlarına kâr kalmayacağını bilmelerine rağmen zalimliklerine devam etmekte ve acı bir sona doğru ilerlemektedirler.

1.6. U-S-R (عسر)

Uṣr (عسر) kelimesi; kolaylık, kolay olmak ya da hale gelmek anlamındaki *yüsr* (يُسْر) sözcüğünün zıddıdır. Zorluk, zor olmak ya da hale gelmek anlamlarına gelmektedir.²⁰⁹ *Uṣr* halleri insanların direncini kıran, yaşama motivasyonunu azaltan hallerdir. Böyle durumlarla karşılaşıldığı zamanlarda kaygı ve ümitsizlik duyguları da beraberinde gelmektedir.

Oluş ve bozuluşa tâbi olan yaşam ilkesi, kolaylık ve zorluk döngüsünü de içinde barındırmaktadır. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'de her zorlukla birlikte bir kolaylığın olduğuna işaret edilmektedir:

*“Demek ki, zorlukla beraber bir kolaylık vardır.”*²¹⁰

Ayetin orijinalinde geçen *inne* edatı zat, varlık ve gerçeklik anlamlarına gelmektedir. Bu ifade ile ayete, bir insanın varlığı devam ettiği sürece yaşadığı zorlukların zamanla kolaylığa dönüşeceği anlamı katılmaktadır. Yeter ki zayıflık anlarında ayartıcı telkinlere açık hale gelerek ümitsizliğe düşülmesin. İnşirah sûresinin son ayetinde yer alan; “Sadece rabbine kulak ver.” mesajı, insanın normal halini kaybedip zayıfladığı anlarda, bir tür hipnoza maruz kaldığını ve her türlü

²⁰⁸ Şûra, 42/22.

²⁰⁹ İbn Manzûr, a.g.e, c. II, s.773-774, İsfahani, a.g.e, s.1008.

²¹⁰ İnşirah 94/5.

telkine açık hale geldiğine işaret etmekte ve bu halinde yalnızca Rabbine kulak vermesini öğütlemektedir.²¹¹

Müşrikler, Hz. Peygamber fakirlikle ayıplıyor ve “Eğer bu ileri sürdüğün şeyden maksadın zengin olmak ise, sen Mekke ehlinin en zengini gibi oluncaya kadar senin için mal toplayalım" diyorlardı. Doğal olarak bu itham Hz. Peygamber’in gücüne gitmekteydi. Hatta aklına, bunların İslâm'dan, kendisi fakir olduğu ve onlar tarafından hakir addedildiği için yüz çevirdikleri fikri geliyordu. Hz. Muhammed’in içinde bulunduğu bu zor durum ve yaşadığı kaygılardan dolayı Allah, İnşirah sûresinde, Hz. Muhammed’e verdiği nimetlerden bahsetmekte, onun yükünü hafiflettiğini, cahiliye döneminde yaşadığı sıkıntıları ortadan kaldırdığını buyurmakta ve onun kalbinden müşriklerin kendisini fakirlikle ayıplaması sebebiyle duyduğu o sıkıntıyı silmek için, onu dünyada müstağni kılacağı vadinde bulunmaktadır.²¹² Burada Allah peygamberden, müşriklerin dediklerine ve malının azlığına üzülmemesini çünkü dünyada iken, onun için, ona yetecek kadar bir kolaylık gerçekleşeceğine işaret etmektedir.²¹³

Kolaylık ilkesinin illaki bir zorluğun sonucunda ortaya çıkacağı gibi bir zorunluluk da bulunmamaktadır. Çünkü zor görünen bir şeyde bir yandan zorluk varken diğer taraftan bir kolaylık da mutlaka bulunmaktadır. Bu noktada önemli olan zor olan şeyin içindeki kolaylığı bulabilmektir. İnsan sahip olduğu akıl ve irade donanımları ile zorlukları kolaya, kaygıları güvene çevirecek yeteneklere sahiptir.

²¹¹ Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, s. 20.

²¹² İnşirah 94/ 1-8.

²¹³ Râzi, a.g.e., c. 23, s. 236.

İnanan insanlar için durum çok daha kolay görünmektedir. Ebu Ubeyde isimli bir sahabe Hz. Ömer’e yazdığı bir mektupta Rumların çokluğunu ve bu durumdan dolayı endişeye düştüğünü, korktuğunu ifade etmektedir. Bu zorluk ve sıkıntı hali için Hz. Ömer verdiği cevapta, mümin bir kalbe herhangi bir sıkıntı düştüğü takdirde Allah’ın ona bununla birlikte büyük bir rahatlama ve kolaylık vereceğini bildirmektedir. Burada Hz. Ömer’in işaret ettiği mümin kalp, imanı sayesinde huzur ve sabır dolu olan kalptir.²¹⁴ Bu nedenle inanan insanlar için zorluk ve sıkıntı durumları bir ümitsizlik nedeni olmamalıdır. Aksine inanan insanlar sabretmeli ve ümidini kaybetmemelidir.

Zorluk durumları dünya hayatında insanın karşısına çıkabileceği gibi ahirette de ortaya çıkabilmektedir. Kur’an kıyamet için, “Çok zorlu bir gün.”²¹⁵ nitelemesini yapmaktadır. Ancak bu zorluk yalnızca kâfirleri kuşatacaktır (عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا).²¹⁶ Çünkü onlar verecekleri hesaptan dolayı endişe içerisindeyler.²¹⁷ O andan sonra yaşayacakları şeylerin hiç de kolay olmayacağını farkındadırlar. Bu bağlamda *usr* terimi hem dünya hem ahiret hayatında yaşanacak zorlukları ve bu zorlukların ortaya çıkardığı kaygılara işaret etmektedir.

1.7. Ğ-M-M (غَم)

Ğamm (الغَمُّ) bir şeyi örtmek/gizlemek anlamına gelmektedir. Buradan hareketle, güneşin ışığını örtmesinden ya da gizlemesinden dolayı buluta غَمَامٌ denmiştir.²¹⁸ Toz ve karanlık anlamlarına gelen غَمَّى sözcüğü de benzerdir. ‘Karanlık

²¹⁴ Yazır, a.g.e., c. 9, s. 301.

²¹⁵ Müddesir, 74/9.

²¹⁶ Müddesir, 74/10, Furkan 25/26.

²¹⁷ Râzi, a.g.e., c. 22, s. 251.

²¹⁸ İsfahani, a.g.e., s. 1099.

olan gündüz' (يَوْمٌ غَمٌّ) kullanımı buradan gelmektedir.²¹⁹ Askerî'ye göre *ğamm* kalbin kendisi ile kasılıp daraldığı şeydir ki, ya gerçekleşmiş veya gerçekleşmekte olan ya da gerçekleşeceği zannedilen bir zarar sebebiyle olmaktadır.²²⁰ Bu nedenle kaygılar *ğamm* sebebidir.

Ğamm(غَمٌّ) kelimesi *kerbū* (كَرْبٌ) ile aynı anlama gelmektedir. *Kerb*, şiddetli gam, tasa veya keder anlamındadır. Kelimenin aslı “toprağı (tohum ekmek için) kazıp çevirmek” anlamına gelen كَرْبُ الْأَرْضِ kullanımından gelmektedir. Çünkü gam/tasa/keder, nefsi bu şekilde kaldırıp üstünü altına çevirmektedir. *Gamm* gibi *kerb* de kalbin üzerinde bulunan bir düğüm olarak vasedilmektedir.²²¹ Askerî *kerb*'in *ğamm*'in göğse darlık verecek şekilde yoğunlaşması olduğunu belirtir. Bu nedenle, sıcak gün için, *yevmun kerbun* (iç daraltıcı gün), yani “Onda bulunanların daraldığı bir gün.” denilmektedir.²²²

1.8. F-Z-A' (فزع)

Mastarı *feze'an* olan bu kelime dördüncü bابتanan olup iki aslı bulunmaktadır. Birincisi “zü'r” (korku), ikincisi ise “iğase” (yardım isteme veya yardım etme) manasındadır. “An ve min” edatlarıyla beraber kullanıldığında; bir şeyden korkmak veya korkuyu gidermek anlamına gelmektedir.²²³ Kur'an'da 6 yerde geçmektedir. “*Hiftuhû*” ifadesi, “korktuğum, o şeyin kendisidir”, anlamına gelirken

²¹⁹ İsfahani, a.g.e., s. 1100.

²²⁰ Askerî, a.g.e., s. 396.

²²¹ İsfahani, a.g.e., s. 1270.

²²² Askerî, a.g.e., s. 397.

²²³ İbn Faris, a.g.e, c.4, s. 501.

“*fe’itu min-hu*” ifadesi ise, “o korkumun başlangıcıdır”, anlamına gelmektedir. Cümle içindeki “*min*” harf-i ceri başlangıç anlamı katmaktadır.²²⁴

Feza’ “*عن*” harf-i ceri ile kullanıldığı “*Hattâ izâ füzziya an kulûbihim*”²²⁵ ayetindeki gibi durumlarda ise, var olan korkunun giderilmesi ifade edilmektedir. Ayetin meali; “*Nihayet onların yüreklerinden korku giderilince birbirlerine: ‘Rabbimiz ne buyurdu?’ derler. Onlar da: Hak olanı buyurdu, derler.*” şeklindedir. Bu ayette müşriklerin ahiret sahnesinde yaşadıkları şiddetli korku kast edilmektedir. Onlar korkuları giderilince kendilerine şefaahat edilip edilmediğini sormaktadırlar, fakat Allah dilediğinden başka kimseyi affetmemektedir.

Bir gece baskını ya da şiddetli bir ses vs. esnasında aniden bastıran korku ve ya her an gelebilecek bir çirkinlik sebebi ile kalbin endişe duyması da *feza’* kelimesi ile ifade edilmektedir.²²⁶ Örneğin, kıyametin ortaya çıkardığı, kâfirleri dehşete düşüren korku, Kur’an-ı Kerim’de *feza’* olarak ifade edilmektedir ve en büyük korku (*feze’u’l-ekber*) olarak geçmektedir: “*Sûr’a üfürüldüğü gün, Allah’ın diledikleri müstesna, göklerde ve yerde bulunanlar hep dehşete kapılır(fezezia’). Hepsi boyunları bükük olarak O’na gelirler.*”²²⁷ İnsanların büyük bir korku ile adeta büzülme, dürülme ve ürkme halini²²⁸ yaşadıkları bu anda sadece müminler korkudan ve endişeden uzaktırlar. Onları bu en büyük korku üzmez, kendilerini melekler: “*Size söz verilen gün işte bugündür,*” diye karşılarlar.”²²⁹ Müminler böylece korkudan uzak bir şekilde kendilerine vaad edilen gün ile müjdelenirler.

²²⁴ Askerî, a.g.e, s.359.

²²⁵ Sebe, 34/23.

²²⁶ Askerî, a.g.e, s.359

²²⁷ Neml, 27/87-89.

²²⁸ İsfahani, *Müfredât Kuran Kavramları Sözlüğü*, 1138.

²²⁹ Enbiyâ, 21/103.

Sonuç olarak *feza'*, Kur'an'da geçen diğer korku kelimelerinden farklı olarak insanı paniğe sevk eden, dehşete düşürerek, ürküp kaçmasına yol açan bir korkudur.²³⁰ Beklenmedik bir anda ve aniden ortaya çıkması da bu korkunun şiddetini artırmaktadır.

1.9. H-Y-B (هيب)

Heybet kelimesi sözlükte korku ile saygı duygularını birden uyandıran hal veya gösteriş anlamına gelmektedir.²³¹ Aynı kelimedenden türeyen *mehabet* kelimesi ise; azamet, ululuk, korkunçluk gibi anlamlara gelmektedir.²³² Saygıyı ve boyun eğmeyi gerekli kılan bir korku türü olan *heybet* kavramı her türlü ihtişam konusunda kullanılır. *Heybet* dünyevi meseleler işler dikkate alındığında yerilen, uhrevi meseleler dikkate alındığında ise övülen bir haldir.²³³

Örneğin, Kur'an-ı Kerim'de müminlerin ancak Allah'ın adı anıldığında kalpleri kaygı ile ürperen kimseler oldukları belirtilmektedir.²³⁴ Bir başka ayette Allah yalnızca kendisinden sakınılmasını istemektedir.²³⁵ Buradaki ifadeler yaratılan bütün varlıklardan üstün olan, her şeye gücü yeten Allah'ın heybetinin diğer tüm varlıklardan farklı olduğunu, asıl saygı duyulması gerekenin ve azabından kaygı duyulması gerekenin de Allah olduğunu bize ifade etmektedir.

²³⁰Gezgin, a.g.m., s.51.

²³¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, 19. Baskı, Ankara 2002, s.360.

²³² Devellioğlu, a.g.e., 602.

²³³ İsfahani, *İslam'ın Ahlaki İlkeleri*, s. 316.

²³⁴ Enfâl 8/2.

²³⁵ Bakara 2/40.

1.10. V-C-S (وجس)

Vecs (وجس), bir kimsenin aklına, kalbine; gelecekte olması vaat edilen bir şeyin işitilmesinden veya o şeyin sesinden, gizli bir sestem ya da bir başka sebepten dolayı korku, kaygı, endişe gibi bir şey doğmak, o şeyden ürkmek, önceden sezmek, bu önsezi nedeniyle tedirgin olmak, yadırgamak gibi anlamlara gelmektedir. Aynı kökten türeyen *teveccese* (تَوَجَّسَ) kelimesi ise gizli bir sese kaygıyla kulak kesilmek, yiyeceği azar azar yemek, içecekten az az, yudum yudum içmek manasındadır.²³⁶ *Fezea'* kelimesine oldukça yakın anlamda bir kelimedir. *Vecs'in* fiil formu olan *evcese* (اوجس) Kuran'da 3 yerde geçmektedir:

Hız. İbrahim evine gelen misafirlerin (melekler) ikram edilen yemeklerden yememesi üzerine içinde bir kaygı duymuş yani *vecs* halini yaşamıştır.²³⁷ Bir başka durumda ise, Hız. Musa büyücülerin ipleri koşar gibi göstermeleri üzerine büyük bir korku (*vecs* hali) yaşamaktadır.²³⁸ Râzi'ye göre ayetlerde geçen *evcese* (اوجس) korku duymak manasındadır.²³⁹ Ayetlerde geçen korku türü, kalbe doğan bir sezgi şeklindedir. Bu sezgi bir *vehm* halini aldığında bu fiil kullanılmaktadır. Ayetlerin devamında korkmamaları gerektiği konusunda bahsi geçen peygamberler uyarılmaktadır. Bu anlamda *vecs*, *vehm* veya *vesvese* benzeri bir korku türüdür.²⁴⁰

²³⁶İbn Manzûr, a.g.e, c. VI, s.253, Fîrûzâbâdî, a.g.e., c. 2, s. 125, İsfahani, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 1539. Ayrıca bkz. Gezgin, a.g.m., s.53.

²³⁷ Zâriyât 51/28, Hûd 11/70.

²³⁸ Tâhâ 20/67.

²³⁹ Râzi, a.g.e., c.15, s.559

²⁴⁰ Gezgin, a.g.m., s.53.

1.11. V-C-L (وَجَل)

Havf kavramı ile ilişkili bir başka kavram ise *Vecl* (وجل)*dir*. Fiil olarak "وَجَلَّ-يُوجَلُّ" şeklinde kullanılır. Mastarı "وَجَلَّ" şeklinde, ism-i faili ise, "وَجَلُّ" şeklinde gelir. *Vecl*; korku, yürekte bir korku hissetmek, insanın içini korku ve ürperti kaplaması anlamlarına gelmektedir.²⁴¹ Bu kavram *havf* 'ın kaygı anlamına oldukça yakındır. Zira insanın başına gelebilecekler konusunda yaşadığı olumsuz duygular; yürekteki huzursuzluk, kaygı ve ürperme ile ortaya çıkmaktadır. *Vecl havf* anlamında Kur'an-ı Kerim'de 5 yerde geçmektedir.²⁴²

Mâturîdî'ye göre *vecl*, "Allah'tan (O'nun azamet ve celalinden) şiddetle korkmak" anlamına gelmektedir.²⁴³ "*Rablerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri ürpererek verenler.*"²⁴⁴ ayetinde, kalp ürpermesi olarak ifade edilen *vecl* kelimesi, insanların yaptıkları yardımların Allah tarafından kabul edilip edilmeyeceği kaygısını yansıtmaktadır. Rabbe dönecek olmanın bilinmesi ise bu kaygının diğer bir sebebidir.²⁴⁵ Allah'ın huzuruna yapılan iyilikler kabul edilmiş olarak mı dönülecektir, yoksa tüm yapılanlar boşa mı çıkacaktır? Bu belirsizlik nedeniyle insan kalp ürpertisiyle beliren kaygıyı taşımaktadır. Bu nedenle *vecl*, görünür bir emaresi olmadığı halde, yalnızca içteki hatırlamadan kaynaklanan bir korku, bir ürperti halidir.²⁴⁶

Gerçek müminler, Allah'ın adı her anıldığında bahsedilen kalp ürpermesini yaşamaktadır. Onlar infakta bulunan, namaz kılan, başlarına gelene sabreden

²⁴¹ İsfahani, a.g.e, s.1539, İbn Manzur, a.g.e, c. 11, s.722.

²⁴² Bu anlamda geçtiği ayetler için bkz. Enfâl 8/2, Hicr 15/52-53, Hacc 22/35, Mü'minun 23/60.

²⁴³ Mâturîdî, a.g.e, c.9, s.377.

²⁴⁴ Mü'minun, 23/60.

²⁴⁵ Mâturîdî, a.g.e., c.10, s.40.

²⁴⁶ İsfahani, *İslamın Ahlaki İlkeleri*, s.316.

kullardır.²⁴⁷ Kur'an-ı Kerim yaptığı her işte Allah'ı hatırlayıp kalpleri ürperti ile dolan, yanlış işler yapmaktan endişe eden gerçek müminlerin yanında bir de kendilerince Allah'ı kandırmaya çalışan ve gösterişe dalan münafıklardan bahsetmektedir. Onlar ise, geçekte Allah'a ve resulüne inanmamaktadır; ibadetleri üşenerek yapmakta ve yardımlaşmayı istememektedirler.²⁴⁸ Mâturîdî, Kur'an-ı Kerim'de, müminlerin ümit ile birlikte içlerinde kalp ürpertisi ve kaygıyı taşımalarından bahsedilmesinin, onları münafıklardan ayırma maksadı taşıdığını düşünmektedir. Ona göre müminlerin bu tutumu ihlaslarının bir yansımasıdır.²⁴⁹

Askerî'ye göre aralarında anlamca yakınlık bulunan *havf* ve *vecl* kavramlarının arasında şu gibi bir fark bulunmaktadır: *Havf*, “*itmi'nan*”ın (iç huzurunun) karşıtıdır. Huzursuz olan ve mutmain olmayan biri için, “*Vecile'r-raculü yevcelu vecelen*” (adam korktu, korkuyor) ifadesi kullanılmaktadır. “*Ene min-hâzâ 'ala vecelin*” (Ben bundan dolayı huzursuzum.) ve “*min zalike 'ala tuma'nînetin*” (Şundan dolayı içim rahattır.) denilir. Oysa “*‘ala havf in fî hâze'l-mevzi'î*” (Bu konuda içimde bir korku var.) denilmez. Yukarıda bahsi geçen , “*Onlar ki, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir*”²⁵⁰ ayeti; Allah'ın azameti ve kudreti anıldığında, kendilerini yeterli görmedikleri için kalpleri mutmain olmaz (içleri rahat etmez) ve kusurlu olduklarını zanneder de bundan dolayı ızdırap duyarlar, anlamına gelmektedir. “*hâfe*” endişelendi kelimesi geçişlidir. “*Vecile*” ise geçişli değildir. Çekimleri de farklı olan bu fillerin aralarında anlam farkı bulunmaktadır.²⁵¹

²⁴⁷ Bkz. Enfâl, 8/2, Hac,22/35, Mü'minun, 23/60.

²⁴⁸ Nisa, 4/142, Tevbe, 9/54.

²⁴⁹ Mâturîdî,,a.g.e., c.6, s.170.

²⁵⁰ Enfâl, 8/2.

²⁵¹ Askerî, a.g.e, s.360.

Gezgin de *vecl*'in, Kur'an bütünlüğünde ele alındığında, Allah dostlarının, yine Allah'a olan saygı ve hürmetlerinden kaynaklanan ve kalbin ürpermesiyle gönülden hissedilen bir duygu hali olduğunu belirtmektedir. Ona göre, bu kelimeyi diğer korku anlamına gelen kelimelerle aynı kategoride değerlendirmemek lazımdır. Çünkü bu kelimedede daha çok saygı, sevgi ve hürmetten kaynaklanan bir ürperti vardır.²⁵²

1.12. V-K-Y (وقى)

Vikayetün (وَقَايَةٌ) kelimesi bir nesneyi kendisine eza ve zarar verecek şeylerden korumak, sakınmak anlamına gelmektedir.²⁵³ Kur'an-ı Kerim'de farklı fiil ve türevleriyle beraber en çok geçen kelimelerden bir tanesidir.²⁵⁴ Bir ayette;

"Allah da onları o günün şerrinden korusun (فَوَقَّيْهُمْ)", buyrulmaktadır.²⁵⁵

Buradaki ve dipnotta belirtilen diğer ayetlerdeki kullanım şekli kelimenin koruma ve sakınma anlamlarını açık şekilde ifade etmektedir.

Vikaye'den türemiş bir başka kelime olan *takva* (التَّقْوَى) da nefsi kendisinden korkulan-endişe edilen şeyden koruma içine almak anlamına gelmektedir.²⁵⁶ Fazlur Rahman'a göre Kur'an'daki en önemli kelimelerden biri olan *takva*, ahlaki davranıştaki nazik dengeye işaret eder. Hem bu dünyada hem de öbür dünya da hassas bir sorumluluk hissinden kaynaklanan kaygıyı içinde barındırır. En yüksek anlamda *takva*, tamamen bütünleşmiş insan şahsiyeti ve bütün olumlu parçaların

²⁵² Gezgin, a.g.m., s.53.

²⁵³ İsfahani, a.g.e, s. 1584, Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kuran*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., 8. Baskı, Ankara 2005, s. 67.

²⁵⁴ Ayetler için bkz., Muhammed Fuâd Abdülbâkî, a.g.e., s.857-861.

²⁵⁵ İnsan, 76/11. Ayrıca bkz: Duhân 44/56, Râd 13/ 34-37, Tahrim 66/6.

²⁵⁶ İsfahani, a.g.e, s.1584.

birleştirilmesi ile meydana gelen kararlılık (*sebat*) demektir. Bir kişi veya toplum, hareketlerinde bunun bilincine vardığında gerçek anlamda *takva* 'ya sahip olmaktadır. Bu bağlamda *takva*'nın, amacı toplum ötesine aşan vicdan ile ilişkili bir kavram olduğunu da ortaya koyan Fazlur Rahman, Hıristiyanlık'ta sevginin esas alınması kadar İslam'da da vicdan esas alınır demektedir.²⁵⁷

Peygamberliğin ilk dönemlerinde inen Kur'an ayetlerinde, ahiret hayatıyla ilgili oldukça etkileyici tasvirler görülmektedir. *Takva* kavramı da bu tasvirlerin kıyamet saatinin dehşetinin anlatıldığı bölümlerinde, *havf* ve türevleriyle oldukça yakın bir anlam ilişkisine sahiptir.²⁵⁸ Örneğin; “*Ey insanlar, rabbinizden sakının (ittekû), çünkü kıyamet saatinin sarsıntısı büyük bir şeydir.*”²⁵⁹, ayetinde kıyamet saatinin sarsıntısı çok büyük bir şey olarak ifade edilmektedir. İnsanların o anın dehşetinden dolayı yaşayacakları kaygılar Rab'den sakınmakla, O'nun emir ve yasaklarına uygun davranmakla ortadan kalkacaktır.

Kur'an'a göre mümin Allah'ın yasaklarından, cehennem azabından sakınan insan demektir. Bu anlamda müminin en belirgin özelliği sakınma duygusu taşımasıdır. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim pek çok yerde *mümin* (inanan) ve *müttaki*'yi (sakınan) birbirinin eş anlamlısı olarak kullanmaktadır. *Kâfir*'in zıt anlamlısı olarak da *muttaki* sık sık kullanılmaktadır.²⁶⁰

“ *Eğer inanıyorsanız Allah'tan sakının .(ittekû)* ”²⁶¹

²⁵⁷ Fazlur Rahman, a.g.e., s.67.

²⁵⁸ Izutsu, a.g.e, s.299, 2010.

²⁵⁹ Hac, 22/1.

²⁶⁰ Izutsu, a.g.e, 300.

²⁶¹ Mâide, 5/57.

“...Bu Allah'tan sakınanların (*itte kav*) mutlu sonudur, küfre sapanların (*kâfirîn*) sonu ise ateştir.”²⁶²

“Küfredenlere dünya hayatı çekici kılındı... Oysa sakınanlar (*itte kav*) kıyamet günü onların üstündedir.”²⁶³

Ayetlerde müminler sakınanlar olarak ön plana çıkmaktadır. Sakınma duygusu özünde kaygı ve korku duygularını barındırmaktadır. Sonucundan kaygı duyduğumuz şeyleri yapmaktan sakınıyoruz. İsfahani bu durumu bir ilke olarak ele alır ve bir şey neyi gerektiriyorsa gerektirdiği şey ile anılması mümkündür der.²⁶⁴ Bu nedenle *havf* ve *takva* kavramları aralarındaki anlam farklılıklarına rağmen birbiriyle ilişkili kavramlardır. Pek çok yerde aynı anlamda kullanılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de *takva* sahiplerinden bahsederken *haşyet* ve *şefkat* kavramlarına da değinilmektedir. Onların rablerine karşı düşüncelerinde bile *haşyet* içinde oldukları (*yahşevne*) ve kıyamet saatinde içlerinin titremekte (*müşfikûne*) olduğu ifade edilmektedir.²⁶⁵ Bir başka ayette Allah kim Allah'tan sakınır (*itteka*) ve kendini düzeltirse onların kaygı (*havf*) içinde olmayacaklarını söylemektedir.²⁶⁶

Takva, kâmil müminin Allah'ın varlığının bilincinde olması ve bunun da kâmil müminde bir şuur haline gelmesidir.²⁶⁷ Bu anlamda *havf* ve türevleri ile yakın bir anlam ilişkisine sahip olan *takva*, endişe ve onun doğuracağı olumsuz duygulara karşı kalkan oluşturmayı ifade etmektedir.

²⁶² Râ'd, 13/ 35.

²⁶³ Bakara, 2/212.

²⁶⁴ İsfahani, a.g.e, s.1584.

²⁶⁵ Enbiyâ,21/49.

²⁶⁶ Â'raf, 7/35.

²⁶⁷ Gezgin, a.g.m., s.56.

Havf kavramına yönelik kapsamlı bir incelemeyi de hedeflediğimiz bu çalışmamızda, kavramın birçok başka kavramla ilişkili olduğunu tesbit etmiş bulunmaktayız. Buraya kadar açıklamış olduğumuz ve *havf* ile olan ilişkileri üzerinde durduğumuz; *haşyet*, *reabe*, *rehebe*, *rav'*, *şefeka*, *usr*, *ğamm*, *feze'*, *heyebe*, *hemm*, *vecs*, *vecel*, *vikaye* kavramları bize *havf* 'ın anlamca geniş bir içeriğe sahip olduğunu ve pek çok yönü bulunduğunu göstermektedir. Bu nedenle Kur'an'da geçen *havf* kelimelerini yalnızca korku anlamında değil, onunla ilişkili olan bu kavramlar da göz önünde bulundurarak tespit etmek daha doğru olacaktır.

2. Reca' İle İlgili Kelimeler

2.1. E-M-L (امل)

Reca' ile ilgili bir başka kelime ise *emel* (امل)'dir. *Emel* kelimesinin aslı, uzun çöl, anlamına gelen *emil* (أَمِيلٌ)'dir. Bu nedenle, bir konuda uzun uzun ve sürekli düşünen biri için *teemmele* (تَأَمَّلَ) (uzun uzun düşündü) denilmektedir. *Emel*, sürekli *reca'* (ümit) anlamına gelmektedir.²⁶⁸ Kur'an'da, şeytanın inanmayanlara kötülüklerini güzel gösterdiğinden ve onları uzun emellere (وَأَمَلَىٰ لَهُم) düşürdüğünden bahsetmektedir.²⁶⁹ Bir başka kullanımda ise Allah, peygamberden kâfirleri boş ümitleri (الْأَمَلِ) içinde bırakmasını istemektedir.²⁷⁰ Mal ve evlatları ile övünen müşriklerin ise geçici bir avuntuya sahip oldukları vurgulanmaktadır.²⁷¹ Allah dünyanın çok çabuk sona ereceğini, sonlu olduğunu bildirmektedir. Bundan dolayı sonlu olana itimat etmek yerine iyi ameller işlemek her şeyden hayırlıdır.

²⁶⁸ Askerî, a.g.e., s.363.

²⁶⁹ Muhammed 47/25.

²⁷⁰ Hicr 15/3.

²⁷¹ Kehf 18/46.

Emel yönünden de daha hayırlıdır.²⁷² Kişinin kendisi için ümidi en başta iyi ameller işlemek olmalıdır. *Emel* kavramının buradaki kullanımları *reca*’ (ümit) eş anlamlıdır.

2.2. S-K-N (سكن)

Zihnen rahatlamak, huzur bulmak ya da sakinleşmek için bir şeye dayanmak, itimat etmek, güvenmek anlamlarına gelen *sekine* (السَّكْنُ)²⁷³, *reca*’ (ümit) sahibi insanın ruh hallerinden biridir. Şiddetli bir korku ya da üzüntüden sonra kalbin yatışması, güven ve huzur bulması anlamında *sekine* hali ortaya çıkmaktadır. Ruh ve zihin dinginliği olarak da tanımlayabileceğimiz *sekine* Kur’an-ı Kerim’de geçen kavramlardan biridir.²⁷⁴ Sevr mağarasında peygamberle birlikte müşriklerden saklanan Hz. Ebubekir’in yaşadığı kaygı üzerine Allah onun üzerine *sekinet*’ini indirdiğini belirtmektedir.²⁷⁵ Hz. Ebubekir o ondan sonra kaygılarından uzaklaşmakta ve içinde buldukları zor durumdan Allah’ın yardımı ile kurtulacaklarına dair ümitle dolmaktadır. Buradan, kaygının ortadan kaldırılması sonucu ortaya çıkan güven ve sakinlik halinin *sekine* olduğu anlaşılmaktadır.

Güven, kaygının zıttıdır ve insan benliğinde ümitle birlikte yer alır. Nasıl ki korkulan öğeler kaygı ve endişe yaratmaktaysa güven duyulan durumlar da ümit ve huzur kaynağıdır. Bu bağlamda Allah, imanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine güven (*sekine*) indirdiğini belirtmektedir.²⁷⁶ Burada ifade edilen *sekine* bir görüşe göre akıldır. Eğer akıl, sahibini şehvetlere meyletmekten ve korkudan

²⁷² Râzi, a.g.e., c.15, s.190-191.

²⁷³ İsfehani, a.g.e., s. 734.

²⁷⁴ Kavşut, a.g.m., s.245.

²⁷⁵ Tevbe 9/40.

²⁷⁶ Fetih, 48/4.

uzaklaştırıp teskîn ederse ona *sekînetün* (سَكِينَةٌ) denilmektedir.²⁷⁷ Nitekim şu ayet buna işaret etmektedir:

“Onlar, kalpleri Allah’ın zikri ile yatışmış olanlardır.”²⁷⁸

Bu açıdan bakıldığında korku ve kaygı durumları kişinin sağlıklı düşünmesini, aklını kullanmasını zora sokan hallerdir. Kişinin sakinleşip bu durumu olduğu gibi kavraması ve çözüm araması *sekine* olarak ifade ettiğimiz hal ile kolaylaşmaktadır. Çünkü insanın içinde bulunduğu korku ve kaygı yaratan sıkıntıya karşı aklını kullanabilmesi kendini güvende hissetmesini ve buna dair bir ümidi olmasını gerekli kılmaktadır. İnsan benliği fitratıyla uyumlu bir şekilde iyi ve doğru olana doğru bir eğilim gösterdiğinde, üzerine ilahi bir huzur (*sekine*) inmekte²⁷⁹ ve Allahın zikrinde sükûn bulana, O’nun ulûhiyetinde karar kılana ve melekî âfâkın en yüksek seviyelerine çıkana kadar ilahi feyizler ardı ardına ona nüfuz etmektedir. Kur’an nefsin bu aşamasına *nefs-i mütmainne* adını vermektedir.²⁸⁰

Yine bir başka ayette ise Allah peygambere ve onun yanında bulunan müminlerin üzerine *sekinet*’ini indirdiğini belirtmektedir. Ve bu şekilde O’nu tanımayan kâfirleri azaba uğratmaktadır.²⁸¹ Müminler bu ilahi huzur ile kâfirlerle baş edebilmekte ve onlara üstün gelebilmektedir.

²⁷⁷ İsfehani, a.g.e., s. 735.

²⁷⁸ Rad, 13/28.

²⁷⁹ Bakara 2/248,

²⁸⁰ Düzgün, a.g.e., s. 180.

²⁸¹ Tevbe, 9/26.

2.3. T-M-A‘ (طمع)

Tama‘ (طمع), Türkçede bir şeyi çok istemek ve açgözlülük anlamlarında kullanılan bir kelimedir.²⁸² İsfahanî *tama‘*’yı; nefsin bir şeyi, kendisine karşı bir şehvet duyarak şiddetli bir şekilde arzulaması ya da özlemesi şeklinde tanımlamaktadır.²⁸³ Arap dilinde kelimenin fiil hali olan *tama‘tü* (طَمِعْتُ) ; şöyle bir şeyi, kendisine karşı bir şehvet duyarak şiddetli bir şekilde arzuladım ya da özledim, anlamında kullanılır. Bu fiilin mastarı *tamâ‘iyetün* ve *tama‘un* (طَمَاعِيَّةٌ-طَمَعٌ) şekillerinde gelir. Bir şeyi kendisine karşı şehvet duyarak, şiddetli bir şekilde arzulayana ya da özleyene ise *tâmiun* (طَامِعٌ) denir.²⁸⁴ *Tama‘*, buradaki anlamları ile *reca‘* (ümit) terimi ile yakından ilişkilidir. Her iki terimde de gerçekleşmesi istenen şey konusunda bir beklenti mevcuttur. Kur’an-ı Kerim’de 12 yerde geçmektedir.²⁸⁵

Kur’an-ı Kerim’de *tama‘* kelimesinin, *reca‘* (ümit) anlamında kullanıldığı ayetleri incelersek:

“...Şimdi bunların, size hemen inanacaklarını mı ümit ediyorsunuz?”²⁸⁶ (أَقْتَطَمُونَ)

“...Rabbimizden bize mağfîret buyuracağını ümit ederiz..”²⁸⁷ (إِنَّا نَطْمَعُ)

“O’na kaygıyla ve rahmetini umarak dua edin.”²⁸⁸ (خَوْفًا وَطَمَعًا), ifadeleri bize bu iki terimin birbiri yerine kullanılabildiğini göstermektedir.

²⁸² Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 11.Baskı, Ankara 2011, s. 2256.

²⁸³ İsfahani, a.g.e., s. 931.

²⁸⁴ İsfahani, a.g.e., s. 931.

²⁸⁵ Ayetler için bkz., Abdülbâkî, a.g.e., s.428.

²⁸⁶ Bakara 2/75.

²⁸⁷ Şuarâ 26/51.

²⁸⁸ Â’raf 7/56.

Askerî'ye göre yakın anlamlı olan bu iki kelime arasında şu gibi anlam farklılıkları bulunmaktadır: *Reca'*, umut edilen kaynağın cömertliği gibi, umudu teşvik eden bir sebepten ya da bu sebebe bağlı başka bir unsurdan kaynaklanmaktadır. *Tama'*, ise istenilen hedefe davet eden bir sebep olmaksızın beklenen bir şeydir.²⁸⁹ Bu anlamda *tama'* genellikle kişinin kendi hevâsından kaynaklanmaktadır. Âlimler bu nedenle *tama'* sahibi insanları hoş görmemiş, bir gözden düşme ve aşağılanma sebebi olarak kabul etmişlerdir.²⁹⁰ *Reca'* daha önce de belirttiğimiz gibi olması beklenen şey için bazı şartları yerine getirmeyi gerekli kılmaktadır. Örneğin Allah'ın rızasını kazanma ümidi, onun isteklerini yerine getirmekle ortaya çıkmaktadır.

2.4. F-R-H (فرح)

Ferah, kısa süreli olan geçici bir lezzetle göğsün genişlemesini ifade etmektedir. Bu olay daha çok bedensel ve dünyevi lezzetlerde gerçekleşmektedir.²⁹¹ Bu nedenle 'dünya hayatı ile ferahlamak' ifadesini kullanan Kur'an'a göre geçici olana yönelik kalıcı olana değer vermemek, bir anlamda da rehavete kapılmak hoş görülmemiştir:

*"Onlar ise dünya hayatı ile ferahlanmaktalar. Oysa dünya hayatı ahiret hayatının yanında bir yol azığından ibarettir."*²⁹²

Ayetin ifade ettiği üzere yol azığı gibi geçici olan dünya hayatına gereğinden fazla ehemmiyet göstermek bir yanılığdan ibarettir. Bu durum *ferah* kelimesinin

²⁸⁹ Askerî, a.g.e., s.363.

²⁹⁰ İsfahani, a.g.e., s. 931.

²⁹¹ İsfahani, a.g.e., s. 1127.

²⁹² Rad, 13/26.

ifade ettiği geçici lezzet ile açıklanmaktadır. Kârûn'dan bahsedilen bir başka ayette ise ona büyük bir zenginlik verildiğinden bahsedilmektedir. İçinde bulunduğu ferahlık nedeniyle kavmi onu uyarmakta ve “Şımarma!” diyerek ikaz etmektedir. Bunun nedeni ise Allah'ın şımarıkları sevmemesidir.²⁹³ Kur'an'ın bu ifadeleri göstermektedir ki ferah güven ve ümitli olma hallerinin yarattığı bir haldir ve geçici olana yöneliktir.

Askerî'ye göre geçici olmayan bir lezzet sebebiyle gerçekleşen şey *sürûr*'dur. Zıttı olan *hüzn* felaketler sebebiyle olmaktadır. Bu nedenle *sürûr*'un faydalı şeyler ve lezzet bakımından faydalı şeyler yerine geçen şeyler sebebiyle olması gerekmektedir. *Ferah*'ın zıttı ise *ğamm*'dir. İnsan gerçekte bir zarar söz konusu olmaksızın zarar olduğunu zannederek *ğamm* duyabilir. Benzer şekilde insan gerçek olmayan bir şey sebebiyle ferahlık duyabilir. Örnek olarak rüya gören kişinin rüyasında gördüğü güzel şeyler sebebiyle rahatlaması verilebilir.²⁹⁴

2.5. F-L-H (فلاح)

Felah; ümit edileni elde etme, kazanma ve ihtiyaç duyulana ulaşma anlamlarına gelir.²⁹⁵ Etkisi kalıcı olan şey *felah*'tır. Bu bakımdan çok büyük ve sürekli zorluklarla toprağı ektiğı için çiftçiye *fellah* denilmektedir. Yine, düşünüp karar veren ve hayrın bütün unsurlarını tam olarak elde eden için *qad eflaha* (kesin olarak *felah*'a erişti) ifadesi kullanılmaktadır.²⁹⁶

²⁹³ Kasas 28/76.

²⁹⁴ Askerî, a.g.e., s. 394.

²⁹⁵ İsfehani, a.g.e., s.1154.

²⁹⁶ Askerî, a.g.e., s. 309.

Felah'ın hem dünyevî hem de uhrevî yönü bulunmaktadır. Dünyevî *felah*, dünya hayatının hoş, güzel hale gelmesini sağlayan saadetleri elde etme, kazanma anlamındadır. Buna göre dünyadayken bu imkânları elde edenler *felah* içerisinde. Her insan için *felah*'a erişmek bir amaçtır. Ümit edilenlere kavuşup *felah*'a erişmenin ancak belirli ilkelere sahip olunarak mümkün olacağı Kur'an'da ifade edilmektedir. Örneğin Kur'an'ın ifade ettiği *felah*'a erişmenin yolları olarak Allah'ın sözlerini dinleyip O'na itaat etmek, Allah'tan korkmak ve harcamaları cimrilikten uzak bir şekilde yapmak²⁹⁷ gösterilebilir. Bunlar, dünya hayatında insanı ümit ettiği kurtuluşa ulaştıracaktır. Yaratıcısı olarak Allah'a teslim olduktan sonra kurtuluşun en önemli yolu olarak paylaşma ilkesi öne çıkmaktadır. Allah nefsinde cimriliğe yer verenleri sevmemekte ve onları eleştirmektedir. Bu cimrilik maddi açıdan olabileceği gibi makam ve bilgi yönünden de ortaya çıkabilmektedir. İnsan sahip olduklarını diğer insanlarla paylaşabilmelidir. Nefsin bundan uzak olmasının her türü Kur'an'da zalimlik olarak nitelendirilmektedir.²⁹⁸ Bu şekilde zalimce işler yapanların *felah*'a erişmesi mümkün değildir.

Felah'ın uhrevî yönü ise dört şeyden meydana gelmektedir. İlki fenâsı, yok olması olmayan bekâdır. İkincisi, fakirliği olmayan zenginliktir. Üçüncüsü; zilleti, horluğu veya hakirliği olmayan izzet ve dördüncüsü ise, cahilliği olmayan ve cahilliğin olmadığı bir ilimdir.²⁹⁹ Bu dört kazanım insanı ahiret hayatında *felah*'a ulaştıracaktır. Asıl hayat ise buradadır.³⁰⁰ Allah ahirette *felah*'a ulaşacak olanlara *hizb* adını vermektedir.³⁰¹ Allah'ın *hizb*'i (dinin yardımcıları) olan bu kimseler O'nun

²⁹⁷ Teğabün, 64/16, Haşir, 59/9.

²⁹⁸ Râzi, a.g.e., c. 21, s. 523.

²⁹⁹ İsfehani, a.g.e., s. 1155.

³⁰⁰ Ankebut, 29/64.

³⁰¹ Mücadele, 58/22.

razı olduğu kişilerdir. Allah'ın düşmanlarını dost edinmezler, Allah yolunda her türlü fedakârlığa katlanırlar.³⁰² Bu kişilerin diğer özellikleri ise kötülüklerden arınmış olmaları ve namazı kılmalarıdır.³⁰³ Ezanda geçen *hayya ala elfelah* (haydi kurtuluşa) ifadesi de müminlerin namazı kılarak kurtuluşa ereceklerini bildirmektedir. Yine onlar nefsin hırsından uzak durup³⁰⁴ nefislerini temizlerler.³⁰⁵ Bu nedenlerle kafirler *felah* 'a kurtuluşa eremeyeceklerdir.

2.6. Y-S-R (يسر)

Yüsr terimi kolaylık anlamına gelmektedir. Zorluk anlamındaki “*üsr*” sözcüğünün zıddıdır.³⁰⁶ İnsan hayatı süresince *üsr* (zorluk, darlık) ve *yüsr* (kolaylık) halleri ile karşılaşmaktadır. Sağlam bir Allah bilincine sahip olan insanlar *üsr* anlarını bir yıkım olarak görmezler. Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette belirtildiği gibi³⁰⁷ her zorluğun üstesinden gelinebileceğini, hayatın kolaylık ve mutluluk temeli üzerine yaratıldığını bilirler.³⁰⁸ Bu anlamda ümitsizliğe düşmek bir müminin sahip olmaması gereken bir duygudur. Karşılaşılan her türlü sıkıntı için *yüsr* (kolaylık) ilkesini unutmamak ve ümidi elden bırakmamak gerekmektedir. *Yüsr* ve *reca*' kavramları Allah'ın rahmetinin insan üzerindeki en önemli yansımalarıdır. Dindeki *yüsr* ilkesi müminlerin her daim ümit duygusu ile dolu olmalarının ve hayatı olumlu bir bakış açısı ile görebilmelerinin garantörü durumundadır.

³⁰² Yazır, a.g.e., c. s.

³⁰³ A'lâ, 87/14.

³⁰⁴ Haşr, 59/9.

³⁰⁵ Şems, 91/9.

³⁰⁶ İsfahani, a.g.e., s. 1602.

³⁰⁷ *Yüsr* kelimesi Kuran-ı Kerim'de 40 ayette geçmektedir. Bu ayetler için bkz. Abdülbâkî, a.g.e., s.772.

³⁰⁸ Kavşut, a.g.m., s.244.

Leyl suresine kolaylık ilkesinin kimlerde hayat bulacağı açık bir şekilde ifade edilmektedir:

“Bundan böyle her kim malını hayır için verir ve korunursa ve en güzel olanı doğrularsa biz onu en kolay yola muvaffak kılacağız.”³⁰⁹

Buna göre iyi işler yapmak ve güzel olan şeyleri doğrulamak kolaylığa ulaşmanın yoludur. Kim çalışıp bir güzellik kazanırsa ona daha fazla güzellik verileceği³¹⁰, güzellik edenlerin daha güzeliyle mükâfatlandırılacağı³¹¹, güzel amel işleyenlerin ecrinin zayi olmayacağı³¹², iyilik edenlerin ecrinin daha da artırılacağı³¹³ ve yaptıklarının daha güzeliyle karşılaşacağı gibi³¹⁴ Kur’an ifadeleri de bu doğrultudadır. Böylece kim Allah yolunda malını harcamış, takva sahibi olmuş ve en güzel olanı tasdik etmiş ise cennete girmek gibi refah ve mutluluk olan hayır yoluna hazırlanacak ve kolaylıklara muvaffak olacaktır. Bu insanlar için Beled sûresinin sarp yokuş olarak nitelendirdiği hayır yolu en kolay yol olacak ve zorlukları kolaylıkla aşarak rahat ve mutluluğa ulaşacaklardır.³¹⁵

Buraya kadar tespit etmiş olduğumuz *emel*, *sekine*, *tama’*, *ferah*, *felah*, *yüsr* kavramları, *havf* gibi *reca*’nın da geniş anlam içeriğine sahip bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır. *Reca*’ (ümit) duygusunu her yönüyle ve tam anlamıyla kavrayabilmek için tespit ettiğimiz bu kavramların insan yapısındaki yerlerini, insan yaşamına olan etkilerini etraflıca analiz etmek bir gerekliliktir.

³⁰⁹ Leyl, 92/5-7

³¹⁰ Şura 42/43.

³¹¹ Necm, 53/31.

³¹² Tevbe, 9/120.

³¹³ Bakara, 2/58.

³¹⁴ Ankebut, 29/7.

³¹⁵ Yazır, a.g.e., c. 9, s. 258-259.

III. BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE HAVF VE RECA' TERİMLERİNİN BAĞLAMLARI

A. KUR'AN-I KERİM'DE HAVF TERİMİNİN BAĞLAMLARI

Kur'an'ı Kerim'de kaygı, insanın yaşadığı doğal bir heyecan olarak ele alınmaktadır. Aşırı düzeyde ortaya çıkan kaygılar ise inanan insanlar için Allah'a olan güven duygusunu zedeleyici bir unsur olarak kabul edilmektedir. Pek çok ayette, bu düzeyde ortaya çıkan kaygılarla baş etme yöntemlerine değinilmektedir. İnsanlar için en güzel örnekler olan peygamberlerin yaşamındaki kaygı tecrübelerine yer verilmekte ve onların kaygıyla baş etme yöntemleri bir model olarak diğer insanlara sunulmaktadır. İnanan insan için, öldükten sonra yapıp ettikleri dolayısıyla Allah'a hesap verecek olma bilincinin yarattığı kaygılar, onu güzel iş ve davranışlarda bulunmaya yönelten bir motivasyon olarak görülmektedir. İnsanın zaman zaman kaygı, korku, ümit gibi duygularla imtihan edilmesi de bir başka husustur. *Havf*'ın bu bağlamları bundan sonraki başlıklarda detaylı bir biçimde incelenmektedir.

1. Peygamberlerin Kaygıları

İnsan, fitratı gereği, doğuştan getirdiği bazı duygulara sahiptir. Kaygı, korku ve güven duyguları bunlardandır. Bu duyguların baskın ya da yetersiz olması kişiliği ve davranışları etkilemektedir.

Allah'ın insanlar arasından seçtiği peygamberler de vahiy almaları dışında, diğer insanlarla ortak fitrî özelliklere sahiptir. Herhangi bir insandan çok daha fazla

sorumluluk sahibi olan peygamberlerin kaygıları ve bunlarla başa çıkma yöntemleri, konumuz açısından oldukça önem taşımaktadır. Çünkü tek başına toplumları ıslah etmeye ve alışkanlıklarından vazgeçirmeye çalışmak pek çok sıkıntıyı ve tehlikeyi beraberinde getirmektedir. Kur'an'da Allah kıssalar yoluyla peygamberlerin tecrübelerini insanlara aktarmakta ve bunlar yoluyla insanların eğitilmelerini amaçlamaktadır. Kur'an'da insanların eğitilen yönlerinden birisi de kaygı ve korku heyecanlarıdır.³¹⁶

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa ve Hz. İbrahim ve Yakup'un kıssaları korku ve kaygı heyecanlarının en dikkat çekici örneklerini sunmaktadır. Öncelikle Hz. Musa'nın kıssasını, kaygı ve korku olgusunu gözeterek ele aldığımızda, onun yaşamının adeta kaygı ve korku duyguları ile şekillendiğini görmekteyiz. Kur'an'ın ifadelerine göre Hz. Musa'nın yaşamındaki kaygı tecrübelerinden ilki bir insanın ölümüne neden olmasıdır.³¹⁷ Kendi kabilesinden bir insana yardımcı olmak isterken Kıptîlerden birini öldürmüştür. Bu olaydan dolayı cezalandırılma kaygısı yaşamaktadır. Bu onun ilk ciddi kaygı tecrübesidir.³¹⁸ Hz. Musa, adamın ölmesinden dolayı, ertesi gün bu durumun kendisi tarafından yapıldığının anlaşılacağı ve peşine düşüleceği kaygılarıyla sabahlamıştır.³¹⁹ Daha sonra Hz. Musa Allah'tan başka sığınılacak birisinin olmadığını bildiğinden, Allah'a güvenip zalimlerden kurtulabilmesi için dua etmektedir.³²⁰ Sonrasında ise, bu duygularla, yaşadığı şehri terk etmek zorunda kalmıştır.

³¹⁶ Kasapoğlu, a.g.m., s.102.

³¹⁷ Kasas 28/15.

³¹⁸ Kasapoğlu, a.g.m., s.118.

³¹⁹ Kasas 28/18.

³²⁰ Râzi, a.g.e., c.17, s.495.

Hız. Musa'nın kaygısı sadece dışarıdan gelebilecek tehditlerden değildir, ayrıca iç benliğinin baskısı da onda kaygı uyandırmaktadır. Suçlu olma endişesi içinde vicdanen sıkıntı yaşamaktadır. Allah, onun bir insanın ölümüne sebep olmaktan dolayı düştüğü ruh halini *ğamm* kelimesi ile dile getirmektedir. Bu kelime daha çok insanın yaşadığı sıkıntıyı anlatmaktadır. Hız. Musa'nın sadece Firavun ve adamlarından korkmadığına, ayrıca üst beni tarafından cezalandırılıyor olmaktan dolayı suçluluk duyduğuna işaret eder. Bu anlamda o ahlaki bir anksiyete yaşamaktadır.³²¹

Şehirden bu duygularla uzaklaşan Hız. Musa kendisini teskin edecek, ona güven duygusu ile yaklaşacak³²² bir grup insanla tanışacaktır. Yaşadığı bu tecrübe onun karakterini olgunlaştıracak ve onu ileride üstleneceği ilahi göreve hazırlayacaktır. Sonraki süreçte Allah Hız. Musa'yı korku ve güven duyguları ile eğitmeye devam etmektedir. Ona gelen ilk vahiyde Allah; korkmamasını, kendisinin güvende olduğunu belirtmektedir. Korkmaması yönünde ilahi hitap almasının nedeni Hız. Musa'nın elindeki asasını yere atma emrini alması ve sonrasında asanın adeta yılan gibi debelendiğini görmesidir.³²³ Bu olay onun büyük bir korku yaşamasına neden olmuştur. Akabinde Allah korkudan el ve kollarına hâkim olamayan Hız. Musa'ya: *“Elini koynuna sok, kusursuz bembeyaz çıkacaktır. Korkudan açılan kollarını kendine çek. İşte bu ikisi Firavun ve adamlarına karşı Rabbin tarafından iki kesin delildir”*³²⁴ buyurmaktadır.

³²¹ Kasapoğlu, a.g.m., s.119.

³²² Kasas 28/25.

³²³ Kasas 28/30-31.

³²⁴ Kasas 28/32.

Yazır'ın bu ifadeye getirdiği iki yorumdan birisi şudur: Bu emri ile Allah, herhangi bir korku durumunda kaçma, etrafını derle topla, cesaret göster buyurmaktadır. Burada asa korkutmaktadır, beyaz el ise aydınlatmakta ve teşvik etmektedir. İlahi bir görevle muhatap olan Musa peygamberin cesaretlenmesi, Firavun ve adamlarına karşısında görevini yerine getirebilmesi istenmektedir. Onun, cesur olduğu takdirde, Allah'ın yardımı ile başarıya ulaşacağı bildirilmektedir.³²⁵

Hız. Musa bütün bu cesaretlendirmelere rağmen, tamamen insani duygularla, bir cana kıymış olduğu için Firavun ve halkı tarafından katledileceğinden kaygılanmaktadır. Fizyolojik olarak göğüs daralması, dilinin tutulması gibi haller yaşamaktadır. Bu belirtiler onun kaygısının ne kadar yüksek bir boyuta ulaştığının göstergeleridir. Bu nedenle kardeşi Harun'un kendisine yardımcı olmasını istemektedir.³²⁶ Onun asıl kaygısı, bu şekilde engellenerek, kendisine verilen görevi yerine getirememeye düşüncesidir.³²⁷ Yüce Allah Hız. Musa'ya istediği desteği vererek ve her an onun yanında olduğunu belirterek onu rahatlatmaktadır.³²⁸

Nihayet ilahi mesajı iletmek üzere, Firavun'un karşısına çıkan Hız. Musa dönemin büyücüleri ile bir düelloya zorlanmıştır. Büyücüler, insanlar üzerinde korku ve dehşet hissi meydana getirerek etkide bulunmaktaydılar. Büyücüler bu yöntemi kullanarak orada toplanan insanları ve hatta Hız. Musa'yı dahi korkutmuş ve dehşete düşürmüştür. Daha önce, asası ile böyle bir tecrübe yaşayarak adeta korku duygusu eğitilen ve yatıştırılan Hız. Musa, ilahi emirle, asasını yere atarak büyücülerin hayali oyunlarını yerle bir etmiş ve boşa çıkartmıştır. Allah, Musa'nın asasına verdiği güç

³²⁵ Yazır, a.g.e., c.7, s. 3732.

³²⁶ Şuarâ 26/12-13.

³²⁷ Yazır, a.g.e., c.7, s. 3623.

³²⁸ Şuarâ 26/15, Tâhâ 20/67-68.

ve yeteneklerle Mısır halkına, mutlak kudret sahibinin kendisi olduğunu, yılan gibi bir takım sembollere hayali güçler atfedip onlardan korkulmaması gerektiğini öğretmek istemektedir. Gerçek ve imgesel her türlü korku ve güvensizlik durumunda Kendisi'ne sığınmasını dilemektedir.³²⁹ Böylece Hz. Musa Allah'a sığındığı takdirde her zaman üstün geleceğini en iyi şekilde idrak etmektedir.

Firavunu ve büyücülerini, Allah'ın yardımı ile haksız duruma düşüren Hz. Musa, tehdit ve korkutmalar sonucu, kendisine inananlarla birlikte Mısır'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Bu yolculukta Musa ve yanındakiler yeni bir kaygı deneyimi daha yaşamaktadırlar. Önlerinde Kızıldeniz ve arkalarında Firavun'un ordusu kendilerini beklemektedir. Bir taraftan boğulma endişesi, diğer taraftan Firavun'un gazabına uğrama düşüncesi kaygılarını gittikçe artırmaktadır. Allah, Hz. Musa'dan, her iki durumdan da endişe etmemesini ve kendisine güvenerek vahyettiklerini yapmasını dilemektedir.³³⁰ Daha önce yaşadığı kaygı deneyimleri ve sonuçları ile Allah'a olan güveni artan Musa cesaretle kendisine vahyedilenleri yaparak kurtulacaktır.

Kur'an'a göre korku ve kaygılar, Allah'a sığınmayı ve güvenmeyi sağlayan motivasyonlardandır.³³¹ Bu nedenle *havf* 'ı olumlu ve olumsuz etkileri ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Hz. Musa'nın kıssasında *havf* bir karakter eğitimi olarak uygulanmış ve başarıya ulaşılmıştır.

Peygamberlerin yaşamlarında korku ve kaygı heyecanlarına dair yaptığımız incelememizde dikkat çeken bir başka yaşantı Hz. İbrahim'e aittir. Onun yaşadığı en ciddi kaygılardan biri, evine gelen yabancı misafirlerin tuhaf davranışları karşısında

³²⁹ Kasapoğlu, a.g.m., s.118, ayrıca bakınız; Â'raf 7/116-118, T âhâ 20/65-69, Şuarâ 26/43-45, Mü'min 40/26- 27.

³³⁰ Tâhâ 20/77.

³³¹ Kasapoğlu, a.g.m., s.145.

hissettiği kaygıdır. İbrahim evine gelen bu yabancıları en iyi şekilde ağırlamaya çalışmış, onlara ikramda bulunmuştur. Fakat onlar hiçbir şeye ellerini sürmemektedir. Kur'an'a göre bu durum İbrahim'i oldukça kaygılandırmaktadır. Nihayetinde misafirler Allah'ın elçileri ve melekleri olduklarını ifade etmişlerdir. Kaygısını fark ettikleri İbrahim'i sakinleştirmişlerdir.³³²

Tanınmayan birisi misafir olarak gelip, kendisine ikram edildiğinde, eğer o yemekten yerse, ev halkı ile arasında bir güven duygusu oluşmaktadır. Eğer ikramdan yemezse de kaygı durumu ortaya çıkmaktadır.³³³ İbrahim de onlar yemediği için çekinmiş ve kaygılanmıştır. Bu çok insani bir duygudur. İbrahim her ne kadar peygamber de olsa sebebini anlayamadığı şeyler konusunda kaygılanabilmektedir.

Hız. İbrahim'in korku ve kaygı tecrübeleri hususundaki bir diğer özelliği ise tarihsel anlamda bir dönüm noktasını temsil etmesidir. O aklın, insafın, vicdanın ve sezgilerin insanı kaçınılmaz olarak çekip götürdüğü metafizik sorgulamaları başlatan ve Allah'ın varlığını ve birliğini delile dayalı olarak kabul eden ilk örnektir. Onun öncesinde insanlar kelimelerin somut anlamının dışına çıkamamıştır. Bir süre sonra somut olan bu varlıklar anlamlandırılmaya başlandığında ise yanlış anlamlandırılmalara gidilmiştir. Yıldız, ay, güneş gibi gök cisimleri öncelikle hiçbir sembolik değere sahip olmamıştır. Bir süre sonra somut varlıkları anlamlandırmaya başladıklarında ise tamamen yanlış anlamlar yükleme yönelimine girmişlerdir. Bu süreçte gök cisimleri birer tanrıya dönüşmüştür. Bu doğal güçlere güven ve bağlılık hissetmiş, onlara ibadet etmiş ve kurbanlar kesmişlerdir. Cin, şeytan, hayalet gibi

³³² Hûd 11/70, Zâriyat 51/28.

³³³ Râzi, a.g.e., c.13, s. 68-70.

varlıklar insana hükmeder bir konuma getirilmişlerdir. Hz. İbrahim ile beraber inanmak, bağlanmak, güvenmek ve ibadet etmek ihtiyaçları doğru adrese, Allah'a yönelmiştir. Tarihte kırılma yaratan bu durum her türlü sır ve gizemi yapısından söküp atmaktadır böylece tabiat gerçek kimliğine kavuşturulmaktadır. İnsanın korkularına kaynak gösterilerek insana yabancılaştırılan tabiat, yaratana referansla ümit kaynağına dönüştürülmüştür. İnsan korkularının kaynağı durumundaki gök gürültüsü bile aslında Allah'a hamd'in bir göstergesi³³⁴ olarak kabul edilmiştir.³³⁵

Kur'an'da, Lut peygamberin de kendisine elçiler geldiğinde büyük bir kaygı yaşadığı bildirilmektedir. Kavmi çok büyük bir azgınlık içinde olan Hz. Lut, onların gelen elçilere bir zarar vermesinden kaygılanmaktaydı. Bu insani duygu karşısında elçiler ona kaygılanmaması kendisini ve ailesini kurtaracaklarını, azgınlıkta olanların ise helak olacağını bildirmektedir.³³⁶

Peygamberlerin yaşadığı bilinen kaygılara bir diğer örnek ise Yakup peygamberinkidir. Hz. Yakup oğlu Yusuf için kaygılanmaktadır. Hz. Yakup, Yusuf'un gördüğü rüyadan ilerde peygamberlikle görevlendirileceğini anlamıştır. Bu durumun diğer çocukları tarafından öğrenilmesinden kaygı duymaktadır.³³⁷ Çünkü Yusuf, tüm özellikleri ile diğerleri tarafından kıskanılmaktadır. Nihayetinde Yakup peygamberin kaygıları haklı çıkacak ve Yusuf kardeşleri tarafından kötülüğe uğrayacaktır. Kur'an burada Hz. Yakup'un sabrına dikkat çeker ve Allah'a sığınması ve sabrı sayesinde, yaşadığı bu büyük kaygıyla mücadele ettiğini belirtir.³³⁸ Nihayetinde Hz. Yakup Allah'a sığınması ve sabrı sayesinde Yusuf'un bu kötülükten

³³⁴ Ra'd,13/13.

³³⁵ Düzgün, a.g.e., s.49-50-51.

³³⁶ Ankebut 29/33-34.

³³⁷ Yusuf 12/ 3-5.

³³⁸ Yusuf 12/ 18.

kurtulduğunu görecektir. Buradaki karakter eğitimi kaygıların, her şeye rağmen, sabırla ve Allah'tan ümit kesmeyerek yok edilebileceğinin gösterilmesidir.

Neredeyse bütün kıssalarda peygamberlerin yaşadığı kaygı örneklerine rastlamaktayız. Başlı başına vahiy alma anı bile büyük korku ve kaygı durumlarını ortaya çıkarmaktadır. Örneğin Hz. Muhammed, ilk vahiy aldığı anda büyük bir heyecan ve korku yaşamaktaydı. Daha önce böyle bir tecrübe yaşamaması sebebiyle başına ne geldiğine anlam verememişti. Bunun bir cinnet alameti ya da bir kehanet başlangıcı olabileceği kaygısını taşımaktaydı.³³⁹ Ancak bu konuda en büyük destekçisi eşi Hz. Hatice olmuştur. Onu bu kaygılarla baş başa bırakmamış ve onu bu konuda danışılabilir en doğru kişiye götürmüştür. Hz. Muhammed sağlıklı bir değerlendirme yaptıktan sonra bu kaygısının anlamsız olduğunu, kendisinin Allah tarafından peygamber olarak seçildiğini anlayarak güven bulmuştur.³⁴⁰ Kur'an, peygamberlerin hayatlarında kaygı heyecanının; onları eğitmek, yaşayabilecekleri olumsuzluklara karşı tedbirli olmak, Allah'a olan güvenlerini artırmak gibi olumlu sonuçlar doğuracak nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır.

2. İmtihan Aracı Olarak Kaygı ve Ümit

Kur'an, insanın yeryüzünde yaratılması ve yaşatılmasını, yani dünya hayatını bir imtihan süreci olarak belirlemektedir. Bu deneme süreci Kur'an'da *fitne* ve *belâ imtihan* gibi terimlerle ifade edilir. Bu fiiller dini anlamda, insanın ahlaki değerinin ortaya çıkarılması için sıkıntı ve refah gibi durumlarla karşı karşıya bırakılması anlamında kullanılmaktadır. Deneme, fiili bir durum karşısında insanın sabır,

³³⁹ Muhammed Ebû Abdillâh İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut 1985, c.I, s. 195. Ayrıca bkz. İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2003, s.84. Asım Köksal, *Mekke Dönemi Hiz. Muhammed ve İslamiyet*, İstanbul 1981, s. 133.

³⁴⁰ Sarıçam, a.g.e., s. 84.

fedakarlık, cömertlik gibi iyi özellikleri ile cimrilik, korkaklık, nefsin arzusuna hemen boyun eğme gibi ahlaki olmayan durumları ortaya çıkarmakla olmaktadır.³⁴¹ Bu anlamda kaygı ve ümit duyguları da imtihan sürecinin bir parçasıdır ve insanın ahlaki değerini ortaya koymaktadır.

Allah, insanlardan hangilerinin daha güzel iş ve davranışlarda bulunacaklarını görmek için ölümü ve hayatı yarattığını belirtmektedir.³⁴² Güler'e göre burada kast edilen hayat, ölümlle ikiye bölünen hayattır. Dünya hayatı deneme süreci, ahiret hayatı denenmenin sonucu; ölüm ise bu ikisini birbirinden ayıran veya birbirine bağlayan bir olgudur. Denenmenin sonucu göz önüne alınmadan imtihandan söz etmek doğru değildir. Bu noktada bizzat Kur'an, deneme sürecinde denenmenin sonucunu insanlara haber vererek denenme sürecini etkilemektedir.³⁴³ Bu açıdan bakıldığında başa gelen sıkıntılar bir ceza olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü Allah aynı sıkıntıları peygamberlere ve ashabına da vermektedir.³⁴⁴ Allah insanı kaygı ve ümit duyguları ile de denemektedir. Bu duygularla ilgili insanlara şu bilgileri vermektedir:

*“Andolsun ki sizi biraz kaygı ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. Müjdele o sabredenleri.”*³⁴⁵

Ayette insanların bazı konularda denenmeye tabi olacağı bildirilmektedir. Bunlardan bir tanesi de kaygıdır. İnsan hayatı boyunca pek çok kaygı verici durumla karşılaşmaktadır. Bu kaygı bir düşmana karşı olabileceği gibi, sağlık yahut başarı

³⁴¹ İlhami Güler, *İman Ahlak İlişkisi*, Ankara Okulu yay., Ankara 2003, s. 52.

³⁴² Mülk 67/2.

³⁴³ Güler, a.g.e., s. 54.

³⁴⁴ Râzi, a.g.e., c.4, s. 91.

³⁴⁵ Bakara 2/155.

hakkında da olabilmektedir. İşte insan bunların hepsine karşı yaşadığı kaygıda bir imtihana tabidir. İmtihani geçmenin anahtarının ise sabır olduğu ifade edilmektedir. Korku ve kaygı duyguları Allah'a olan güven ve sabır duyguları ile yatışabilmektedir.

Allah, yağmur yüklü bulutları ve şimşegi insanı korku ve ümit ile imtihan etmek için meydana getirdiğini bildirmektedir.³⁴⁶ Şimşek çaktığında yıldırım düşmesinden korkulur, aynı zamanda yağmurun yağacağına dair bir ümit ortaya çıkar. Bunun gibi dünyada gerçekleşen her şey, yağmur ve yıldırım gibi, kimileri için hayırlı kimileri için ise şer bir şeydir. Ayette, bundan ancak aklını kullananlar için ibretler olduğu bildirilmektedir.³⁴⁷ Buradan, şimşegi ve yağmuru yaratanın da hayır ve şerri yaratanın da Allah olduğu anlaşılmaktadır.

İnsanların kaygıda olmak gibi sıkıntılı bir ruh halini Allah'a sığınarak yenmeye çalışması, O'na eş koşmaması, iman edip iyi davranışlarda bulunması imtihanı kazanması anlamına gelmektedir. Çünkü Allah böyle yapanlara kaygının zıttı olan güven duygusunu vereceğini vaad etmektedir.³⁴⁸

Allah'ın bir başka imtihan yöntemi ise yasakladığı şeylerden, insanın kendi nefesine yenilmeden, sadece Allah korkusu sebebi ile uzak durup duramayacağını denemesidir:

³⁴⁶ Râ'd 13/12, Rum 30/24.

³⁴⁷ Râzi, a.g.e., c.13, s.412.

³⁴⁸ Nûr, 24/55.

*“ Ey iman edenler! Allah sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği bir avla dener ki, kendisinden korkanları meydana çıkarsın. Kim bundan sonra saldırıda bulunursa onun için yakıcı bir azap vardır.”*³⁴⁹

Ayet ihramlı olan sahabenin etrafını vahşi hayvanların sarması üzerine nazil olmuştur. Fakat Allah onlara avlanmayı yasaklamaktadır. Kendisinden korkanların bu yasağa uymalarını emretmektedir.³⁵⁰ İnsanlar bu şekilde imtihan edilmektedir.

3. Hesap Verme Kaygısı

Dini bir duygu olarak Allah’a hesap verme kaygısı, inananların sıklıkla yaşadığı kaygı türlerinden biridir. Allah Kur’an’da insanı niçin yarattığını açıklamakta ve ondan yaratılış gayesine uygun davranışlarda bulunmasını istemektedir.³⁵¹ İnsanı geçici olan dünya hayatının sonunda bir hesap günü ve ahiret hayatı beklemektedir. Bu bağlamda Kur’an-ı Kerim’de, yaşamında kim zerre miktarı iyilik ederse bunun mükafatını alacağı, yine kim zerre miktarı kötülük ederse bunun hesabını vereceği, belirtilmektedir.³⁵² Bu ilke insanı dünya hayatında ihtiyatlı olmaya, yapıp ettiklerinde hakkı gözetmeye yöneltmektedir. Fakat insanın nefsi onun için ağır bir yükür. Dünya hayatının bin bir türlü hali, menfaatler, hırslar, kıskançlıklar insanı yanlış davranışlarda bulunmaya itebilmektedir. Yine insanın aceleciliği, mala düşkünlüğü, cimrilik, nankörlük, zulüm ve cehaleti onu olumsuz anlamda etkilemektedir.³⁵³ Bütün bu nedenlerle insan kaygılıdır. Yanlış işler

³⁴⁹ Mâide 5/94.

³⁵⁰ Râzi, a.g.e., c.9, s.214.

³⁵¹ Mülk 67/2.

³⁵² Zilzal 99/7-8.

³⁵³ Güler, a.g.e., s.100.

yapmaktan, hesap verememekten kaygı duyar. Kur'an insanın bu haline atıfta bulunarak ona bazı uyarılarda bulunmaktadır:

“...Söz verdiğim günden kaygılananlara Kur'an'la öğüt ver.”³⁵⁴

“...Rablerinden korkarlar, kötü hesaptan kaygılanırlar.”³⁵⁵

“...Allah'ın yasalarını koruyamamaktan kaygılanmadıkça kadınlara verdiklerinizden (mehirden) bir şey almanız size helal değildir.”³⁵⁶

İlk ayette, peygamberden, hesap verme kaygısı taşıyan insanlara Kur'an'dan öğüt vermesi istenmektedir. Çünkü Kur'an'da Allah insanın kurtuluşu için gerekecek bütün reçeteleri sunmaktadır. Ayette, Allah içinde herhangi bir kaygı taşımayanları muhatap almamaktadır. Ancak içinde böyle bir kaygıyı barındıranlar kendilerine çeki düzen vermek için gönüllü olabilecektir. Onlar için kaygı hakka ulaşmak ve ahirette hesabı kolaylıkla verebilmek için itici bir güç durumundadır. Rabbinden korkanlar için kötü bir hesap kaygı vericidir. Onlar bilirler ki Allah'ın azabı şiddetlidir. En ufak bir haksızlığı bile karşılıksız bırakmamaktadır.

Allah kaygıyı inanan insanlar için bir kontrol mekanizması olarak görür. Ancak onlar için, yaptıkları hataları telafi etmelerinin bir yolu olarak tövbe kapısını açmaktadır. Ahlaki anlamda zayıf yönleri olan insana, kendini düzeltmesi için pek çok şans vermektedir. Bu, günahlarından dolayı hesap verme kaygısında olan insanlar için teselli edicidir. Henüz dünyadayken hesabı hafifletmenin bir yoludur.

³⁵⁴ Kâf 50/45.

³⁵⁵ Râ'd 13/21.

³⁵⁶ Bakara 2/229.

Mâturîdî'ye göre de işlenen günahlardan duyulan kaygı en alt derecede de olsa ümitten yoksun olmamalıdır.³⁵⁷

4. Allah Korkusu

Allah varlık tarzıyla diğer tüm varlıklardan farklıdır. Aynı zamanda diğer tüm varlıkların varolmalarının ve varlığa devam edebilmelerinin de kaynağı durumundadır.³⁵⁸ O bir şeyi dilediği vakit sadece “Ol!” demesi³⁵⁹ yeterlidir. O'nun gücü ve kudreti³⁶⁰ her şeyi kuşatmıştır. O'nun celali karşısında tüm varlıklar aciz durumdadır. İnanan insanların bunun bilincinde olması Allah'a karşı *haşyet* (derin saygı) duymalarını sağlamaktadır. O'nun büyüklüğü ve gücü karşısında hissedilen saygı ve korku duyguları herhangi bir varlığa karşı hissedilen duygulardan farklıdır. Çünkü Allah varlığı itibari ile tüm öteki varlıklardan farklı özelliklere sahiptir.

Allah korkusu denildiği vakit, bir aslanla karşı karşıya olmaktan yahut güçlü düşman birliklerin ortasında kalmaktan duyulan korkudan çok daha farklı bir duygudan bahsetmekteyizdir. Allahtan korkmak; Allah'ı ve sıfatlarını tanımak, alemi helak etmiş olsa kimsenin müdahale edip mani olamayacağını bilmek yahut kulun işleyeceği bütün kötülükleri, nefsin ayıplarını, Allah'ın yüce ve ihtiyaçlardan münezzehe olduğunu, yaptığından sorumlu olmadığını, insanların ise sorumlu olduğunu bilmekle olur. Bunlar insanın korkusunu kuvvetlendiren sebeplerdir.³⁶¹ Temelinde ise Allah'ı bilmek yatmaktadır. Allahın sonsuz nimetleri ile müjdelenmelerine rağmen peygamberlerin korkusu vardı. Kendilerine verilen görevi

³⁵⁷ Mâturîdî, a.g.e., c.7,s.157

³⁵⁸ Şaban Ali Düzgün, *Allah, Tabiat ve Tarih: Teolojide Yöntem Sorunu ve Teolojinin Meta-Paradigmatik Temelleri*, Ankara 2005, s.130.

³⁵⁹ Bakara 2/117.

³⁶⁰ Bakara 2/148.

³⁶¹ Gazali, *Zübdetü'l-İhya*, s.527.

hakkıyla yerine getirebilme kaygısını taşımaktaydılar. Bu nedenle onlar bile hiçbir zaman Allah'ın azabından emin olmamışlardır.³⁶² Çünkü O'ndan vahiy almaları sebebiyle Allah'ı en iyi bilen onlardır.

“Ziyana uğrayan topluluklardan başkası Allah'ın tuzağından emin olmaz.”³⁶³

Bu ayette Allah insanlara gücünü ve kudretini hatırlatmaktadır. O'nun dilediği her şeyi yapabilmeye güç yetirebileceğini vurgulamaktadır. Allah bu hatırlatmaları insanları yanlış işlerden vazgeçirmek için yapmaktadır.

Kur'an'ın Allah anlayışına baktığımızda; düzenli yaratma, rızık verme, hidayet, adalet ve rahmet kavramlarını içeren bütüncül bir yapı teşkil etmekte olduğunu görmekteyiz. Kur'an'ı ilk okuyuşta üzerimizde bıraktığı intiba, Allah'ın sonsuz yüceliği ve de sonsuz merhametli oluşudur. Buna rağmen bazı müsteşrikler, cehalet ya da önyargılar nedeniyle, Kur'an'da anlatılan Allah'ı yoğunlaşmış saf bir kuvvet olarak, hatta kaba kuvvet olarak ve hatta bazen kaprisli bir diktatör olarak tasvir etmişlerdir. Kur'an elbette Allah'tan pek çok değişik bağlamlarda ve o kadar sık bahsetmektedir ki, mümkün olduğu kadar öznellikten ve ya önyargılı olmaktan sakınarak bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmezse Kur'an'ın Allah anlayışını hakkıyla kavramak çok zor hale gelmektedir.³⁶⁴

Bernard Shaw, Tanrı hakkında, ilkel düşüncenin bir ürünü olarak ortaya çıkmış; yıldırımlar yağdıran, depremler yaratan kıtlık getiren, salgın çıkaran, kör-sağır eden, öldüren bütün kadiri mutlaklığı yıkıcılıktan toplanmış bir gulyabani fikrinin kutsal kitaplarda belirtilen Tanrı anlayışıyla karıştırılmasını eleştirmektedir.

³⁶² Gazali, a.g.e., s.528.

³⁶³ Â'raf 7/99.

³⁶⁴ Fazlur Rahman, a.g.e., s. 29-30.

Kutsal kitaplarda; gecenin ve gündüzün, güneşin ve ayın, tohumdan ve hasattan mucizeleriyle dört mevsimin yaratıcısı olan daha cesur bir şekilde idealleştirilmiş iyilikçi bir varlık olan Tanrı, bu şekilde, tamamen bir korku unsuruna dönüştürülmektedir. Bu durumu temiz su bulunduğu pis olan suyun atılmamasına ve temiz suyla birlikte kullanılmasına benzeten Shaw, insanların zihinlerinin bu şekilde bulanıklaştığını söyler.³⁶⁵ Bu nedenle sağlıklı bir Tanrı anlayışına sahip olmak için doğru kaynaklara yönelmek önemli görünmektedir.

Müminlerin Allah'tan korkmasını Allah'ın heybet ve celaline ve işlenen günahların sonucu olarak Allah tarafından cezalandırılma düşüncesine dayandıran Mâtürîdî'ye göre Allah korkusu (*Haşyetullah*), salt psikolojik bir korku olmaktan çok mârifetullahaya dayanan ve Allah'ın karşısında acziyetin ve kulluğun idraki anlamına gelmektedir.³⁶⁶ Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'de ancak âlimlerin gereğince korktuğu vurgulanmaktadır.³⁶⁷ Allah'ı bilmek O'nun gücünün ve kudretinin farkında olmak anlamına gelmektedir. Gerek dünyada gerek ahirette her an, her saniye varlık alanına müdahale edebileceğini, hak yiyenlerin, zalimlerin, sapıtmışların yaptıklarının karşılığını vereceğinin bilincinde olmak da yine Allah'ı bilmekle mümkün olmaktadır. Bu bağlamda Allah'tan korkmak yanlış iş ve davranışlardan uzak olmayı gerektirmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de Allah korkusu; *hayf*, *vecl*, *huşû* ve *haşyet gibi* terimlerle ifade edilmekte ve bir insan hali olarak nitelendirilmektedir.³⁶⁸ Ayetlerde korku sahiplerine izafe edilen bazı özellikler bulunmaktadır. Bunlar hidayet, rahmet, ilim

³⁶⁵ Shaw, a.g.e, s. 20.

³⁶⁶ Mâtürîdî, a.g.e., c.12, s. 36. ayrıca bkz. Kavşut, a.g.m., s.239.

³⁶⁷ Fâtır 35/28.

³⁶⁸ Kavşut, a.g.m., s.238.

ve rızadır. Gazali'ye göre bu özelliklere sahip olmak Allah korkusunun faziletlerindedir. Aynı zamanla bunlar cennet ehlinin de özellikleridir.³⁶⁹

*“Onlardaki yazıda (Hz. Musa'ya gelen levhalar) ancak Rab'lerinden korkanlar için bir hidayet ve rahmet vardı.”*³⁷⁰

*“Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte bu mükâfat Rabbine saygı (haşyet) gösterene mahsustur.”*³⁷¹

Bu ayetlerle Allah, kendisine karşı korku ve saygı duyguları besleyip davranışlarını buna göre belirleyenlerin kurtuluşa ereceğini ifade etmektedir. Ancak burada belirtilen Allah korkusu asla insanı sindiren, ona acı veren, onu küçülten bir korku değildir. Aksine bu korku insanı her türlü korkudan kurtaran, onu özgürleştiren içi sevgi ve saygı dolu, yaratıcısına yaklaştıran, aradaki engelleri kaldıran bir korkudur. Bu korku sevgi ile iç içelik arz eden, ayrıştırılamayan bir haldir. Bu hal ona insanlık onurunu tattırmaktadır. Yoksa negatif korkunun yaptığı gibi onu silikleştirip kişiliğini ve şahsiyetini ortadan kaldırmaz. Bilakis Kur'an insanın Allah'tan başka hiçbir varlığın önünde eğilmemesini ve korkmamasını başını her zaman dik tutması gerektiğini vurgulamaktadır.³⁷²

Korkuda, *kudret* yahut *iktidar* terimlerinin yarattığı bir hal hâkimdir. Yaratıcıdan korkmak onun size her şeyi yapmaya gücünün yetmesinden kaynaklanır. O'nun kudretine eşlik eden rahmet, merhamet gibi özellikleri de vardır. Ve bu korku Allah korkusunu diğer korkulardan ayırmaktadır.

³⁶⁹ Gazali, a.g.e., s. 528.

³⁷⁰ Â'raf 7/154.

³⁷¹ Beyyine 98/8.

³⁷² İsmail Hilmi Bilgi, *Kur'an'a Göre Korku*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000, s. 85.

Râzi'ye göre iki tür Allah korkusu vardır. Birincisi *ikâb* korkusu, yani Allah'ın azabından korkmaktır. *İkâb* günahkârların hissedeceği bir korkudur.³⁷³ Bu korkuya, sonuçları düşünülmeden yapılan iş ve davranışlar neticesinde ortaya çıkan kötü sonuçların insana azap (*İkâb*) olarak geri dönmesi³⁷⁴ neden olmaktadır. Burada Râzi'nin “*ikâb* korkusu” olarak adlandırdığı duyguyu cezalandırılma kaygısı olarak da nitelendirebiliriz. Çünkü Allah'ın azabına uğramak günahkârlar için sürekli bir ruh halini aldığında bu korkudan daha çok kaygı ile ifade edilmelidir.

İkinci korku ise azamet ve celal korkusudur. Râzi celal ve azamet korkusunu melek, ya da gönderilen bir peygamber de olsa, yaratılmış olan her varlığın kalplerinden çıkmayan bir korku türü olarak tanımlamaktadır. Allah, zatı gereği, yaratmış olduğu varlıklara muhtaç olmayıp onlardan müstağnidir. Halbuki zatı dışındaki diğer varlıklar O'na muhtaçtırlar. İhtiyaç içinde olan ise, zengin bir hükümdarın huzurunda bulunmaktan dolayı ondan korkar ve ürperir. Bu dehşete kapılma ve korkma, hükümdarın vereceği cezadan dolayı olan bir korku türü değildir. Tam aksine, ihtiyaç içinde olan kişinin, onun kendisinden zengin; kendisinin de ona muhtaç olduğunu bilmesi, bu tür bir korkuya sebep olmuştur.³⁷⁵

Allah her an dünyaya müdahale edebildiği, her an insana rahmetini ve gazabını gösterebileceği için gazabını göstermesi durumu korku ile açıklanmaktadır. Fakat cehennem ahiret ya da başına kötü bir şey gelmesi süreç gerektirdiği için kaygı kavramı ile açıklanır.

³⁷³ Râzi, a.g.e., c.15, s. 95.

³⁷⁴ Düzgün, a.g.e., s.9.

³⁷⁵ Râzi, a.g.e., c.15, s. 96.

5. Kur'an'a Göre Kaygıdan Emin Olmanın Yolları

İnsan kaygıları olan bir varlıktır. Bunun altında zayıf yaratılmış olması ve sınırlı bir iradeye sahip olması gibi nedenler yatmaktadır:

*“Allah yüklerinizi hafifletmek ister, zira insan zayıf yaratılmıştır.”*³⁷⁶

Buna rağmen insanın üstlendiği sorumluluk bir hayli ağırdır. İlk başta Allah'a iman etmesi ve yeryüzünde Allah'ın kanunlarını yerine getirmesi gerekmektedir. Allah'ın, varlığın devamını sağlayan, bu kanunları; toplumlar üzerinde işleyen *sünnetullah*, yaratmaya dair olan *fitratullah* ve ahlaki değerlere yönelik *sıbğatullah* kanunlarıdır. Kur'an'î birer terim olan bu kavramlar ilahi kelam bütünlüğü içerisinde birbirleriyle ilişkilidirler ve birbirlerini tamamlamaktadırlar. Her üç kavramın da insanın dini yapısı ve dini hayatındaki ilkeliliği ve sürekliliği yansıtması bakımından *sünnetullah* kavramı hepsinin ortak noktasını oluşturmaktadır.³⁷⁷

Peygamberler toplumları uyarırken *sünnetullaha* atıflarda bulunmaktadır. Bu kanunlara uyulmadığı takdirde geçmişte aynı yolda giden kavimlerin başlarına gelenleri hatırlatmakta, helâka uğramamak için Allah'ın yasalarına çağırırmaktadırlar.³⁷⁸ *“Eğer yüz çevirirlerse, onlara de ki: ‘İşte sizi Ad ve Semud’un başına gelen yıldırıma benzer bir azap ile uyarıyorum.’”*³⁷⁹ Ayeti bu çağrının Kur'an'î örneklerinden biridir.

Allah'ın yeryüzünde koyduğu bu kanunları ayakta tutmak zayıf yaratılmış olan insan için hayli zorlu bir deneyimdir. Bir paradoks olarak bu durum Kur'an-ı

³⁷⁶ Nisa, 4/28.

³⁷⁷ Mustafa Akçay, “Sünnetullah, Fitratullah, Sıbğatullah Kavramlarının Anlamlandırılışı Üzerine,” *Sakarya İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 17, 2008 Sakarya, s.157.

³⁷⁸ Hud, 11/89.

³⁷⁹ Fussilet, 41/13.

Kerim’de: “ *Biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik; onu yüklenmeye yanaşmadılar, kaygılandılar (eşfekkâ) da onu insan yüklendi. O gerçekten çok zalim ve çok cahildir.*”³⁸⁰ ayeti ile ifade edilmektedir. Ayetten insanın yükünün bir hayli ağır, sorumluluğunun da büyük olduğunu anlamaktayız. Bu durum insanın cehaletinden ve kendisine karşı zalim olmasından kaynaklanmaktadır.

Ancak tüm evrenin yaratıcısı ve sahibi olan Allah insana karşı merhametsiz ve gaddar değildir. Çünkü bir başka ayette Allah, insana gücünün üstünde bir yük vermeyeceğini bildirmektedir.³⁸¹ Buradan çıkarılacak anlam, üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmede insana her türlü desteğin verilecek olmasıdır. Bu bağlamda insana verilen destek Kur’an’ın *ni’met (na’im)* olarak kavramsallaştırdığı ve insanın sahip olduğu donanımları kapsamaktadır. Şüphesiz bu donanımların başında Allah’ın yeryüzündeki terazisi olarak çalışan akıl gelmektedir. Akıl sayesinde hakikate giden yol aydınlanmaktadır. İnsanda bulunan irade de, onun, doğru seçimler yapmasında kullandığı yeteneklerden bir diğeridir. Allah’ın insanoğluna desteği bununla da sınırlı değildir. Allah tarih boyunca gelmiş geçmiş tüm insan topluluklarına rehber, uyarıcı ve doğru yolu gösteren elçiler göndermiştir. Bu insanlar bizzat insanları doğruluğa çağırılmış, onları aydınlatmıştır. Allah geçen süreçte defalarca tökezleyen, haktan uzaklaşan ve aynı hatalara düşen insan topluluklarına tekrar tekrar peygamberler göndermekten, insanın kâmil bir seviyeye gelmesini beklemekten vazgeçmemiştir. Bu durum yaratıcının insana karşı ne denli merhamet sahibi olduğunu gözler önüne sermektedir.

³⁸⁰ Ahzap 33/72.

³⁸¹ Bakara 2/286.

Allah'ın insana merhamet dolu olan bu yaklaşımını, ne yazık ki, insan kendisine karşı gösterememektedir. Kendisine karşı zulüm işleyen insan Kur'an'ı Kerim'in *ısr* (اصر) olarak tabir ettiği yükler altında ezilmektedir. *Isr* Allah'ın insana yüklediği fakat insanın kendisinin icat ettiği ve üstesinden gelemediği zorlukları ifade etmektedir. Bakara suresi 286. ayetindeki, *velâ tahmil aleyna isran kema* ifadesi daha önceki din mensuplarının bu tecrübesine atıfta bulunmaktadır. Örneğin Yahudi ve Hıristiyan ümmetlerde katı hükümler ve yükümlülükler bulunmaktaydı. Yahudiler günde elli vakit namaz kılmak ve mallarının dörtte birini vergi vermek, pislik bulaşan elbiseyi kesmek, vatanlarından sürülüp çıkarılmak, birçok konuda hemen idam cezası uygulanmak, tövbe etmek için intihar ile yükümlü olmak, bir isyan üzerine hemen ceza verilmek, herhangi bir hata meydana gelirse helâl olan yiyeceklerden bazıları yasak kılınmak gibi uygulamalara sahiptiler.³⁸² Bunlar Allah'ın değil insanların kendi kendine yük ettiği uygulamalardır. Bu nedenle bir başka ayette Allah : *“Onların sırtlarından ağır yükleri indirir, üzerlerindeki bağları ve zincirleri kırar atar.”*³⁸³ buyurarak peygamberlerin bir görevinin de insanların gereksiz yere yüklendikleri şeylerden uzaklaştırmak olduğunu ifade etmektedir. İnsanı doğru yola iletmek için pek çok donanımla ve destekle güçlendiren Allah, bu şekilde insanın kendine yükler yüklemesine karşı çıkmakta ve bunu bir zulüm olarak nitelendirmektedir.

Allah, bireysel anlamda yapılan hatalarda insanı hemen cezalandırma yoluna gitmemekte, hatasının farkına vardığı ve tövbe ettiği takdirde ona pek çok şans vereceğini bildirmektedir. Bu anlamda insanın kaygı ve korku duyguları ile

³⁸² Yazır, a.g.e., c. 2, s. 280.

³⁸³ A'raf, 7/157.

yaşamısını istememekte, pek çok ayette onu kaygıdan (*havf*) güvene (*emn*) ulaştırarak davranışların neler olduğunu hatırlatmaktadır.

Kur'an'a göre kaygıdan güvene ulaşmanın ilk yolu Allah'a inanmaktır:

*“Doğrusu ‘Rabbimiz Allah’tır.’ deyip sonra da dosdoğru gidenlere kaygı yoktur.”*³⁸⁴ *Rab*, terbiye eden, yetiştiren anlamlarına gelen bir kelimedir.³⁸⁵ Allah'ı *Rab* olarak nitelendirmek de yine O'nun yarattıkları üzerindeki hassasiyete işaret etmektedir. “Rabbimiz Allah'tır” demek, onun bir ve tek olduğuna, gökteki ve yerdeki her şeyin yaratıcısı ve sahibi olduğuna ve gücünün her şeye yeterli olduğuna iman etmek demektir. Bu iman kalpte yerleştikten ve eylemlere yansdıktan sonra *Rab* kulunun kaygı taşımayacağını, güvende olacağını bildirmektedir. Şeytana ve putlara kulluk edenler ise bu güvenden mahrum kalacaklardır. *Onların üstlerinde ateşten tabakalar, altlarında yine ateşten tabakalar vardır.*³⁸⁶ Bu ifadesi ile Allah iman etmemenin insanda yaratacağı bu hazin sonu hatırlatmaktadır.

Kur'an'a göre kaygıdan emin olmanın bir diğer yolu kalpteki imanın iş ve davranışlara Allah'ın rızasına uygun şekillerde yansıtılmasıdır. Kur'an bunun ancak nefsin ıslah edilmesiyle mümkün olabileceğini bildirmektedir. Nefsini ıslah eden bir birey yararlı işler yapıp kendisine ve çevresine faydalı olacaktır. *“Artık kim iman edip durumunu düzeltirse, onlara hiç korku yoktur.”*³⁸⁷ Bu bağlamda Kur'an insanı kaygıdan arındıran iki temel esas olarak namaz ve zekat üzerinde durmaktadır.

³⁸⁴ Ahkaf 46/13. Ayrıca Allah'a inananlara kaygı olmadığını belirten diğer ayetler için bkz: Fussilet 41/30, Maide 5/69, Bakara 2/62, En'am 6/48.

³⁸⁵ İsfahani, a.g.e., s. 588..

³⁸⁶ Zümer 39/16.

³⁸⁷ En'am 6/48.

“İman edip iyi işler yapan, namazı dosdoğru kılıp zekatı verenlerin Rabbleri katında elbette mükafatları vardır. Onlara hiçbir korku olmadığı gibi, onlar mahzun da olmazlar.”³⁸⁸

İman ve zikir (Allah’ı anmak) *itmi’nan* olarak anılan sabit ve huzurlu bir kalp asudeliğini yakalamak için zorunludur. *İtmi’nan*, şüphenin kaynaklık ettiği endişeden ve huzursuzluktan uzak olmayı ifade etmektedir. Aynı zamanda insanın Allah’a teslim olduğunda yaşadığı iç huzuru, tatmin, neşe ve mutluluk hissidir. “*Evet, iyi bilin ki, kalbler Allah'ın zikri ile yatıştır.*”³⁸⁹ ayeti bu durumu ifade etmektedir. Allah’a teslimiyet, kalpte Allah’ın hazır bulunuşunu sürekli hatırd tutmayı gerektirmektedir. Bu hatırd tutma Allah’ı sürekli anmak, Rab’liğini kabul ve tasdik etmek demektir. Böylece nefsinin Allah ile uzlaştıran insan selamet, güvenlik, fesada ve başarısızlığa uğramaktan azade oluş ve İslam dediğimiz huzur şuuru hissini yaşamaktadır.³⁹⁰ Kaygılardan uzaklaşıp güven bulabilmek bu hissiyata sahip olmayı gerektirmektedir.

5.1. Kaygı Unsurlarından (*Rücz*) Kurtulmak

Kuran akletme yetisinin kaybedilip, içgüdülerin hâkim olmaya başladığı andan itibaren, insanın akıl hastalığına tutulduğunu göstermek üzere ‘maraz’³⁹¹ terimini kullanmaktadır. Normal duyguların aşırılığa itilmesi insanda marazi bir hal yaratır. İnsanın duygu dünyasının temel oluşturucularından biri kaygı ve korkulardır. Bu duygunun normal sınırlarında tutulması insani bir halin ifadesidir ve hayatın

³⁸⁸ Bakara 2/277.

³⁸⁹ Ra’d, 13/28.

³⁹⁰ Düzgün, a.g.e., s. 205.

³⁹¹ Bakara, 2/10

güvenli bir şekilde sürdürülmesini sağlamaktadır.³⁹² Ancak bu duyguların birer maraza (hastalığa) dönüşmesi istenmeyen bir durumdur. Ruhsal anlamda sağlıklı bir hayat sürdürebilmek kaygı ve korkuların aşırı hale gelmesini önlemeyi gerektirmektedir.

Kaygıdan uzak kalmak için, bizde kaygı yaratan unsurlardan kurtulmak gerekir. Bu kaygı unsurlarının adı Kur'an'da *rücz* olarak geçmektedir. İnsanın iman zayıflığı, bencillik, hakkı olmayana göz dikme, kıskançlık, isyankârlık, nankörlük, ümitsizlik ve diğer ahlaki zayıflıkları onda kaygı yaratan bu *rücz*'lere örnektir. Bununla ilgili Kur'an'ı Kerim'de Hz. Peygambere hitaben:

“*Seni, azaba ve isyana götüreceğ olan her şeyi terk et, pislikten sakın. (الرجز)*”³⁹³ denilmektedir.

Ayette Allah insanı azaba ve isyana götüreceğ her türlü şeyi pislik ve günah sebebi kabul etmekte ve *rücz* olarak isimlendirmektedir. *Rücz*'ün kelime olarak günah, put, azap gibi anlamları vardır.³⁹⁴ Şeytanın bütün hile ve tuzakları, ilahi azaba sebep olduğu için *rücz*'dür. Aynı anlamdan dolayı putlara *er-ruczu*, *er-riczu* isimleri verilmiştir. Ayet her türlü baş kaldırmadan sakınmanın gerekli olduğuna işaret etmektedir. Neticesi azap olan şeyler terk edilmelidir. Kabalık, sefihlik ve bütün kötü şeyler bu kategoriye girmektedir.³⁹⁵ Aynı zamanda bu çirkinlikler kaygı yaratan unsurlardır. Birey olarak kendini gerçekleştirmek, kaygının sebep olduğu sağlıksız durumdan kurtulmak ancak bu kaygı unsurlarından, *rücz*'lerden kurtulmakla mümkündür.

³⁹² Düzgün, a.g.e., s.167.

³⁹³ Müddesir, 74/5.

³⁹⁴ İbn Manzûr, a.g.e., c.1, s. 1126, İsfahani, a.g.e., s.579, Râzi, a.g.e., c.11, s.33.

³⁹⁵ Râzi, a.g.e., c. 22, s. 244.

Atay bütün bu kaygı unsurlarından (*rücz*) kurtulmayı zihnin arındırılması olarak ifade etmektedir.³⁹⁶ *Rücz* 'den kurtulmanın bu şekilde tanımı Yunanca katarsis terimi ile oldukça yakından ilişkilidir. Temizlenme ve arınma anlamlarına gelen katarsis; sanatta duyguların rahatlatılması, psikiyatride korkuların, problemlerin ve komplekslerin bilince veya üst bene çıkarılıp ifade edilmeleriyle sağlanan rahatlama ve arınma bağlamlarında kullanılmaktadır.³⁹⁷ İnsanların korku ve kaygıları da dahil bütün zihinsel felçlerinden, Kur'an'ın ifadesiyle *rücz* 'lerinden kurtulup harekete geçmelerini sağlayacak güç katarsisi gerçekleştirmekle mümkün görünmektedir. Bunun için katarsis fikrine, yani insanların arınmasını, temizlenmesi ve harekete geçmesini engelleyen unsurların temizlenme sürecine dair bir fikre sahip olmak önemlidir. Toplumsal boyutta ele alındığında peygamberler insanları bu zihinsel felçten, en şerefli varlık olarak kendisi ile örtüşmeyen davranışlardan arındırmak için gönderilmişlerdir. Onların bu amaçla izledikleri yol hem bireysel hem toplumsal anlamda bir prototiptir. Bütün dini hareketlerin tarihinde yer alan göçlerin, hicretlerin mantığı bu amaca yöneliktir. Her devrimci teoloji böyle bir hareketlenmeyi sağlayacak düşünce yapısına sahip olmalıdır.³⁹⁸ Bunu sağlayacak düşünce yapısı bireyin ve toplumun zihninde bir kırılma yaratacaktır. Zihinlerde meydana gelen bu farkındalık ve uyanış hali hakikatin ve sağlıklı düşünmenin de dinamiği olacaktır.

Bireyi ve toplumu zihinsel bağlarından kurtarmak ve daha özgür kılmak adına temel bazı ilkelerden referans almak yerinde olacaktır. Bu ilkeleri şöylece tespit etmek mümkündür:

³⁹⁶ Atay, *Kur'an Türkçe Çeviri*, Ankara 2007, s. 574.

³⁹⁷ Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, s.142.

³⁹⁸ Düzgün, a.g.e., s.141.

Öncelikle insana ve insanın ürettiklerine Kur'an'ın verdiği anlam ve değeri iade etmek gerekmektedir. Allah'ın insana ruhundan (Kendi'ne ait özelliklerden) üflemesi, yeryüzünde halife olarak insanı seçmesi, ona; akıl, irade, üretme gibi donanımları vermesi insanın anlam ve değerini ortaya koymaktadır. İnsan kendisine verilen bu değer ve donanımların bilincinde olduğu takdirde kendini bütün *rücz*'lerden uzak tutabilmektedir.

Hem bireysel hem kolektif insan aklına yapılan vurguya yeniden anlam kazandırmak, akli fonksiyonel hale getirmek bir diğer ilkedir.³⁹⁹ Kur'an'ı Kerim'de akli fonksiyonel hale getirmenin gereği şu ifadelerle açıklanmaktadır:

“Bu Kur'an, ayetlerini, iyiden iyiye düşünsünler ve temiz akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.”⁴⁰⁰

“İşte Allah, size ayetlerini böyle açıklar ki akıl erdiresiniz.”⁴⁰¹

“O, akıl erdiremeyenlerin üzerine iğrenç bir pislik (rücz) kılar.”⁴⁰²

Kur'an insan aklını işler hale getirmenin önemini bu ifadelerle ortaya koyarken aksi halde yaşanacak durumları ise bir pislik ve küfür (*rücz*)⁴⁰³ olarak nitelendirmektedir. Açık olarak ortadadır ki insanın akletme ve fikir üretme yetenekleri işlerliğini yitirdiği durumlarda ortaya kötü sonuçlar çıkmaktadır. İnsan sahip olduğu tüm değerlerden uzaklaşarak hayvanlardan bile aşağı seviyelere inebilmektedir. Bu haliyle kendinden uzaklaşan insan kaygı, korku, üzüntü duygularını hat safhada yaşamakta, huzursuz ve mutsuz bir ruh haline girmektedir.

³⁹⁹ Düzgün, a.g.e., s. 146.

⁴⁰⁰ Sad, 38/29.

⁴⁰¹ Bakara, 2/242.

⁴⁰² Yunus, 10/100.

⁴⁰³ Râzi, a.g.e., c.12, s. 481.

Bu durumdan kurtulmak, kendine yeniden ilk değerini verebilmek için insanın korkuların, ümitlerin ve beklentilerin kaynağı olan zihnin içeriğini değiştirmesi, sahte bilinçlenmeye yol açan unsurlardan zihni uzaklaştırması bir diğer ilkedir.⁴⁰⁴ Katarsis olarak da kavramsallaştırılabilecek olan bu ilke zihindeki tüm bağımlılıklardan, zincirlerden kurtulmayı ifade eder. Din adına ortaya çıkan yanlış geleneksel tutumlar, geçmişten günümüze aktarılan yanlış inanışlar insanın zihnindeki zincirlerdendir. Kur'an'da bu tutum şu şekilde eleştirilmektedir:

"Allah'ın indirdiklerine uyun" denilse, onlar: "Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye (geleneğe) uyarız" derler. (Peki) Ya atalarının akli bir şeye ermez ve doğru yolu da bulamamış idiyseleler?"⁴⁰⁵

Burada tüm sorumluluk bireysel anlamda insan aklına yüklenmektedir. Çünkü kendi içinde buldukları koşulları akıl süzgecinden geçirme, yanlış inanış ve düşünceleri zihninden bertaraf etme gücü bizzat insanın kendisine verilmiştir. Allah bu gücü insana verirken insanlar arasında ayırımı gitmemiş, her bireyi aynı sorumlulukla görevlendirmiştir.

Şuur ve bilinç haline engel olan alışkanlıklardan kurtulmak, zihni arındırıp *rücz*'lerden kurtulmanın bir diğer yoludur.⁴⁰⁶ İnançlarımız ve değerlerimiz bir alışkanlık halini aldığı anda içleri boşalmaya başlar. Bunları canlı tutmak, zihnimizde bilinçli olarak işlerlik kazandırdığımız ilkeleri beslemek bizi zihin yozlaşmasından koruyacaktır. Bunun en başta gelen yöntemi hayatımıza yön veren inanç ve değerlerimiz üzerinde canlı bir tefekkür halini işler kılmaktır.

⁴⁰⁴ Düzgün, a.g.e., s. 147.

⁴⁰⁵ Bakara, 2/170.

⁴⁰⁶ Düzgün, a.g.e., s.147.

Evrenin değişim yasaına göre işlediğini ve bunun tek istisnasının Tanrı olduğunu unutmamak insan ve evren anlayışımızı daha sağlıklı hale getirecektir.⁴⁰⁷ Bu hatırd tutma insanın kaygılarını azaltacak, Tanrı ile olan irtibatını canlı tutmasını sağlayacaktır. Çünkü Tanrı'nın isteğiyle evrende her şey mümkün olabilmektedir.

5.2. Yaşadığımız Zaman (Ûlâ) ve Gelecek (Ahiret) Karşıtlığı

Geleceğe dair tüm kaygı ve beklentiler yaşanılan anda ortaya çıkmaktadır. Kur'an'ı Kerim yaşanılan zamanı *ûlâ*, geleceği ise *ahiret* olarak isimlendirmektedir. Ahireti, alışlageldiği üzere, ölümden sonraki yaşam olarak tanımlamak sınırlı bir anlamı ifade etmektedir. İnsanın içinde bulunduğu anın bir saniye sonrası dahi onun ahiretini (geleceğini) ifade etmektedir.

Yaşanılan an (*ûlâ*) insanı hiçbir zaman tek ve kesin bir sonuca iletmez. Gelecek her zaman için pek çok ihtimale gebedir. İki zaman dilimi arasındaki bu tip bir ilişki insanın geleceğe dair, iyi yahut kötü her ihtimale hazır bir bilinç yapısına sahip olmasını gerekli kılmaktadır. Böyle bir bilinç hali insanı daha güçlü kılacaktır.⁴⁰⁸

Allah Kur'an'ı Kerim'de insanın dua yolu ile geleceğine (ahiret) yönelik etkide bulunabileceğine işaret etmektedir:

*“Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm.”*⁴⁰⁹

Duanın hakikati kulun, şanı yüce olan Rabbinden yardım dilemesidir. Dua ümit ve kaygı, talep ve azim kanunlarından biridir. *“Ona kaygı ve umut taşıyarak dua*

⁴⁰⁷ Düzgün, a.g.e., s. 148.

⁴⁰⁸ Düzgün, a.g.e., s.18.

⁴⁰⁹ Bakara, 2/186.

edin.”⁴¹⁰ hitabı bu ilişkiye işaret etmektedir. Kulun, duanın kabul edilebilmesi için, gerekli ve muteber olan şartların tamamını yerine getirmiş olması mümkün değildir. İşte bundan dolayı kulun kalbinde bir endişe bulunur. Yine kul bu şartların tam bulunmamış olduğunu da kesin olarak bilemez. Bu da duasının mutlaka kabul edileceğini ummasını gerektirir.⁴¹¹ Ümit ve arzu başarının sebebi; kaygı ve çekinme başarının düzenleyicisidir. Bütün olayların sebeplere bağlı olduğu düşünülürse dua da o sebeplerden biridir.⁴¹²

Allah’ın kendisine edilen dualara icabet ettiğini gösteren en güzel örneklerden birisi Hz. Eyyüp’e aittir. Yakalandığı ağır bir hastalık sonucu sağlığını ve çevresindeki insanları kaybeden Eyüp peygamber:

*“Başıma bir bela geldi, sana sığındım. Sen merhametlilerin en merhametlisisin.”*⁴¹³ diyerek Allah’a dua etmiştir. Allah Kur’an’da bu duaya cevap olarak:

*“Biz de onun duasını kabul ettik de başına gelenleri kaldırdık. Katımızdan bir rahmet ve kulluk edenlere bir hatıra olmak üzere, ona tekrar ailesini ve kaybettikleriyle bir mislini daha verdik.”*⁴¹⁴

buyurmaktadır.

Çevresindeki herkesin ümit kestiği Hz. Eyüp Allah’a sığınması ve duası ile bu kötü durumdan kurtulmuştur. Yine buna benzer bir şekilde Hz. Musa’nın şiddetli bir sarsıntı geldiğinde ettiği dua kabul edilmiş ve bir afet olarak nitelendirilen bu

⁴¹⁰ A’raf, 7/56.

⁴¹¹ Râzi, a.g.e., c.10, s. 448.

⁴¹² Yazır, a.g.e., c. 4, s. 66.

⁴¹³ Enbiya, 21/83.

⁴¹⁴ Enbiya, 21/84.

durum ortadan kaldırılmıştır.⁴¹⁵ Sıkıntı ve ihtiyaç halinde olana, kendisine dua ettiği taktirde buna icabet eden, kötülüğü açıp gideren Allah'tır.⁴¹⁶ Bu nedenle yaşanan sıkıntılar ve üzüntülere sabretmek geleceği kaygılarla değil, güzellikleri ümit ederek beklemek Allah'ın insana olan rahmetinin bir gereğidir. Allah'ın bu merhameti ve gelecekte ümitvar olunmasının gereği Duhâ suresinde yer alan ve Hz. Muhammedi teskin ettiği ayetlerde açıkça ortaya çıkmaktadır:

“Kuşluk vaktine ve indiği zaman geceye yemin olsun ki, Rabbin seni terk etmedi ve sana darılmadı. Muhakkak ki bundan sonraki günlerin (ahiret), şu ana kadar geçirdiklerinden (ûlâ) daha güzel olacaktır (vele'l-ahiretu hayrun leke mine'l- ûlâ). Zira Rabbin sana bahşedecek ve seni hoşnut kılacaktır.”⁴¹⁷

Bu ayetlerde peygamber yaşadığı sıkıntı karşısında teskin edilmekte ve Allah'ın onu terk etmediği ve ona küsmediği belirtilmektedir. O anda yaşadığı sıkıntılarının geride kalacağı ve gelecekteki günlerin (ahiret) daha güzel olacağı ifade edilmektedir.⁴¹⁸ Yaşanan sıkıntılar ve üzüntüler insanın elini kolunu bağlayan bir ümitsizliğe dönüşmemelidir. Allah'ın bir başka ayette belirttiği gibi her zorluğu bir kolaylık takip edecektir.⁴¹⁹ Bu sıkıntılar imtihan sürecinin bir parçası olarak idrak edilmeli, sabır ve Allah'a sığınma ile atlatılmaya çalışılmalıdır. Aksi halde gereksiz kaygılar ruhumuzu işgal edecek, yaşam katlanılmaz bir hale gelecektir.

İnsan benliğinde ümitsizliğin olmaması gerektiğine dair olan ve yaşanan an ile geleceği birbirinden ayıran Batılı bir yaklaşıma göre ise insan kendisini ondan

⁴¹⁵ A'raf 7/155.

⁴¹⁶ Neml, 27/62.

⁴¹⁷ Duhâ, 93/1-5.

⁴¹⁸ Düzgün, a.g.e., s.18.

⁴¹⁹ İnşirah, 94/5.

önce yaşanmış olan pek çok olayın sonuçlarıyla yüz yüze bulmaktadır. Onu üzen, karamsarlığa ve ümitsizliğe düşmesine neden olan her şey, iyi olan şeylerle birlikte geçmişin bir yansımasıdır. Alman teolog Jürgen Moltman'ın (d.1926/ö.2000)⁴²⁰ sistemleştirdiği bu yaklaşıma göre geleceğimiz geçmişimizden daha iyi olacaktır. Zira yaşadığımız şu anın mimarları tarihsel ve sosyolojik olarak bizler değiliz. Ancak geleceğimizi inşa etmek, hem de iyi bir yönde inşa etmek bizim elimizdedir. Bu aynı zamanda bizlerin sorumluluğundadır. Ümit ettiğimiz her ne varsa inşa etmeye çalışmak ve bunu bizden sonra gelecek olan kuşaklara aktarmak “ümit teolojisi” adı verilen bu yaklaşımın bir gereğidir.

B. KUR'AN-I KERİM'DE RECA' TERİMİNİN BAĞLAMLARI

Kur'an'da *reca'* (ümit) ve onunla ilişkili olan diğer terimler (*tama'*, *emel*, *yüsr*, *ferah* vd.) bağlamsal olarak Allah inancı, salih amel, dünya ve ahiret mutluluğu gibi konular ile ilişkilendirilmektedir. İnsanın ümit etmesi gereken öncelikli husus yaratıcısına ve O'nun iyiliklerine kavuşmaktır. Pek çok ayette beklenen bu kavuşmanın gerçekleşmesi için hangi yolların takip edilmesi gerektiği açıklanmaktadır.

Dünya hayatında insanın yaşadığı olumlu veya olumsuz tüm tecrübeler ümit bilinci ile değerlendirilmelidir. Bu bilincin sağlanması ise Allah'a gerçek olan bir imanla inanmaya bağlanmaktadır.

⁴²⁰ Bkz.,Jürgen Moltman, *Theology of Hope: On the Ground and the Implications of a Christian Eschatology*, SCM Press, London, 1967.

1. Ümit Edilene (Rab) Ulaşma Yolları

İnanan insanlar, bu inançlarının bir sonucu olarak Rablerine ulaşma ve O'nun rızasını kazanma ümidini taşımaktadırlar. Allah'ın huzurunda olmak ve iyiliğe erişmek müminler için varılması gereken bir hedeftir. Kur'an müminlerin bu beklentisine işaret ederek bazı uyarılarda bulunmaktadır. Bu şekilde ümit edilene ulaşabilmelerinin yollarını göstermektedir:

“Allah’la karşılaşmayı uman bilsin ki, Allah’ın bunun için belirlediği vakit gelecektir. O işitir ve bilir.”⁴²¹

Ayette Allah ile karşılaşmayı umanlara (müminlere) seslenilmektedir. Kim Allaha kavuşmayı umarsa, vaad ettiği sevaba erişmeyi isterse elbette Allah'ın tayin ettiği o vakit geldiğinde bu vaad gerçekleşecektir. Bundan dolayı, o gelinceye kadar sabredip o kavuşmaya layık imtihanları geçirmek, güzellikleri kazanmak için çalışıp çabalamak gerekmektedir. Allah söylenen her şeyi, bütün inanışları, niyetleri, yapılan her işi bilir. Edilen duaları işitecek ve yapılan ibadetleri bilecek olan da O'dur.⁴²²

Kur'an Allah'a kavuşmayı ummayan, yeniden dirilişi kabul etmeyen kâfirlere de çok açık uyarılarda bulunarak bu günün geleceğini haber vermektedir. Biz ölü iken diriltilip dünyaya getiren Allah için, öldürüp tekrar diriltmek zor bir iş değildir.⁴²³ İster inanıp kabul etsin isterse inkâr etsin her insan vaad edilen gün geldiğinde Allah'ın huzuruna çıkacaktır. Muhakkak gerçekleşecek olan bu durum için insan dünyada iken hazırlıklarını yapmalıdır. Müminler üzerinden, Rabbine kavuşmayı umut edenlerin neler yapması gerektiği şu şekilde ifade edilmektedir.

⁴²¹ Ankebut 29/5.

⁴²² Yazır, a.g.e., c. 6, s. 212.

⁴²³ Bakara 2/28.

“Rabbine ulaşmayı uman kimse yararlı iş işlesin ve rabbine kullukta hiç ortak koşmasın.”⁴²⁴

“Allah’ın Kitabına uyanlar, namazı kılanlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık sarf edenler, tükenmeyecek bir kazanç umabilirler.”⁴²⁵

Ayetlerde ifade edildiği üzere her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa; Allah’ın huzuruna varmak, hesabından kurtulup sevabına ermek, rızasını bulmak ve amelini görmek arzu ediyor, Allah’ın huzuruna ulaşanlardan olmak ümidini besliyorsa, salih amel işlesin ve Rabbine yaptığı ibadetlerde hiçbir kimseyi ortak koşmasın, buyrulmaktadır.⁴²⁶ Burada Rabbine kavuşmak ifadesi ile aslında bütün iyiliklere, güzelliklere ulaşmak kast edilmektedir. Çünkü dünya hayatını Rabbinin istediği gibi değerlendirebilen insanlar Rablerinin izni ile sonsuz bir iyiliğe kavuşacaktır. Bu iyiliği isteyenler öncelikle Allah’a olan imanlarını sağlam bir hale getirmeli, ona ortak koşmaktan ve ikiyüzlü olmaktan uzak durmalıdır. Allah’a olan iman ne kadar güçlü olursa insanın O’na olan saygısı ve ümidi de artacaktır. Çünkü Allah sonsuz rahmet sahibidir. Sağlam bir iman gereği olarak Allah’ın emirleri yerine getirilmelidir. Namazı doğru bir şekilde kılmak, sahip olunan mallardan gizli ve açık bir şekilde infakta bulunmak bunlardan bazılarıdır. İnanan insanlar ihtiyacı olanı gözetip yardım ettiklerinde öyle bir ticaret ümit etmektedirler ki asla batma ve iflas etme ihtimali bulunmamaktadır.⁴²⁷ Çünkü bu ticaretin garantisi Allah tarafından verilmektedir.

⁴²⁴ Kehf 18/110.

⁴²⁵ Fatır 35/29.

⁴²⁶ Yazır, a.g.e., c. 5, s. 398.

⁴²⁷ Yazır, a.g.e., c. 6, s. 387.

İnsan fıtrata gereği aceleci bir karaktere sahiptir. Bu nedenle iyiliğe kavuşmayı, ümit ettiklerini gerçekleştirmeyi de bir an önce istemektedir. Allah Kur'an'ı Kerim'de insanın bu özelliğini eleştirir ve aceleci olmamasını ister.

“İyiliği acele isteyen kimselere Allah fenalığı da çarçabuk verseydi, süreleri hemen bitmiş olurdu.”⁴²⁸

Allah'ın bu ifadesi O'nun her şeyi belirli bir süre dahilinde tayin ettiğini göstermektedir. Bu nedenle mümin için en önemli erdemlerden bir tanesi sabırdır. Ümit edilen iyiliklerin gerçekleşmesi için sabredilmelidir. Dünya hayatının insanın karşısına çıkardığı çeşitli imtihanlar bir süreç olarak idrak edilmeli ve sonunda iyiliğe kavuşulacağı unutulmamalıdır.

İnanan insanın ümidi her zaman kâfirlerinkinden üstündür. Çünkü inananlar Allah'tan umarlar ve sadece dünya için değil ahireti de isterler. *“Oysa siz Allah'tan onların beklemedikleri şeyleri bekliyorsunuz.”⁴²⁹* ayeti inanan insanların ümitlerinin diğerlerinden çok daha fazla olduğunun göstergesidir. Bu nedenle müminlerin azim ve istekleri çok daha fazla olmalıdır. Allah her şeyi bilen ve bir hikmete göre var eden bir varlık olduğu için O'nun emirlerine sarılmak, ilim ve hikmet dairesinde hareket etmek bizim azim ve çabamızı karşılıksız bırakmayacaktır. Ümitlerimiz bu şekilde gerçeğe dönüşecektir.

Allah, Kendisi'ne ve ahiret gününe kavuşmayı ve iyiliğe erişmeyi umanlar için bazı örnek kimseleri işaret etmektedir. Bu kimselere Kur'an'ın verdiği isim

⁴²⁸ Yunus 10/11.

⁴²⁹ Nisa 4/104.

üsve'dir. *Üsve*; uyulacak, arkasından gidilecek örnek, timsal demektir.⁴³⁰ En güzel temsilcileri peygamberlerdir:

*“Ey inananlar! And olsun ki, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok anan kimseler için Resulullah (Allah'ın Elçisi) en güzel örnektir.”*⁴³¹

Peygamberlerin hayatlarında, her açıdan, insanlık dünyası için çok güzel örnekler vardır. Onların hayat dinamiklerini belirleyen ilkeleri esas almak inananları ümit ettiklerine kavuşturacaktır.

Hız. Muhammet sadece söyledikleri ile değil, fiil ve hareketleri kendisine uyulması gereken bir peygamberdir. *“Peygamber size neyi verdi ise onu alın, neyi yasak etti ise ondan sakının.”*⁴³² ayeti kendisi için söylenen Hız. Muhammet din ve ahlakın tebliğ ve hükme bağlamakla kalmamış, gerek savaşta ve gerek barış zamanında fiilleri ve uygulamaları ile ve bütün incelikleri ile kendisinde canlı olarak güzel bir uyma örneği olacak ders ve örnek vermiştir.

*“Andolsun, İbrahim'de ve onunla beraber bulunanlarda sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü arzulayanlara güzel bir örnek vardır.”*⁴³³

Kur'an'ı Kerim'de Allah'ı ve ahiret gününü arzulayanlara gösterilen bir diğer örnek peygamber de Hız. İbrahim'dir. Hız. İbrahim ve onunla birlikte bulunanlar, yanlış yollarından dönmek istemeyen inkarcılara; onları tanımadıklarını, taptıkları her şeyden uzak olduklarını bildirmişlerdir. Bir tek Allah'ı kabul edene kadar

⁴³⁰ Yazır, a.g.e., c.6. s.304.

⁴³¹ Ahzap 33/21.

⁴³² Haşır 59/7.

⁴³³ Mümtehine, 60/4-6.

inkârcılarla aralarında bir düşmanlık ve nefret olacaktır.⁴³⁴ Bu net duruş ve kararlılık İbrahim peygamber ve yanındakilerin inançlarını diri tutmuş ve onları başarıya ulaştırmıştır. Bu örnek tavır göstermektedir ki müminler inançlarını, doğru bildiklerini gerçekleştirme noktasında kararlılık göstermelidirler. Böylece ümit edilenlere ulaşmak adına çok daha sağlam adımlar atılmış olacaktır.

2. Sağlam Bir İmanın Gereği Olarak Ümit

İnsanın yapısında esas olan ümidi (*reca*) canlı tutmaktır. Allah'ın insana olan hitabı⁴³⁵ ve sahip olunan akıl irade gibi donanımlar bunu gerektirmektedir. Bireydeki Allah inancı onu bu şekilde ümitvar olmaya yöneltmektedir. Aşkın bir varlığa inanmak, insan hayatını bütünüyle kapsayan; zihnî, duygusal ve iradi unsurların birleşiminden oluşan, dışa vuruşu davranışlarla gerçekleşen “külli psikolojik” bir haldir.⁴³⁶ Gerçek bir iman, kişinin özgür iradesiyle gayb ve istikbale ilişkin olup gerçeğin delillerle istidlal edilmesiyle ve ölümden önce bir hayır kazanacak kadarki bir sürede oluşan imandır.⁴³⁷ Böyle bir imanda ümitsizliğe yer yoktur. Şüphe ve ümitsizlikle var olan bir iman gerçek bir iman değildir.

Ümitsizlik ve korku halindeki imanın geçerli olmadığı İslam âlimlerinin ittifak ettiği bir konudur. Meşhur kalamcı Nesefî'nin bu konudaki değerlendirmeleri dikkate değerdir. Ona göre bir kimsenin ümitsizlik ve korku halinde iman etmesi, ahiret azabının başlangıcı olan bir sıkıntı ve azap nedeniyledir. Bu durumdan

⁴³⁴ Mümtehine, 60/6.

⁴³⁵ Â'li-İmran 3/139: “Geşemeyin, üzölmeyin, eğer hakikaten inanyorsanız muhakkak, üstün olan sizsiniz.”

⁴³⁶ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet yay. İstanbul 2002, s.29-30.

⁴³⁷ Resul Öztürk, “Kelamî Açıdan Ümitsizlik (Yeis) ve İman-Amel İle İlişkisi,” *Ekev Akademik Dergisi*, Yıl:12, Sayı:34, Erzurum 2008, s. 48.

kurtulabilmek için o kişi imana sığınmaktadır. Fakat bu gerçek bir iman değildir. Gerçek iman kişinin özgür iradesi ve isteği ile Allah'a yakınlaşmasıdır.⁴³⁸

Kişinin bir şey hakkında kendi bilgi ve iradesiyle karar veremeyip ümitsizlik ve korkuya düşmesi durumu; *ümitsizlik durumu* (*yeis hali*) olarak isimlendirilmektedir.⁴³⁹ Kur'an'da pek çok ayet bu durumdan bahsetmektedir. Çoğunlukla Allah'ın rahmetinden ümit kesmek şeklinde yer almaktadır ve bu tutum eleştirilmektedir.⁴⁴⁰

Kierkegaard'a göre ümitsiz olmanın zıttı inanmaktır. İnanmak söz konusu olduğunda ise olanağı bulmak sadece Tanrı ile mümkün olmaktadır. Çünkü Tanrı için her şey olanaklıdır.⁴⁴¹ Ümitsizlik ve iman arasındaki bu zıtlık, iman ile ümit arasındaki ilişkinin göstergesidir. İnanan insan hiçbir koşulda ümidini kaybetmeyen insan demektir. Çünkü Yüce bir varlığa inanan insan O'nun gücünün farkındadır. İslamiyet'te Allah sonsuz kudret sahibi, "ol" demesiyle varlığa yön veren⁴⁴², her an bir işte olduğunu bildirmesiyle⁴⁴³, kendi koyduğu yasalar çerçevesinde, zamana müdahale edebilen bir varlıktır. Mümin yaratıcısının tüm bu vasıflarından haberdardır ve bunlara inanmaktadır. O'nun her şeye gücü yeten ve yön veren yapısı mümine istekleri hakkında ümitlenme ve dua etme kapısını açmaktadır. Kur'an'da bu durum şöyle ifade edilmektedir:

⁴³⁸ Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsıratü'l-Edille fi Usûlu'd-Dîn*, Thk. Hüseyin Atay, Ankara 2004, s.39. Ayrıca bkz. Öztürk, a.g.m., s.50.

⁴³⁹ Öztürk, a.g.m., s.44.

⁴⁴⁰ Örneğin bkz: Maide 5/3, Hûd 11/9, Yusuf 12/80, Ra'd 13/31, Ankebut 29/23, Fussilet 41/49.

⁴⁴¹ Kierkegaard, *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*, s.60.

⁴⁴² Yasin 36/82.

⁴⁴³ Rahman 55/29.

*“Rabbimiz şöyle dedi: ‘Bana dua edin ki duanızı cevap vereyim.’”*⁴⁴⁴

Bir başka ifadede ise Allah yapılan hatalardan dolayı ümitsizliğe düşülmemesi gerektiğini bildirmektedir:

*“Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah, bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”*⁴⁴⁵

Burada Allah mümin kuluna tövbe yolunu göstermektedir. Yaşanan dünya hayatı imtihanında olmanın gereği olarak pek çok zorlu deneyimleri içinde barındırmaktadır. İnsan bu ortamda hata yapabilen ve yaptığı hatanın ortaya çıkardığı sonuçlara göre davranışlarına yeniden şekil verebilen bir yapıya sahiptir. Yapılan hatalar ve işlenen günahlar samimi bir davranış değerlendirmesi yapılarak telafi edilebilir. Yukarıdaki ayette ifade edildiği gibi, bu yolu insana bizzat Allah açmaktadır. Dua ve tövbe ikilisi insanı ümitvar yapmanın en etkili iki yöntemi olarak önümüzde durmaktadır. Bu nedenle inanan insan ümitsiz olmamalıdır. Onun iyiliği için her yolu gösteren, bir anlamda kuluna ümit aşıl原因 Tanrı karşısında böyle bir ruh halinde olmak ancak insanın nankörlüklerinden biridir. Kur’an bu ruh halini, iyilik istemekten usanmayan insanın, başına bir kötülük uğradığında hemen üzüldüğü ümitsizliğe kapılması⁴⁴⁶ hatırlatarak kınamaktadır.

Hz. İbrahim’in ifadesiyle; *“Allah’ın rahmetinden sapıklardan başka hiç kimse ümit kesmez”*.⁴⁴⁷ İbrahim peygamberin sapkınlık olarak ifade ettiği bu davranış aynı zamanda psikolojik bir bozukluktur. Bu durum insanı tembelliğe, rehavete ve gaflete

⁴⁴⁴ Mü’min 40/60.

⁴⁴⁵ Zümer 39/53.

⁴⁴⁶ Fussilet, 41/49

⁴⁴⁷ Hicr 15/56.

sürükler ve onun mücadele ve hareket kabiliyetini yok eder. İnsan bu hastalıkla hem dünya hem de ahiret hayatında başarılı olamaz. Müminin bu durumda yapması gereken tövbe ederek sabırla azim ve iradesini tekrar aktif hale getirmektir.⁴⁴⁸

İnsanın sonsuzluk ile sonlunun, geçici ile kalıcının, özgürlük ile zorunluluğun bir sentezi olduğunu ifade eden Kierkegaard umutsuzluğun kaynağını, varlığın aşkın (transandan) yanı sıra olan ilişkinin kesilmesine bağlamaktadır. İnsan, varlığın yalnızca sonlu olan kısmının içine kendisini kapatır ve mutluluğu bu sonlulukta ararsa umutsuzluğa düşmektedir. Çünkü onu yaratan güçle ve sonsuzlukla olan bağlantısını kesmiştir. Bu umutsuzluk aynı zamanda “ölümcül hastalık”tır. Ölümcül hastalık, kendisinden sonra hiçbir şey bırakmayan, ölüme giden bir hastalıktır. Bu hastalıktan ölmemesinden daha çok, bu hastalığın işkencesi, can çekişen fakat ölemeden ölümlle savaşan kişi gibi ölememektir. Sürekli bir can çekişme halidir.⁴⁴⁹ Tanrı ile olan ilişkinin yeniden sağlanması umutsuzluk hastalığının tek çaresidir. Böylece insan eksik olan yanını tamamlamış ve mutluluğu yakalamış olacaktır.

İnsanın genel eğilimi başına kötü bir şey gelme ihtimalini görmezden gelip umuda sığınmaktır. Fakat hesapta olmayan bu şey gerçekleştiğinde tam bir yıkıma uğramaktadır. Daha cesur olanları ise gözü pek bir şekilde tüm risklerin içine atılmaktadır. Bu risk gerçekleştiğinde ise yine umutsuz bir ruh haline girilmektedir. Yalnızca inançlı kişi, insan olarak kaybını (boyun eğdiği veya cesaret ettiği şeyde) görür ve duyumsar; ama inanır bu da onu hezeyana uğramaktan korur.⁴⁵⁰ Bu durum açıkça göstermektedir ki hem umut (*reca*) hem de umutsuzluk (*yeis*) halleri sağlam

⁴⁴⁸ Öztürk, a.g.m., s. 45.

⁴⁴⁹ Kierkegaard, a.g.e., s. 8.

⁴⁵⁰ Kierkegaard, a.g.e., s. 50.

bir inanç gerektirmektedir. Umudu olan insan bunun için elinden gelenleri yaptıktan sonra tevekkül edebilmelidir.

Eğer Allah size yardım ederse, artık sizi yenilgiye uğratacak yoktur ve eğer sizi 'yapayalnız ve yardımsız' bırakacak olursa, ondan sonra size yardım edecek kimdir? Öyleyse mü'minler, yalnızca Allah'a tevekkül etsinler.⁴⁵¹

Ayette ifade ettiği üzere yapılan her işte Allah'a tevekkül esastır. Çünkü kulun bir hesabı, planı olduğu gibi yaratıcının da bir hesabı, planı vardır. Bazen ümit ettiğimiz, gerçekleşmesini çok istediğimiz şeyler bize beklediğimiz sonuçları vermeyebilir. Beklide bizi üzebilir. Allah her şeyin iç yüzünü, sonuçlarını bilendir. Bu nedenle, isteğin gerçekleşmesini, gerekenler yapıldıktan sonra, Allah'ın taktirine bırakmak hesapta olmayan bir şey vuku bulduğunda insanı yıkımdan koruyacaktır. Yine sağlam bir inanç insanı umutsuzluğa düşmekten alıkoyacaktır. Bu bilinç inanan insan için dengeli ve sağlıklı bir ruhsal bütünlüğe kavuşmayı, dünya ve ahiret hayatında mutluluğa erişmeyi ifade etmektedir.

⁴⁵¹ Â'li-İmran, 3/160.

SONUÇ

İnsanın yapısını ve davranışlarını inceleyen biyolojik, fizyolojik bütün kuramlar ve bütün ruh bilim öğretileri, insan varlığını sorgulayan felsefi disiplinler ve insan varlığını anlamlandırmaya çalışan dini öğretiler her daim kaygı ve ümide yer vermişlerdir. Hayatın ilk anlarından itibaren yaşanmakta olan bu duygular insanın kişiliğinin oluşmasında ve gelişmesinde çok önemli bir etkiye sahiptir. Birey içten ve dıştan gelen sayısız uyaran karşısında kaygı ve ümit, huzursuzluk, korku, üzüntü/keder ve güven, sükûnet, huzur halleri arasında sürekli bir gidiş-geliş yaşamaktadır. İnsan türünün bir üyesi olarak kendisini doğru tanıması, sahip olduğu güçlerin ve yetersizliklerin farkına vararak kendini olduğu gibi kabullenmesi, onun, kendi içerisinde çatışma yaratan bu duygularını, olması gereken düzeyde yaşamasını ve yaşamında olumlu katkılara dönüştürmesini sağlamaktadır.

Sağlıklı bir insanda normal düzeylerde yaşanması gereken kaygı ve ümit duyguları yüksek düzeylere çıktığında çeşitli problemlere neden olarak kişilik bütünlüğünü bozabilmekte ve pek çok sağlık problemini ortaya çıkarmaktadır. Psikolojide kaygı ve kişilik bozuklukları adı altında incelenen ve Kur'an'ın *maraz* adını verdiği bu durum insanın bireysel ve sosyal yaşantısını altüst etmekte ve yaşam akışını bozmaktadır. Çok sık görülen fobiler, panik atak, depresyon gibi sağlık problemleri bu tip kaygılardan kaynaklanmaktadır.

Bir yaşam gücü olarak ümit duygusu insanın sahip olması gereken bir duygudur. Kaygılara neden olan pek çok etken olduğu gibi insan, kendisini ümitvar kılabilecek pek çok sebebe de sahiptir. Allah'ın ona vermiş olduğu akıl, irade ve inanç nimetleri ümit sahibi olmanın temel gerekçelerindedir. Çünkü insan aklı ile pek çok

zorluğun üstesinden gelebilmekte kendi yaşamını ve içinde bulunduğu dünyayı etkileyip değiştirebilmektedir. Potansiyel bir güç olarak bu yetkinlik her an insanın kullanımını için hazırdır. Her şeye gücü yeten, yarattığı tüm varlıkların iyiliğini isteyen, sonsuz ve sınırsız olan bir yaratıcıya inanmak da insanı ümitli olmaya motive etmektedir. Yaratıcı bir varlığa inancın da etkisiyle yarının daha güzel olacağına olan inanç insanı karamsarlıktan ve kaygılardan kurtarmaktadır.

İnsan sahip olduğu bütün yetenekleri kullanıp kendi varoluş amacını kavradığı anda içinde bulunduğu ve adeta her an yakasında bulunan kaygılardan kurtulabilmektedir. Bu ancak hem maddi hem de manevi yönü bulunan insanın her iki açıdan da kendisine yönelmesi ile mümkündür. Bir taraf eksik kaldığında insan ruhunda boşluklar oluşmaya başlamakta ve kaygılar ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle yüce bir varlığa inanmak, dünya hayatının imtihan amacıyla kurulduğunu kavrayıp geçici olduğunu zihninden uzaklaştırmamak ve burada yapılması gerekenleri doğru tespit etmek kâmil bir insan olabilmenin gereğidir.

Kur'an, kaygı ve ümit duygularına sık sık vurgu yapmaktadır. Kur'an'daki ibret amaçlı olaylar ve derslerin büyük bir kısmının bu iki temel duyguyu hedeflediklerini söylemek mümkündür. Çoğu kez rahmet ve azap âyetleri ile cehennem azabı ve cennet hayatının birbirlerini takip ettikleri görülmektedir. Ve bu iki duygu arasında çok hassas bir denge bulunmaktadır. Bu dengelerin bozulması durumunda insan ya aşırı kaygılı, güvensiz, panik olmakta yahut yine aşırı şekilde ümitle dolarak ayakları yere basmamakta, vurdumduymaz bir ruh haliyle sorumluluklarından uzaklaşmaktadır.

KAYNAKÇA

-, *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara 2011.
-, *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V., İstanbul 2007.
-, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yay., Ankara 2006.
- ABDULCEBBAR, Kadı, *el-Muğnî*, (tahk. İbrâhim Medkûr), Mısır 1962.
- ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd, *el-Mucem'ul-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâri'l-Kitabü'l-Mısır, Kahire t.y.
- ADLER, Alfred, *İnsan Tabiatını Tanıma*, çev. Dr. Ayda Yörükhan. T.İ.B.Y., İstanbul 1995.
- AKÇAY Mustafa, "Sünnetullah, Fıtratullah, Sıbğatullah Kavramlarının Anlamlandırılması üzerine," *Sakarya İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 17, s.125–158, 2008 Sakarya.
- ALPER, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet yay. İstanbul 2002.
- ASLAN, İbrahim, "Kadı Abdülcebbar'da ve Kierkegaard'da Korkunun Teolojisi," *Felsefe Dünyası*, sayı 51, 2010 Ankara, s. 186-211.
- ATAER, Selda, *Kiekegaard'ın Tanrı Anlayışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006
- ATAY, Hüseyin, *Arapça-Türkçe Lügat*, Ankara 1964.
- ATAY, Hüseyin, *Kur'an Türkçe Çeviri*, Ankara 2007.
- BİLGİ, İsmail Hilmi, *Kur'an'a Göre Korku*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000.

BİLGİ, İsmail Hilmi, *Kur'an'a Göre Korku*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000.

BUDAK, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., 2000 Ankara.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, 19. Baskı, Ankara 2002.

DÜZGÜN, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, Lotus Yay., Ankara 2012.

DÜZGÜN, Şaban Ali, “Egzistansiyel Bir Teolojinin Önündeki Engel: Metafiziksel İçerik ve Yöntem,” *Düşünen Siyaset Dergisi*, İstanbul 2003, say. 18, s. 19–29.

DÜZGÜN, Şaban Ali, “Gnostik Akımlar ve Okültizm Sempozyumu’na Sunulan Müzakere Metni,” Malatya 2012.

DÜZGÜN, Şaban Ali, *Allah, Tabiat ve Tarih: Teolojide Yöntem Sorunu ve Teolojinin Meta-Paradigmatik Temelleri*, Lotus Yay., Ankara 2005.

DÜZGÜN, Şaban Ali, *Allah, Tabiat ve Tarih: Teolojide Yöntem Sorunu ve Teolojinin Meta-Paradigmatik Temelleri*, Ankara 2005.

EL-ASKERÎ, Ebu Hilal, *Arap Dilinde ve Kuran’da Farklar Sözlüğü (el-Furûq fi’l-Luğa)*, çev. Veysel Akdoğan, İşaret Yay., İstanbul 2009.

EL-CEVZİYYE, İbn Kayyim -Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr, *Medâricü’s-sâlikîn*, Tahk. Muhammed Reşit Rıza, Neşr. Matbaatü’l-Menar, 1331 Mısır.

EL-FÎRUZÂBÂDÎ Mecdüddîn muhammed b. Yakûb, Besâir Zevi't-Temyîz fi Letaifi'l-Kitabi'l-Aziz, tahk. Muhammed Ali en-Neccar, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut.

EL-İSFAHANÎ, Ragıb, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Yusuf Türker, Pınar yay., 2007 İstanbul.

EL-İSFAHANÎ, Ragıp, *İslam'ın Ahlaki İlkeleri* (ez-Zeri'a ilâ mekârimi's-şerî'a), çev. Abdi Keskinsoy, İstanbul 2003.

EN-NESEFÎ, Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed, *Tabsiratü'l-Edille fi Usûlu'd-Dîn*, Thk. Hüseyin Atay, Ankara 2004.

FREUD, Sigmund, *Endişe*, çev. Leyla Özcengiz, İstanbul 1992.

FROM, Eric, *Psikanaliz ve Din*, çev. Aydın Arıtan, Say yay., 1993 İstanbul.

FROM, *Umut Devrimi*, çev. Şemsa Yeğın, Payel Yay., 1995 İstanbul.

GAZALÎ, *Mizan'ul-ahlak (Ahlak Ölçüleri)*, Çev: Ahmet Arslantürkoğlu, İstanbul 1974.

GAZALÎ, Muhammed bin Ahmed, *Zübdet'ül-İhya*, Zübdeyi yapan: Muhammed Cemaleddin el-Kasımî, çev. Ali Özek, İstanbul 1973.

GEÇTAN, Engin, *İnsan Olmak*, Remzi Kitabevi, 1999 İstanbul.

GEÇTAN, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, 1998 İstanbul.

GEZGİN, Ali Galip, “Eşanlamlılık Bağlamında Kuran’da ‘Korku’ İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme,” *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 16, Sayı 1, s.38-62, Ankara 2003.

GÖKA, Erol, “Hümanistik Psikoloji Açısından Kaygı Sorunsalı ve Kendini Gerçekleştirme Kavramı,” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 6, s. 173-180, 1999 Ankara.

GÜLER, İlhami, *İman Ahlak İlişkisi*, Ankara Okulu yay., Ankara 2003.

HEİDEGGER, Martin, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten, 2008 İstanbul.

HORNEY, Karen, *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, çev. Selma Koçak, 2003 Ankara.

IZUTSU, Toshihiko, *Kuran’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, 2010 İstanbul.

İBN FARİS, Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Zekeriya, *Mu’cemu’l-Mekayısı’l-Lüga*, tahk.

Abdu’s-Selâm Muhammed Hârûn, Beyrut.

İBN HAZM, *El-Ahlâk Ve’s-Siyer Fi Müdâvâti’n Nüfûs*, Çev: Cemaleddin Erdemci, Hasan Hüseyin Bircan, İstanbul 2005.

İBN MİSKEVEYH, *Lezzet Ve Elem Üzerine*, neşr. ve terc. Mustafa Çağrııcı, İstanbul 1988.

İBN SA’D, Muhammed Ebû Abdillah, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, Beyrut 1985.

İBN-İ MANZÛR, Ebü’l-Fazl, *Lisan’ul- Arab*, Daru’l-Fikr, 3. Baskı, Beyrut 1994.

KARAKAYA, Talip, “Martin Heidegger Felsefesinde Ölüm Problemi,” *Felsefe Dünyası*, sayı 38,s.119-130, T.D.V. Yay., 2003 Ankara.

KARAKUŞÇU, M. Nail, *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar*, 1988 Ankara.

KASAPOĞLU, Abdurrahman, “Hz. Musa Kıssasında Korku Fenomeni,” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 1, s. 101-148, 2008 Samsun.

KAVŞUT, M. Sait, “İnsan: Teolojik Antropoloji,” *Mâturîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün, Ankara 2011, s.218-276.

KIERKEGAARD, Soren, *Kaygı Kavramı*, çev. Vefa Taşdelen, Hece Yay., 2004 İstanbul.

KIERKEGAARD, Soren, *Korku ve Titreme*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Ağaç Kitabevi Yay., 2009 İstanbul.

KIERKEGAARD, Soren, *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*, çev. M. Mukadder Yakupoğlu, Doğubatı Yay., 2010 Ankara.

KİNDÎ, *Üzüntüden Kurtulmanın Yolları*, neşr. ve terc. Mustafa Çağrı, İstanbul 1998.

KÖKNEL, Özcan, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yay., 1985 İstanbul.

KÖKSAL, Asım, *Mekke Dönemi Hz. Muhammed ve İslamiyet*, İstanbul 1981.

KUTUP Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*, çev. Bekir Karlığa, 1987 İstanbul.

MÂTURÎDÎ, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Mizan yay., İstanbul 2006.

- MOLTMAN, Jürgen, *Theology of Hope: On the Ground and the Implications of a Christian Eschatology*, SCM Press, London, 1967.
- MORGAN, Clifford T., *Psikolojiye Giriş*, çev. Sibel Karakaş, Ankara 1980.
- ÖZLEM, Doğan, “Kaygı ve Tarihsellik,” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 6, s. 13–40, 1999 Ankara.
- ÖZTÜRK, Resul, “Kelami Açıdan Ümitsizlik (Yeis) ve İman-Amel İle İlişkisi,” *Ekev Akademik Dergisi*, Yıl:12, Sayı:34, s. 43-56, Erzurum 2008.
- RAHMAN, Fazlur, *Ana Konularıyla Kur’an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., 8. Baskı, Ankara 2005.
- RÂZÎ, Fahrüddîn, *Mefâtihu’l-Gayb*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut.
- SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2003.
- SCHULZ, Walter, *Çağdaş Felsefede Kaygı Sorunu*, (Düzenleyen: Hoimar von Ditfurt, “Korku ve Kaygı” içinde, çev. Nasuh Barın), Metis Yay., İstanbul 1991.
- SHAW , George Bernard, *Kara Kız*, Cem Yay., 1999 İstanbul.
- STEİNER, George, *Heidegger*, çev. Süleyman Sahra, Hece Yay., 2003 Ankara.
- SPİNOZA, Baruch, *Etika II*, çev. Hilmi Ziya Ülken, 1947 İstanbul.
- TERZİ, İdris, *Allah Korkusu Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1989.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.